

Mezigenerační biografická konfigurace obyvatel české části euroregionu Nisa

František Zich, Ondřej Roubal, Barbora Spalová

SP 03:2

2003

Tento text recenzovali: JUDr. Michal Illner
Mgr. Ivan Vodochodský

Tento text vznikl v rámci projektu Grantové agentury ČR č. 403/02/1332.

© Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2003.

ISBN 80-7330-024-9

Obsah

Abstrakt	5
Abstract	6
Abstraktum	7
1. Záměr a metoda výzkumu (František Zich)	9
1. 1 Výzkumný projekt	9
1. 2 Metoda výzkumu	12
1.2.1 Výběr respondentů	14
1.2.2 Zpracování biografických rozhovorů	15
1.2.3 Mezigenerační srovnávání	17
Literatura	18
2. Charakteristika společenské situace generací „dědů“ a „vnuků“ (František Zich)	19
2.1 Charakteristika sociální, kulturní a ekonomické situace poválečného období (Kontext generace „dědů“)	19
2.1.1 Sociálně ekonomická situace	19
2.1.2 Sociokulturní prostor	22
2.2 Charakteristika sociální, kulturní a ekonomické situace po roce 1989 (kontext generace „vnuků“)	26
2.2.1 Sociálně ekonomická situace	26
Obyvatelstvo euroregionu Nisa po roce 1989*	26
2.2.2 Ekonomika regionu	29
2.2.3 Transformace a sociální změna společnosti	31
Literatura	35
3. Mezigenerační srovnání – typy mezigenerační biografické konfigurace (František Zich)	37
3.1 Tvorba typologie mezigenerační konfigurace biografii	37
Literatura	40
3.2 Persistentní typ mezigeneračních biografických konfigurací	40
3.2.1 Kotevní případ persistentního mezigeneračního typu	41
3.2.2 Kategorie persistentního typu mezigenerační konfigurace a jejich dokumentace	48
3.2.3 Závěrečná shrnující poznámka	54
3.3 Imanentně modernizační typ vztahu mezigeneračních konfigurací (Barbora Spalová)	55
3.3.1 Kotevní případ immanentně modernizačního typu	55
3.3.2 Interpretace jádrových pasáží immanentně modernizačního typu	59
3.3.3 Kategorie immanentně modernizačního typu	65

3.4 Afirmativně modernizační typ vztahu mezigenerační konfigurace (Ondřej Roubal)	74
3.4.1 Kotevní případ typu afirmativní modernizace	74
3.4.2 Kategorie typu afirmativní modernizace v mezigeneračním srovnání a jejich dokumentace	81
3.4.3 Shrnutí- stručný profil afirmativně modernizačního typu	87
3.5 Typ zlomový (break) (Barbora Spalová, Zuzana Kychlerová)	87
3.6 Dimenze sociální modernizace (František Zich, Barbora Spalová, Ondřej Roubal)	92
4. Shrnutí poznatků (František Zich)	102
4.1 Společenský proces v biografích	102
4.2 Česká společnost je s převahou otevřená modernizaci	103
4.3 Mezigenerační konfigurace a její typy	104
4.4 Specifika regionu v dosavadních výsledcích	106
4.5 Některé metodické zkušenosti a otevřené otázky výzkumu	107
Shrnutí	109
Summary	111
Zusammenfassung	114

Mezigenerační biografická konfigurace obyvatel české části euroregionu Nisa

František Zich, Ondřej Roubal, Barbora Spalová

Abstrakt

Studie shrnuje poznatky z biografického výzkumu identity a mentality obyvatel české části euroregionu Nisa. Navazuje na výsledky mezinárodního projektu „Biografická identita v pohraničí“, který realizoval tým České pohraničí Sociologického ústavu AV ČR v letech 1999 až 2002 ve spolupráci s Universitou Göttingen a Universitou Wrocław. Zahrnuje rovněž poznatky z řešení projektu Regionální identita obyvatel euroregionu Nisa (Projekt GA ČR 403/02/1332). Metoda výzkumu je založena na biografických rozhovorech s příslušníky generace „dědů“ a generace „vnuků“. Analýza biografii umožnila vyvodit typy mezigenerační konfigurace. *Persistentní typ* mezigenerační konfigurace se vyznačuje relativně nejsilnější vazbou mezi generacemi (tradice, hodnoty, sociální vazba). Mladší generace překračuje rodinné tradice jen v souladu s tím, co přináší vnější změny společenského systému. *Imanentně modernizační typ* se vyznačuje generačně osvojenými a předávanými obecně civilizačními hodnotami a trendy. *Afirmativně modernizační typ* mezigeneračního chování se vyznačuje moderností mladší generace, která však není v souladu s prostředím starší generace. *Zlomový typ* je ten, kde se představitel mladé generace orientuje zcela jinak a jinam než jeho rodiče a prarodiče. Uvedené typy jsou v práci charakterizovány prostřednictvím kategorií, které byly vyvozeny z biografického materiálu a jsou ilustrovány vybranými výroky respondentů.

Klíčová slova

Biografická identita, mentalita, sociokulturní prostor, mezigenerační biografická konfigurace, typy mezigenerační biografické konfigurace: persistentní, imanentní, afirmativní, zlomový. Reflexivní přístup k tradicím, korporativismus, rodinné vazby, anticipace, individualismus

Intergenerational Biographic Configurations of the Inhabitants of the NISA Euroregion

František Zich, Ondřej Roubal, Barbora Spalová

Abstract

The study provides a summary of the data and information that was acquired from biographic research on the identity and mentality of the population living in the Czech part of the NISA Euroregion. It follows up on the results of the international project “Biographic Identity in the Borderlands“, which was conducted by the “Borderlands Team“ at the Institute of Sociology AS CR, in 1999 to 2002, in cooperation with Göttingen University and the University of Warsaw. The study also includes information drawn from work on the project “The Regional Identity of the Population of the NISA Euroregion. (Project GA CR 403/02/1332) The method of research is founded on biographic interviews with representatives of the generation of “grandparents“ and the generation of “grandchildren“. An analysis of the biographies made it possible to construct individual types of intergenerational configurations. The *persistent type* of intergenerational configuration is characterised by the presence of a relatively stronger tie between generations (traditions, values, a social bond). The younger generation continues in the family tradition in congruence with what outside changes to the societal system have introduced. The *immanently modernising type* is characterised by the acquired and transferred general civilisational values and the trends of their generation. The *affirmatively modernising type* of intergenerational behaviour is characterised by the modernity of the younger generation, which is not, however, in congruence with the environment of the older generation. The *dislocated type* refers to a member of the younger generation that has an entirely different manner and direction of orientation than their parents and grandparents. The types presented are characterised in the study by means of categories that were derived from the biographic material, and are illustrated with selected statements made by the respondents.

Keywords

Biographic identity, mentality, socio-cultural space, intergenerational biographic configurations, types of intergenerational biographic configurations: persistent, immanent, affirmative, dislocated; reflexive approach to traditions, corporativism, family ties, anticipation, individualism

Die intergenerationale biographische Konfiguration der Bewohner des tschechischen Teils der Euroregion „Neiße“

František Zich, Ondřej Roubal, Barbora Spalová

Abstraktum

Die Studie fasst die Erkenntnisse einer biographischen Untersuchung der Identität und Mentalität der Bewohner des tschechischen Teils der Euroregion Neiße zusammen. Sie knüpft an die Ergebnisse des internationalen Projektes „Biographische Identität im Grenzraum“ an, das in den Jahren 1999 bis 2002 durch das „Team Grenzraum“ des Soziologischen Instituts der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik in Zusammenarbeit mit der Universität Göttingen und der Universität Breslau realisiert wurde. Die Studie resümiert ebenso Erkenntnisse aus dem Projekt „Die regionale Identität der Bewohner der Euroregion Neiße“ (Projekt GA ČR 403/02/1332). Die Untersuchungsmethode beruht auf biographischen Gesprächen mit Vertretern der Generation der „Großeltern“ und der Generation der „Enkel“. Die Analyse der Biographien machte es möglich, Typen der Konfiguration zwischen den Generationen abzuleiten. Der *persistente Typ* der Konfiguration zwischen den Generationen ist durch die relativ stärkste Bindung zwischen den Generationen gekennzeichnet (Traditionen, Werte, soziale Bindung). Die jüngere Generation überschreitet die Familientraditionen nur im Einklang damit, was die äußeren Veränderungen des Gesellschafts-systems mit sich bringen. Der *immanent modernisierende Typ* zeichnet sich generationsübergreifend durch die Aneignung und Weitergabe allgemein zivilisatorischer Werte und Trends aus. Für den *affirmativ-modernisierenden Typ* des Verhaltens der Generationen zueinander ist die Modernität der jüngeren Generation charakteristisch, die mit dem Umfeld der älteren Generation jedoch nicht im Einklang steht. Der *Break-Typ* ist dadurch gekennzeichnet, dass sich ein Vertreter der jungen Generation vollkommen anders orientiert als seine Eltern und Großeltern. Die angeführten Typen werden in der Arbeit durch Kategorien charakterisiert, die aus dem biographischen Material abgeleitet sind und durch ausgewählte Äußerungen der Respondenten illustriert werden.

Schlüsselbegriffe

Biographische Identität, Mentalität, soziokultureller Raum, biographische Konfiguration zwischen den Generationen, Typen der Konfiguration zwischen den Generationen: persistent, immanent, affirmativ, abbrechend. Reflexiver Zugang zu den Traditionen, Korporatismus, familiäre Bindungen, Antizipation, Individualismus

1. Záměr a metoda výzkumu

(František Zich)

V této studii uvádíme některé poznatky z první etapy (1999–2002) zkoumání biografické a regionální identity obyvatel české části euroregionu Nisa. Vztahují se hlavně k problematice mezigenerační konfigurace biografické identity. Srovnání biografii generace „dědů“ a generace „vnuků“ umožnilo konstituovat typy mezigenerační vazby a způsobu přenosu sociálních a kulturních hodnot v pohnutém období společenského vývoje druhé poloviny minulého století. Jde o jedno z témat analýzy shromážděných biografických rozhovorů. Životní příběhy obsahují bohatý poznatkový zdroj pro pochopení i dalších oblastí života lidí (jejich identity, mentality, životního způsobu apod.) v tomto regionu.

1.1 Výzkumný projekt

Hlavním cílem společného česko-polsko-německého projektu bylo poznání identity a mentality obyvatel euroregionu Nisa. Území tohoto euroregionu leží kolem hranic „trojzemí“ mezi Německem, Polskem a Českou republikou.¹ Netvoří spolu jeden správní celek, z tohoto pohledu je rozdělen na německé, polské a české správní celky. Euroregion se tedy nevyznačuje nějakou souhrnnou právní či politickou subjektivitou. Má povahu „zájmového sdružení“, které usiluje o přeshraniční spolupráci v zájmu řešení regionálních problémů a rozvoje vztahů mezi občany všech tří států žijících na tomto území. Národní i nadnárodní orgány euroregionu (shromáždění obcí, pracovní skupiny, rada a presidium) však mají v důsledku svých aktivit a možností (např. posuzují a ovlivňují prostředky na různé přeshraniční projekty) poměrně značnou autoritu, vyjadřují se často k významným mezinárodním projektům a silně ovlivňují život regionu. Soustřeďují se zejména na aktivity v oblasti životního prostředí, dopravy, hospodaření a podnikání, historie regionu, sociální záležitosti a cestovní ruch.

Jako všechny euroregiony kolem českých hranic vznikl euroregion Nisa po roce 1989 (1991) na základě iniciativy místních institucí a některých skupin obyvatel. (Přitom silnější iniciativu projevovala většinou německá strana.) Nelze nevidět, že současná podoba euroregionu má povahu spíše uměle vytvořeného celku, který je navíc rozdělen trojí politickou hranicí, která bez ohledu na přibližující se vstup Polska a Česka do Evropské unie stále silně rozděluje území i zde žijící občany.

Z historického pohledu je pak významné, že na tomto území došlo po druhé světové válce z větší části k úplné diskontinuitě obyvatelstva. Až do roku 1945 zde žilo téměř výhradně německy mluvící obyvatelstvo s vlastními tradicemi a kulturou. I na území české části současného euroregionu žila v rámci předválečného Československa jen česká menšina. Výjimku tvoří ovšem tradičně české části bývalých okresů Liberec a Semily (např. Českodubsko, Železnobrodsko, část Semilská). Prerušená a znovu se vytvářející společnost na území pol-

¹ Česká část zahrnuje území současného Libereckého kraje (bývalé okresy Semily, Česká Lípa, Liberec a Jablonec). Počet obyvatel v roce 2001 byl podle sčítání 430 769. Patří sem ještě severní část okresu Děčín (Šluknovský výběžek), kde žije kolem 50 tisíc obyvatel. Bývalý okres Děčín je součástí správního celku Ústecký kraj. Území euroregionů v ČR se nekryjí s územním uspořádáním. Německou část euroregionu Nisa tvoří okresy: Bautzen, Oberlausitz a Löbau, dále město Görlitz a Hoyerswerda. Celkový počet obyvatel je 536 883. Polská část je tvořena okresy (powiaty) Boleslawiec, Jelenia Góra, Kamienna Góra, Lubań, Lwówek Śląski, Zgorzelec, Zlotoryja, Żay, Jawor, Żagan s celkovým počtem 710 940 obyvatel. Pramen: Euroregion Nisa – Almanach 2001.

ské a české části euroregionu Nisa se vyznačuje určitými sociálními a kulturními specifiky. Nové obyvatelstvo české části pohraničí přicházelo po roce 1945 z různých částí země a z různého sociálního prostředí. Přinášelo si proto rozdílné kulturní zvyky a tradice. Jen postupně, spolu s malou částí českých a německých předválečných starousedlíků, vytvářelo nová místní občanská společenství a nové místní kulturní tradice a novou regionální identitu. Podobná situace byla v polské části, kam byli masově přesídlováni obyvatelé z východních částí, které připadly tehdejšímu Sovětskému svazu.

Na formování společenských vztahů, kultury, způsobu života i vědomí nového obyvatelstva měla významný vliv éra tzv. reálného socialismu. Ta se samozřejmě projevila i v německé části současného euroregionu Nisa. Procesy socializace (likvidace soukromého vlastnictví výrobních prostředků cestou znárodnování, kolektivizace), formování politického systému, včetně místních správních a samosprávných orgánů na principu vedoucí role komunistické strany a další „obecné zákonitosti“ budování socialistické společnosti byly programově uplatňovány jak v Polsku, Německu, tak i v Česku. Ovšem v souladu s konkrétní politickou situací, ekonomickou vyspělostí, národními tradicemi, kulturou a v neposlední řadě také se způsobem myšlení a mentalitou obyvatelstva byly výsledky socializace v jednotlivých zemích různé. (Například: zatímco v Československu došlo téměř k úplné likvidaci soukromého podnikání a 100% socializaci zemědělství, v Německé demokratické republice fungovali – omezeným způsobem – soukromí živnostníci a drobní podnikatelé. V Polsku se nikdy nepodařilo výrazněji kolektivizovat zemědělství.) Také metody realizace socializačních změn byly různé. Zde vzniká významný podnět pro srovnávání identity a mentality Čechů, Němců a Poláků. Je obsažen v otázce, zda (nebo nakolik) je rozdílné řešení takovýchto drastických politických záležitostí je, rovněž ovlivněno národní mentalitou a jak mentalita souvisí s kulturní a politickou tradicí národa.

Pokud jde o české pohraničí obecně, dopady socializace zemědělství, znárodnování, likvidace drobných podnikatelů spolu s různými politickými tlaky se projevily v následné silné reemigraci nových obyvatel pohraničí do vnitrozemí, nebo do oblastí s rozvíjející se ekonomikou těžkého průmyslu (zejména v 50. a 60. letech). To ovšem mělo za následek problémy se stabilitou osídlení pohraničí a s neuspokojivým průběhem vytváření místních společenství a regionální identity nových obyvatel. Teprve v následujících desetiletích (70. a 80. léta) v rámci dospívání druhé generace dochází ke stabilizaci a konstituování relativně integrovaných místních společenství. V tradičních lokalitách českého pohraničí (např. Českodubsko) byla situace jiná. Projevila se zde zejména silnější identifikace obyvatelstva s regionem a hlubší sociální vazby a kulturní tradice.

Vedle těchto historických událostí po roce 1945 formovaly identitu a mentalitu Čechů starších generací ještě společenskopolitické procesy po rozpadu Rakouska-Uherska spojené s úsilím o etablování národního státu a existenci vlastního národa. Národní identita se tvoří ve vztahu k sousedům (my – oni), respektive ve vztahu k jiným národním identitám a mentalitám. Dlouhodobé soužití s Němci a Slováky i dalšími etniky na jednom území v jednom státě (tzv. 1. republiky) nesporně ovlivnilo vědomí národní identity starší generace Čechů (pravděpodobně i další aspekty identity), stejně jako samotnou národní mentalitu.

Důležitým klíčem k poznání identity a mentality obyvatel je pochopení složitosti a rozpornosti celého obecného historického rámce, ve kterém probíhaly individuální životy a pochopení podílu jednotlivců a skupin na povaze tohoto historického rámce společnosti. Na tomto základě je možné poznat a vysvětlit životní drama generací, časté překvapivé změny jejich myšlení a hodnotových struktur i nadšení pro různé ideologie (proměny identity). Historický rámec současných generací je tvořen především první světovou válkou, světovou krizí, nacionalismem a fašismem a následnou druhou světovou válkou. Také poválečné období stu-

dené války a více jak 40 let „reálného socialismu“ přineslo v této části Evropy další restrukturu tradičních civilizačních hodnot a jejich deformaci v duchu ideologie třídního boje. Události roku 1989 a následné transformační procesy pak směřují k modernizaci postsocialistických společností. Z části jde o návrat k hodnotám moderní společnosti, která je založena na soutěživé ekonomice a demokratickém politickém systému. Současně zde však probíhají procesy, které ukazují, že nejde o prostý „návrat“, ale i o vytváření relativně nových rysů civilizačního procesu. (Srovnej diskuse o modernizaci.)

Ústřední problém výzkumu je koncentrován v obsahu pojmu „biografická identita“. Sám pojem identita² člověka je zde založen na objasnění různých úrovní zprostředkování vztahu mezi jednotlivcem (jeho potřebami, přáním, očekáváním) a společností, respektive společenskou strukturou (sociálními subjekty). Současně je identita chápána jako subjektivní prožívání příslušnosti člověka do určité sociální skupiny a ztotožnění se s jejími hodnotami a rozlišení a distanc od skupin, do kterých naopak nepatří a nechce patřit.

Identitu člověka nelze chápat staticky jako jednou pro vždy danou a stabilizovanou a také ne vždy zcela jednoznačnou a uvědomovanou záležitost. Tento dynamický aspekt identity je možné sledovat jako „biografickou identitu“. To je taková koncepce identity, která je založená na spojení různých „identifikačních momentů“ (situací), jež se během života objeví, v jeden smysluplný proces poznání, jehož výsledkem je vědomí sounáležitosti, či ztotožnění se s nějakým sociálním celkem, hodnotou, ideou, nebo se sebou samým apod. Neustálé úzké propojování biografie a identity člověka spočívá v tom, že životní běh přináší také stále novou aktualizaci vztahu mezi identitou a společností. To ve svých důsledcích přináší i určité, většinou jen dílčí změny v oblasti identity. V rámci životního příběhu (případně jeho vyprávění) člověk přepracovává minulost, současnost i představu budoucnosti a z těchto časových pohledů se snaží vytvořit smysluplný celek sebe sama a své pozice ve společnosti. Identitu osobnosti lze konečně poznat právě na základě posouzení běhu života, podle činů a jejich pojmenování, jak jsou prezentovány v životním příběhu.

Identita člověka se vztahuje nejen k různým časovým událostem, ale také k různým objektům. Má tak komplexní, pluralitní charakter. Předmětem zájmu výzkumného projektu je především sociální, kulturní a etnická identita obyvatel euroregionu Nisa ve vzájemném srovnávání jeho tří částí. Obsahově je významná zejména regionální a kulturní dimenze identity, která je založena na určitém historickém vědomí a na existenci systému hodnot a norem, jež jsou nejen individuálně osvojeny, ale kterými se individuum řídí a které tvoří identitu skupiny, nebo celé společnosti.

Sociální prostor, v němž byla identita zkoumána, je určen především sociálně (sociálně – ekonomicky), vztahuje se k různým sociálním skupinám. V našem výzkumu je tento prostor vymezován na základě dimenzí souhrnného kapitálu a vztahu mezi ekonomickým a kulturním kapitálem (P. Bourdieu). Z časového hlediska je tento prostor vymezen generačně. Generací „dědů“, která prožila druhou světovou válku a složité období druhé poloviny 20. století, a generací „vnuků“ prožívajících intenzivně porevoluční změny po roce 1989.

Jak je z uvedeného již dostatečně zřejmé, základní metodou byl kvalitativní výzkum. Je založen na biografických vyprávěních dvou generací. (Pro podrobnější popis aplikace této metody viz další kapitolu této studie).

² K pojmu identita viz rozsáhlou literaturu např. Erikson, E. 1996. *Identität und Lebenszyklus*. Frankfurt/M., Suhrkamp; Mead, G. H. 1968. *Geist, Identität und Gesellschaft*. Frankfurt/M.: Suhrkamp; Fischer-Rosenthal, W. 1995. The problem with Identity: Biography as Solution to some (post) Modernist Dilemmas. Pp. 250–265 in: Comenius (3). Utrecht, a další.

Výzkumné cíle

Nastíněná historie, kulturní a sociální zvláštnosti obyvatel území, které je označováno jako euroregion Nisa, přímo vybízí k hlubšímu poznání národní specifiky, identity a mentality, rozdílů a shody, vzájemných vztahů a procesů sblížení, které se výrazně zintenzivnily po roce 1989. Na některé oblasti z této složité problematiky byl zaměřen mezinárodní výzkumný projekt „*Biografická identita v pohraničí*“.³

Obecným záměrem tohoto výzkumu byla biografická rekonstrukce dramatických historických předválečných, válečných a poválečných událostí v tomto exponovaném regionu, jak je prožívali místní obyvatelé a poznání jejich národní, kulturní a regionální identity. V konkrétnější podobě šlo o poznání rozdílů a podobnosti národních kultur tří zemí; poznání rozdílů sociálního prostředí (milieu) a rozdílů v mentalitě obyvatel; poznání mezigeneračních rozdílů a forem mezigeneračního přenosu kulturních hodnot a tradic. V praktické rovině byl projekt prezentován jako příspěvek k poznání možností multikulturního porozumění a sblížení „cizího“ a „vlastního“.

Významný aspekt biografické identity a také mentality (či povahy, charakteru) je míra její flexibility v závislosti na společenských (zejména politických) okolnostech. Biografická vyprávění obsahují mimo jiné také pasáže týkající se nezbytnosti řešení významných životních událostí, kde musel jedinec prokázat svoji rozhodnost, záměry, postoje, či charakter.

Poznání této dimenze identity lidí je možné na komparaci průběhu těchto událostí s prezentovaným individuálním chováním, řešením životně významných situací. V generačním pohledu pak můžeme navíc sledovat vlivy formující identitu mladší generace plynoucí ze zkušeností starších apod. *Právě na otázky mezigeneračního srovnání a mezigenerační biografické konstelace je zaměřena tato studie.*

Identita a mentalita lidí není jednou provždy dána. Fakticky jde o dynamicky se měnící konstelaci tradičních hodnot pod vlivem různých dobových vlivů a proměnných situací. To zaznamenáváme v generačním srovnání životních příběhů. Způsob myšlení nejmladší generace je silně ovlivněn transformací české společnosti a modernizačními světovými trendy. Výrazně se liší od myšlení a životních stereotypů nejstarší generace. Předpokládá se, že se to projevuje jak v mentálním profilu obou generací, tak ve struktuře generačních identit.

Tříletá práce na řešení mezinárodního projektu přinesla bohatý empirický materiál, který umožňuje nejen vyvozovat závěry o národních povahových rysech, ale i srovnávat specifika národních identit a mentalit Čechů, Poláků a Němců.

Spolupráce národních výzkumných týmů byla velice plodná a vedle věcného přínosu umožnila navázání neformálních pracovních vztahů a potvrdila užitečnost podobných nadnárodních projektů.

1. 2 Metoda výzkumu

Výzkum identity a mentality obyvatel euroregionu Nisa byl v souladu s výzkumnou koncepcí a mezinárodním výzkumným projektem uskutečněn pomocí metody biografického rozhovoru. Přednosti této metody a její principy popisuje řada autorů (například její protagonisté

³ Řešitelská pracoviště výzkumného projektu „Biografická identita v pohraničí“: Pedagogický seminář Univerzity v Göttingenu, prof. P. Alheit (vedoucí celého výzkumu), Sociologický institut Univerzity ve Wroclavi, prof. Z. Kurcz, doc. I. Szlachetková, Sociologický ústav AV ČR, oddělení České pohraničí, prof. F. Zich, a doktorandi Mgr. Ondřej Roubal a Mgr. Barbora Spalová. Projekt byl řešen v období 1999-2002.

A. Strauss a B. Glaser, F. Schütz, P. Bourdieu, a další). Vhodnost této metody zvláště pro zkoumání mentality obyvatelstva zdůrazňuje přesvědčivě P. Alheit v projektu výzkumu⁴. Biografické vyprávění, které tvoří základní poznatkový zdroj, není prostý popis životních událostí, je to angažované vyprávění životního příběhu. Vždy obsahuje bohaté informace o událostech a osobní účasti v nich, o společenských a lokálních podmínkách života v procesuální projekci, o situaci v rodině, o prožitcích, nadějích i zklamání. Ve vyprávění je rovněž vždy ještě přítomna vlastní interpretace prožitého, jeho hodnocení a smysl. To umožňuje identifikovat v biografickém vyprávění různé obsahové vrstvy, různá výkladová a hodnotící schémata identifikující obecné sociální dimenze prožitého života. (Srovnej např. Alheit 1990). Analýza biografii na tomto základě poskytuje mimořádně bohaté sociologicky relevantní poznatky.

Výzkum obyvatelstva euroregionu Nisa usiloval o poznání identity, mentality lidí reprezentujících hlavní sociální skupiny a o poznání mezigenerační konstelace z pohledu transferu hlavních životních hodnot. Zkoumání je zde založeno na srovnání biografického vyprávění představitelů generace dědů (babiček) a generace vnuků (vnuček). Nezáleželo na kombinaci podle pohlaví. Střední generace otců byla z pracovních a kapacitních důvodů vynechána. I když základní informace o životě střední generace a vazby mezi generacemi jsou ve vyprávění generace dědů a vnuků obsaženy, při analýze a interpretaci mezigeneračních vztahů se ukázalo, že toto ucelené biografické vyprávění střední generace schází. Proto byly v několika případech biografické rozhovory se zástupci střední generace doplněny.

Výzkum sledoval také poznání „regionální identity“ obyvatel. Jde o náročný úkol (hlavně v české a polské části euroregionu) s ohledem na již zmíněný fakt téměř úplné výměny obyvatelstva po roce 1945 a na následné složité období jejich domestikace.

Projekt předpokládal komparaci získaných poznatků, a proto byl zvolen do nezbytné míry standardizovaný metodický postup. Toho bylo dosaženo jednak základním „výcvikem“ celého mezinárodního výzkumného týmu, jak provádět biografické rozhovory (způsob výběru a získávání respondentů, iniciační otázka, význam spontánní pasáže vyprávění, kladení dalších a doplňujících otázek apod.) a jak realizovat jejich analýzu pomocí kódovacích postupů. Důležitou roli měly pravidelné konzultace a srovnávání metodických zkušeností a dosažených výsledků na workshopech mezinárodního týmu řešitelů. V souladu s metodou „zakotvené teorie“ (grounded theory) nebyly předem formulovány hypotézy k testování pomocí empirického materiálu. Teoretické poznatky měly být vyvozeny z analýzy biografického materiálu s využitím případných dalších materiálů a širších znalostí o stavu sociálního systému regionu a jeho vývoji (senzibilität koncept).

Velice častá námitka proti biografické metodě spočívá v otázce reprezentativnosti zkoumaného souboru ve vztahu k všem jednotkám výchozího (základního) souboru. Jde o problém zobecnitelnosti, respektive posouzení rozsahu platnosti konstatovaných závěrů. Jak známo, v kvantitativním výzkumu je reprezentativnost přísně sledována (velikost souboru a způsob výběru) a její dodržení je považováno za jednu ze základních podmínek vědeckosti výzkumu.

Biografická metoda je naproti tomu založená na tzv. *teoretickém výběru* a ve srovnání s kvantitativním výzkumem pracuje většinou s velmi malými soubory respondentů. Reprezentativnost zde není měřena výběrovou chybou a spolehlivostí, je dosahována pomocí neu-

⁴ Biographische Identitäten im Grenzraum, projekt mezinárodního výzkumu. (1998), Institut für angewandte Biographie- und Lebensweltforschung, Georg-August-Universität Göttingen.

stálé komparace poznatků z provedených biografii (jejich interpretace). Získané poznatky z interpretace jedné biografie jsou podrobovány srovnání s jinými a k významným závěrům jsou ve zkoumaném sociálním prostředí hledány případy významově opačné. Ty, pokud existují, jsou nástrojem dílčí a postupné „verifikace“ již získaných závěrů. Hledání nesouhlasných případů a upřesňování závěrů se provádí tak dlouho, dokud nenastane dostatečně silné opakování (potvrzení) dosaženého poznání. O uplatnění tohoto přístupu v našem výzkumu jsme se rovněž pokoušeli. Postupovali jsme v několika etapách a po vyhodnocení analyzovaných případů (dvojic biografii) jsme upřesňovali další výběr osob pro biografické rozhovory s ohledem na tvořící se obecnější poznatky (teorii). Tímto způsobem jsme uskutečnili postupně asi 65 dvojic biografických rozhovorů. Přesto, jak se ukázalo při interpretaci typologie mezigeneračních vztahů, není „teoretický výběr“ zcela naplněn. V některých oblastech se poznání „rozbíhá“ do dalších variant pochybností, že by bylo nezbytné ve „vzorkování“ pokračovat dalšími rozhovory. Týká se to zejména určitých pochybností, které existují kolem vhodnosti výběru respondenta v rámci rodiny. Je otázka, zda bychom získali stejné závěry o mezigeneračních vztazích a identitě a mentalitě, kdybychom rozhovor uskutečnili např. místo s dědou s babičkou a nebo kdybychom pro rozhovor získali jiného z vnuků, nebo vnuček. Z těchto důvodů považujeme dále prezentované poznatky o mezigenerační konstelaci, identitě a vztahu k modernizaci v některých souvislostech za do značné míry hypotetické. V příslušné kapitole na tuto, podle našeho soudu nejistotu získaných poznatků, upozorňujeme.

1.2.1 Výběr respondentů

Jak jsme uvedli, postupovali jsme v několika krocích. Vycházeli jsme při tom z jistých statistických znalostí základní struktury obyvatelstva české části euroregionu Nisa i z dalších poznatků. Pro tyto potřeby bylo zpracováno schéma diferenciacie sociálního prostoru české společnosti s přihlédnutím k specifické pohraničí, definované dimenzí souhrnného kapitálu a dimenzí poměru mezi kulturním a ekonomickým kapitálem podle P. Bourdieu. (Viz dále.)

V prvním kroku (1999–2000) jsme tedy při výběru respondentů přihlédlí ke struktuře obyvatel podle typu sociálního milieu. Prakticky to znamená, že bylo pro biografické rozhovory vybráno více respondentů z dělnického a zaměstnaneckého prostředí, méně z prostředí podnikatelů a zemědělců. Druhé hledisko, které jsme v tomto prvním kroku rovněž sledovali, se týkalo trvalosti osídlení. Z větší české části euroregionu Nisa bylo po roce 1945 odsunuto německé obyvatelstvo, některé lokality však byly začleněny v roce 1945 do Německé říše, ačkoliv zde bylo početné původní české obyvatelstvo. Předpokládali jsme rozdíly z pohledu regionální identity, stability, historických tradic apod.

Prostřednictvím tazatelské sítě výzkumné agentury bylo v prvním kole vyhledáno kolem 30 dvojic respondentů. (Jeden z generace dědů a druhý z generace vnuků.)

Průběh rozhovorů probíhal, díky přípravě a způsobu získání respondentů, celkem bezproblémově. Při rozhovoru jsme usilovali, aby po rekognoskační fázi, v níž byl znovu vysvětlen smysl a cíl prováděného rozhovoru, vyprávěl respondent pokud možno spontánně co nejdelší nepřerušovanou pasáž o svém životě. Teprve poté tazatel vstupoval do rozhovoru dalšími upřesňujícími a doplňujícími otázkami. Pokud se podařilo, aby respondent spontánně vypovídal svůj životní příběh, patří tato část rozhovoru k nejzajímavějším a interpretativně nejcennějším. Biografické rozhovory byly zaznamenávány na magnetofon a poté přepsány. Zkušenosti se získáváním respondentů jsou celkově dobré. Zejména pokud jde o starší generaci, nebyly vážnější problémy. U generace vnuků, zejména u mužů, jsme se nejčastěji

setkávali s odmítnutím. Podíl odmítnutých rozhovorů je v průměru asi 5 % u generace dědů a 15 % u generace vnuků. Nejčastější důvody odmítnutí jsou: nedostatek času, nepochopení smyslu vyprávění o vlastním životě, konstatování, že to není zajímavé, že život je jen privátní záležitost apod. U starší generace se objevovaly obavy z ohrožení anonymity a nechuť svěřovat někomu cizímu informace o svém životě. Ve většině případů (téměř vždy u starších lidí) jsme se po počátečním představení, vysvětlení smyslu práce a překonání běžné psychologické distance, setkali se vstřícným přístupem, s ochotou a zájmem povídat o svém životě. V mnoha případech staří lidé uvítali možnost svěřit se se svými životními zkušenostmi. Vyprávěné životní příběhy považujeme celkově za věrohodný empirický materiál, jen v několika případech konstatujeme jistou stylizaci a tematickou selekci. K těmto pochybnostem bylo při interpretaci přihlédnuto.

Po zpracování (postup analýzy viz dále) podstatné části těchto rozhovorů jsme vyhledali dalších zhruba 20 dvojic (2001), a to tak, aby doplňovaly, nebo mohly posloužit ke srovnání s již získanými poznatky. V této etapě byly doplněny dvojice zejména z podnikatelského prostředí a prostředí středních vrstev.

Třetí krok výběru (2002) byl zaměřen na doplnění biografického materiálu pro ověření poznatků analýzy o povaze mezigeneračních typů. (Elity a dělnické prostředí). Celkem šlo o 8 dvojic biografii. Na závěr šetření bylo k dispozici celkem 57 dvojic biografii a několik biografii samostatných, kde se nepodařilo provést rozhovor se zástupcem generace vnuků.

Další doplnění rozhovorů bylo uskutečněno v souvislosti s orientací na problematiku regionálních aspektů identity (druhá polovina 2002 a počátek roku 2003).

Celkem máme tedy k dispozici 65 dvojic biografických rozhovorů. Jejich kvalita z hlediska potřeb poznání je ovšem různá. Nicméně shromážděné biografické rozhovory představují neobyčejně širokou oblast výpovědi o sociální situaci obyvatel zkoumaného regionu. Vyprávěné životní příběhy je možné zkoumat z různých pohledů a průběh provádění analýzy potvrzuje vznik řady podnětů pro formování hypotéz „zakotvené teorie“.

Provedený výběr v podstatě pokrývá všechna hlavní sociální prostředí v sociálním prostoru vymezeném osou souhrnného a osou poměru ekonomického a kulturního kapitálu. Dostatek biografického materiálu umožňuje dokonce zkoumat identitu a mentalitu některých sociálních skupin samostatně (střední třídy, dělníci, kulturní elity). Jistý deficit biografii existuje pouze s ohledem na sociálně problémové prostředí a prostředí Rómů. Získávání dvojic pro biografické vyprávění z tohoto prostředí se ukázalo jako velice náročné. Celkem uspokojivě jsou zastoupeny i podstatné oblasti (okresy) české části euroregionu.

Většinu rozhovorů uskutečnili sami členové výzkumného týmu. Jeden rozhovor s příslušníkem starší generace trval v průměru 2 až 3 hodiny, s příslušníkem mladší generace kolem 45 minut. Z každého rozhovoru byl pořízen magnetofonový záznam a zaznamenány základní údaje o respondentovi a průběhu rozhovoru. Záznamy rozhovorů byly přepsány a postupně byla prováděna jejich analýza a interpretace.

1.2.2 Zpracování biografických rozhovorů

První etapa analýzy shromážděného biografického materiálu spočívala ve vypracování biografického portréту jednotlivých respondentů a při intenzivní obsahové analýze textu bylo provedeno „otevřené kódování“. To znamená, že byl identifikován přehled tematických sekvencí vyprávění. Výkladové osy biografii jsou u většiny lidí standardní. Předně téměř vždy je spontánně zmiňováno dětství, rodinné prostředí, škola, místo dětství, etapa nástupu do další

školy, do zaměstnání, práce, zakládání vlastní rodiny, děti a jejich osud, atd. Muži častěji než ženy soustřeďují spontánní důraz na oblast práce, profese, politiky, ženy spíše na problematiku rodiny. U mladší generace je vyprávění nejčastěji ukončeno úvahou o vlastních záměrech, o budoucnosti. Další osu tvoří významné společenské události, které se staly během života respondentů a nějakým způsobem jej ovlivnily. Jde o předválečné události, o válku, poválečné události (často je zmiňován odsun Němců), socialistické období, kolektivizace, šedesátá léta, „normalizace“ po roce 1968 a rok 1989 a následující společenské přeměny. Pořadí těchto sekvencí vyprávění v rámci jednotlivých os se nemusí krýt s časovou následností životního běhu. Obě osy jsou propojeny hodnotící rovinou, v níž se respondent vyjadřuje k významu a příčinám osobních i společenských událostí a jejich souvislostí. Vyjadřuje své osobní stanovisko, názor a přesvědčení, prezentuje tak různé roviny biografické identity. Zde nacházíme zpravidla rovněž základ hodnotových pozic a struktur mentality respondenta.

Součástí otevřeného kódování bylo rovněž stanovení „jádrové pasáže“, která vyjadřuje nejdůležitější a nejtypičtější úsek života, a může být proto považována za charakteristickou pro biografickou identitu respondenta. Jádrová pasáž je následně vždy předmětem několika-
stupňové, opakované významové analýzy, srovnávání s jinými případy a interpretace. Jádrová pasáž slouží rovněž jako argumentační materiál pro vyvozované kategorie.

Výsledkem této práce byly určité předběžné závěry vztahující se k charakteristickým rysům biografie. V souvislosti s tím bylo možné formulovat „klíčová slova“ biografie a později, na základě analýzy dalších případů biografii, na ně navazující obecné pojmy a kategorie. Během této práce bylo současně možné v této analytické rovině srovnávat biografický příběh zástupce generace dědů a vnuků. Již zde se objevovaly významné rozdíly dotýkající se zejména obsahu, ale i postoje k některým událostem ve společnosti, a to jak mezigenerační, tak také mezi různými dvojicemi biografického vyprávění.

Takto byly postupně zpracovány všechny případy (asi 20 dvojic) první etapy a následně pak také biografické rozhovory z dalších etap terénního šetření.

Důležité během analýzy je neustálé srovnávání s dalšími dvojicemi biografii. Toto srovnávání je součástí „selektivního kódování“. Srovnávání je zdrojem poznatků pro vyslovení hypotéz vznikající „zakotvené teorie“ (grounded theory). Během těchto prací se objevovaly první náznaky určitých typů mezigenerační konstelace, pokud jde o předávání (přebírání) postojů, hodnot, řešení různých situací, ale i vztahu k rodině, lokalitě, regionu apod. Bylo možné pracovním způsobem formulovat pojmy vyjadřující obsahy jako: tendence ke změně, principiálnost, respektování tradic, individualita, vazba na kolektivitu, region, nacionalismus, racionální chování, formalismus, předstírání, moderní jednání a další. Většina z nich tvoří póly kontinua (dimenze) umožňující srovnávání analyzovaných dvojic.

Paralelně se získáváním biografii obyvatel české části probíhalo dotazování v německé a polské části euroregionu Nisa. Součástí procesů analýzy a vyhodnocování byly proto také metodické a pracovní semináře s německými a polskými kolegy. Dá se říci, že analytické práce probíhaly paralelně, což umožňovalo průběžnou komparaci již na úrovni otevřeného kódování a koncipování pracovních hypotéz. Byl tím také rozšířen soubor zkoumaných biografii. Vzájemné srovnávání přispělo k identifikaci obsahových kategorií a významových os, které se ukázaly jako charakteristické pro vytváření *typologie mezigenerační biografické konfigurace*.

Mezigenerační srovnávání a změny (jejich obsah, velikost a orientace) se v analytickém srovnávání biografii „dědů“ a „vnuků“ projevovaly hlavně v následujících oblastech:

- rodina, rodinné vztahy, dětství, tradice, současný rodinný život apod.
- volba partnera

- práce, zaměstnání, podnikání
- širší rodina a další společenství (sousedství, generační vazby, náboženské obce apod.)
- lokální identita, vazba na místo
- veřejný život, politika, politická aktivita a politická orientace
- životní plány, záměry
- použití a funkčnost sociálního a kulturního kapitálu.

Tyto oblasti (roviny) nejsou v každém biografickém vyprávění ovšem vždy stejným způsobem k dispozici. Někteří respondenti se o některých věcech z nějakých důvodů nezmiňovali.

1.2.3 Mezigenerační srovnávání

Empirický materiál umožňoval srovnávání biografii příslušníků nejstarší a nejmladší generace. Tím je ve výzkumu zachycena subjektivní reflexe dynamického pohybu společnosti za období tří generací, tj. přibližně 60–80 let. V rámci rekrutace respondentů byla stanovena zásada, že vnuk či vnučka nesmí být mladší 16ti let. Což znamená, že nejmladší příslušník generace dědů se mohl narodit kolem roku 1945. Většina zkoumaných dvojic je však starších a generace „dědů“ má válečné i předválečné zkušenosti. V jejich biografiích jsou tedy nějakým způsobem reflektovány a sděleny všechny významné společenské události počínaje rozpadem Rakouska-Uherska a vznikem Československa (nejstarší respondent se narodil v roce 1907), přes světovou hospodářskou krizi, druhou světovou válku, uchopení moci komunisty v roce 1948 až do pádu jejich moci v roce 1989. To představuje ohromné množství událostí a jejich individuálního zprostředkování a informací o účasti na řešení různých společenských událostech a krizí a jejich hodnocení. Během tohoto období byla identita nejstarší generace vystavena mnoha okolnostem a tlakům, které ji formovaly, posilovaly, nebo naopak relativizovaly a měnily. Biografické vyprávění zaznamenává toto napětí mezi vnějším světem událostí a podmínek a vnitřním světem jejich prožitků velmi citlivě. Identita chápána jako zprostředkování subjektivity a společenské struktury⁵ obsahuje napětí a neustálý dialog individua a různých společenských struktur.

Identita člověka, jak bylo uvedeno již výše, (to čím je, s čím se ztotožňuje) má mnoho rovin, vztahuje se k různým strukturálním částem společnosti. Můžeme sledovat např. národní, kulturní, sociální, regionální, generační, politickou a další identitu. Jde o jednotlivé stránky integrované do podoby lidské, biografické identity. V základu leží proces sebedefinování jako konstruování vztahů ke společnosti, skupině, k níž chce patřit a patří, a odlišení se od jiných skupin. Přičemž integrace těchto „dílčích identit“ není vždy jednoznačná a logická. Jednotlivé identity nemusí vůči sobě být komplementární a setkáváme se tak často i s rozporu uvnitř souhrnné bytosti a její identity. Nejčastěji je tomu tak ve vypjatých životních situacích, kdy je např. třeba v zájmu přežití potlačit některou stránku vlastní identity. V biografiích našich respondentů jsme to zaznamenali několikrát např. v souvislosti s přizpůsobením národního, politického, či náboženského přesvědčení. Přizpůsobení neznamená ovšem vždy změnu identity, může jít jen o vnější taktické změny, přizpůsobení, tedy do značné míry o přetvářku. Přizpůsobení a přetvářka jako metoda dosažení úspěchu a přežívání je například typická charakteristika středních tříd (srovnej např. Goffman, 1959).

⁵ Biographische Identitäten im Grenzraum, projekt mezinárodního výzkumu zpracovaný prof. P. Alheitem

Základní dispozice lidské identity jsou získávány a předávány v procesu socializace jednotlivce. Tyto dispozice jsou východiskem, životní zkušenosti a vnější vlivy způsobují jejich častou rekonstrukci a změnu. Identita je tedy dynamická záležitost, není jednou provždy ve všech oblastech definitivně dána, zformulována a lidmi uvědomována. Některé její dimenze jsou ovšem stabilní a tvoří argumenty integrační funkce lidské identity. Jsou to například základní lidské hodnoty, jako je svoboda, rodina, národ apod.

Mezigenerační srovnávání biografii ukázalo na existenci několika typů mezigeneračního předávání identifikačních vzorců. Jsou ovlivněny nejsilněji příslušností k sociální skupině a jejím prostředím (milieu) a kulturou.

Základem srovnávání obsahu generačního srovnávání biografii jsou tedy dvě časové roviny, v nichž se projevuje rozdílná společenská situace a konfigurace sociálního prostoru. (viz kap.2.) Existuje zde zásadní rozdíl – pro generaci dědů je typická válečná a poválečná situace a struktura společnosti státního socialismu, (případně přechod od kapitalistického typu společnosti k státnímu socialismu) pro generaci vnuků jde hlavně o struktury ekonomicky liberální a demokratické společnosti, transformace a revolučního přechodu k ní.

Nejvlivnější dimenzí mezigenerační konfigurace se jeví modernizace. Modernizační chování, způsob chápání modernizace, postoje k ní a především pak vlastní účast v modernizačních procesech je společnou významovou osou spojující biografie představitelů obou generací.⁶ V souladu s respektováním faktu, že společenské jevy mají vždy subjektivní a objektivní stránku, lze sledovat modernizační procesy ve společnosti (modernizace struktur) a subjektivní reflexi těchto procesů a participaci na jejich průběhu.

Z analýz biografických rozhovorů generačních dvojic plyne, že intenzita, či míra modernity v chování mladší generace ve srovnání s generací dědů je různá. V některých případech není modernizační aspekt ani dostatečně zřetelný a pokud jej zaznamenáváme, jedná se spíše o přízpůsobení se strukturální modernizaci společnosti, ke které dochází v důsledku obecných civilizačních procesů urychlovaných v současné české společnosti transformací bývalého socialistického systému. V některých případech aktivní složka modernizace schází, nebo je velmi slabá. Celkem logicky z analýzy českých, německých a polských biografii, shromážděných již v první etapě analýzy, vystoupily tři základní typy konfigurace mezigenerační změny: *persistentní, modernizační a zlomový*. Jejich podrobná charakteristika je uvedena ve 3. kapitole.

Literatura

- Alheit, P. 1999. Biographische Identitäten im Grenzraum, projekt výzkumu, Institut für angewandte Biographie und Lebensweltforschung, Pädagogisches seminar der Georg-August-Universität Göttingen.
- Alheit, P. 1990. Biographizität als Projekt. Der „biographische Ansatz“ in der Erwachsenenbildung, Brehmen, Universita Bremen.
- Bourdieu, P. 1998. *Teorie Jednání*. Praha, Karolinum.
- Elias, N. 1989. Studien über die Deutschen: Machtkämpfe und Habitusentwicklung im 19. und 20. Jahrhundert. Frankfurt.
- Goffman, E. 1969. *Wir alle spielen Theater*. München. Piper Verlag.
- Strauss, A., Corbinová, J. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu*. Boskovice, Albert.

⁶ K pojmu „modernizace“ společnosti viz poznámky v kapitole č. 2.

2. Charakteristika společenské situace generací „dědů“ a „vnuků“ (František Zich)

V této kapitole půjde o charakterizování sociálních, demografických, kulturních a z části ekonomických aspektů společenských poměrů, v nichž prožívaly a prožívají svůj život nejstarší a nejmladší generace obyvatel české části euroregionu Nisa. Součástí této charakteristiky je i vymezení vztahového rámce sociálního prostředí (milieu) hlavních sociálních skupin. Jde o vyjádření určité typologie v rámci sociální struktury z pohledu os souhrnného, kulturního a ekonomického kapitálu (P. Bourdieu), které umožňuje identifikovat i určité prostory sociálního napětí ve společnosti. Takto vymezený sociální prostor byl východiskem pro stanovení postupu při výběru respondentů. Šlo o to, aby identifikovaná sociální milieu byla v souboru dotazovaných dostatečně zastoupena.

2.1 Charakteristika sociální, kulturní a ekonomické situace poválečného období (Kontext generace „dědů“)

2.1.1 Sociálně ekonomická situace

Poválečné období se vyznačuje velkým pohybem obyvatelstva a změnami ve všech oblastech ekonomického a společenského života. Podat proto přesný přehled o sociálně ekonomické situaci období aktivního života generace „dědů“ je obtížné. Situace byla ovlivněna především válečným rozvratem technologie, dopravy, ekonomiky, ale i mezilidskými vztahy a národnostními a politickými rozpory. Pohraniční oblast tehdejší Československé republiky bezesporu nejsilněji ovlivnil poválečný transfer sudetských Němců a příliv nového českého obyvatelstva z vnitrozemí a Slovenska a částečně i z lokalit mimo tehdejší ČSR.

Údaje o počtu obyvatelstva žijícího v pohraničí v předválečném a poválečném období, stejně jako o počtu odsunutých Němců, se liší. Je to způsobeno především problémy v definování statistických kategorií a vymezení územních celků. Území české části euroregionu Nisa, které je předmětem našeho zájmu, tvoří současné okresy Liberec, Jablonec nad Nisou, Česká Lípa, Semily a část okresu Děčín (Šluknovský výběžek).⁷ Hranice takto vymezeného regionu se nekryje zcela se správním rozdělením republiky platným do roku 1960. Není zcela shodné ani s předválečným správním vymezením, ani s územím, které bylo zabráno po roce 1938 Německou říší. Srovnání demografických i dalších údajů z poválečného a současného období proto není zcela přesné.

Pro celkovou představu se nejdříve podívejme na statistiky týkající se odsunu Němců z pohledu celé ČSR. Podle sčítání lidu, které bylo provedeno na území ČSR, v roce 1930 žilo v českých zemích republiky (Čechy, Morava, Slezsko) celkem 10 516 247 československých státních příslušníků. Z nich bylo 69,5 % české, 29,2 % německé a zbývající bylo národnosti.⁸ Pokud vymezíme území pohraničních okresů tak, jak platily v roce 1949, pak takto vymezené území tvořilo v roce 1930 36,9% plochy českých zemí a žilo zde 3 707 852 obyvatel, což bylo 34,7 % obyvatel celého Česka. Z tohoto počtu bylo 2 660 192 Němců, což představuje 71,7 % v takto vymezeném pohraničí.⁹

⁷ Území těchto okresů je vymezeno zákonem č. 36 z roku 1960 o územním členění státu.

⁸ Populační, ekonomický a národnostní vývoj okresů ČSR od roku 1930 do roku 2010, Ministerstvo pro výstavbu a stavebnictví ČSR, Praha 1989, s. 4.

⁹ Tamtéž s. 8.

Území okupované Německem po rozbití Československa po roce 1938 se nekryje s takto vymezeným pohraničím. Na zabraném území žilo (vyjdeme-li opět ze sčítání lidu z roku 1930) celkem 3 562 232 obyvatel, z toho bylo 20,5 % Čechů a 79,1 % Němců. Pokud jde o českou část euroregionu Nisa, bylo v obcích okupovaných Německem (vyjdeme-li z údajů sčítání 1930) celkem 504 987 obyvatel. Z toho bylo asi 10 % Čechů. Dnešní území české části euroregionu Nisa je tvořeno i územím, které nebylo zabráno Německou říší (hlavně část okresu Semily, kde byla většina českého obyvatelstva – kolem 97 %).

Z poválečného období jsou k dispozici ucelenější data o obyvatelstvu až z roku 1947. 22. května 1947 byl v českých zemích proveden soupis obyvatelstva podle povolání. Tento soupis zjišťoval profesní strukturu obyvatelstva a měl být východiskem pro vypracování prvního hospodářského plánu Československa.¹⁰ Podle tohoto soupisu žilo v tehdejších Libereckém kraji (vymezení z roku 1949 se zcela nekryje s dnešním územím euroregionu) celkem 379 979 osob. I když srovnání s ohledem na nepřesnosti plynoucí z rozdílů vymezení okresů není zcela korektní, ukazuje, že celkový úbytek obyvatelstva (srovnání s rokem 1931) způsobený především odsunem Němců tvořil 25–30 %.

Sociální a kulturní povaha poválečného obyvatelstva pohraničí byla rozhodujícím způsobem ovlivněna novými přistěhovalci. Podle uvedeného soupisu z roku 1947 tvořilo v rámci celého českého pohraničí (vymezené podle skutečného německého záboru obcí z roku 1938) původní obyvatelstvo 32,7 % (obyvatelstvo, které bylo přítomné k 1. 5. 1945), noví osídlenci 61,2 %, osídlenci ze zahraničních armád 0,5 %, nově narození pak 5,3 %.¹¹ Noví osídlenci přicházeli z různého kulturního prostředí a teprve postupně vytvářeli lokální sociokulturní systémy. Na jejich formování se rozdílným způsobem podílelo i původní české a neodsunuté německé obyvatelstvo.¹² Tyto procesy postupného soužití a formování lokálních společenství tvoří faktor, který významně poznamenal mentalitu zejména generace současných „dědů“.

Do pohraničí přicházeli především mladší lidé, mnozí zde zakládali rodiny a očekávali i zlepšení své ekonomické situace. Příchod mladých lidí se projevil ve vyšší natalitě pohraničních okresů. Např. ještě v období 1961 až 1970 činil průměrný přirozený přírůstek v pohraničí 6,9, zatímco ve vnitrozemských okresech jen 0,8. Vyšší přirozený přírůstek vykazuje pohraničí ještě v období 1981 až 1985. Činí 3,1, ve vnitrozemí je záporný -0,6.

Naproti tomu obyvatelstvo pohraničí ve srovnání s vnitrozemím vykazovalo vyšší migraci. Zejména pak v důsledku socializace zemědělství a zřizování komunálních podniků v 50. letech nastala poměrně značná reemigrace do vnitrozemí. V letech 1961 až 1970 byl počet přistěhovalých do celého pohraničí v průměru 22,7 a vystěhovalých 26,7 na 1000 obyvatel. Teprve v 80. letech dochází k přibližnému migračnímu vyrovnání.¹³

Odvětvová struktura ekonomiky je v celém českém pohraničí územně velice diferencovaná. Vedle průmyslových regionů, jakými jsou např. severozápadní Čechy, se setkáváme se zemědělsko-lesnickými regiony, jako je Šumava. Pokud jde o námi sledované území euroregionu Nisa, byla tato struktura v roce 1961 podle počtu zaměstnaných osob v hlavních odvětvích následující (viz tab. č. 1).

¹⁰ Tento soupis podle povolání nesledoval národnostní hledisko. Počet Němců byl evidován v pravidelných přehledech v souvislosti s vydáváním potravinových lístků obyvatelstvu. Podle těchto přehledů žilo v českých zemích v roce 1947 celkem asi 180 000 Němců.

¹¹ Populační, ekonomický a národnostní vývoj okresů ČSR od roku 1930 do roku 2010, Ministerstvo pro výstavbu a stavebnictví ČSR, Praha 1989, s. 11.

¹² Srovnej některé etnografické práce.

¹³ Údaje citovány dle publikace: *Populační, ekonomický a národnostní vývoj okresů ČSR od roku 1930 do roku 2010*. Ministerstvo pro výstavbu a stavebnictví ČSR, Praha 1989, s. 4.

Tab.č. 1. Podíl zaměstnaných osob podle odvětví v roce 1961 (v %)

Okres	Podíl podle odvětví v %		
	Zemědělství	Průmysl	Ostatní
Česká Lípa	22,3	46,3	31,4
Jablonec n. N.	5,6	70,8	23,6
Liberec	12,7	50,6	36,7
Semily	21,6	53,0	25,4
Děčín (celý okres)	9,3	58,2	32,5

Z tabulky je zřejmé, že zemědělskými okresy jsou hlavně Česká Lípa a Semily. Počet pracovníků v zemědělství zde byl v roce 1961 poměrně vysoký. Srovnání s rokem 1980 ukazuje, že důsledky kolektivizace zemědělství a jeho industrializace se projeví i v poklesu podílu pracovníků v tomto odvětví. Na okrese Česká Lípa poklesl na 12,0 %, na okrese Semily na 12,5 %.

S procesy kolektivizace a socializace ekonomiky souvisely i procesy koncentrace obyvatelstva do střediskových obcí a měst. To přispělo k zániku nebo přeměně řady malých obcí a samot jen na rekreační sídla.

Okresy Jablonec n. Nisou a Liberec se vyznačují rozvinutým průmyslem (tradičně zejména sklářství, bižuterie, po roce 1945 také rozvoj strojírenství). Zajímavý vývoj, který lze charakterizovat na základě změn počtu obyvatel a jejich demografického chování, prodělal okres Č. Lípa. Ještě v období 60. let zde zaznamenáváme vyšší podíl lidí, kteří se odstěhovali (8,9 %). V následujících desetiletích však, v důsledku rozvoje uranového průmyslu a s tím spojených státních investic do bydlení a infrastruktury, nastává v tomto regionu příliv obyvatelstva. V letech 1980 až 1985 činil podíl přistěhovaných 29,8 na 1000 obyvatel. Tento okres měl v letech 1980 až 1985 také nejvyšší přirozený přírůstek obyvatel ze všech okresů euroregionu Nisa. Ještě v roce 2000 si tento okres zachovává, na rozdíl od ostatních okresů Libereckého kraje, vysoký podíl přistěhovaných (13,9) a celkový kladný přírůstek obyvatelstva (3,8).¹⁴

Uvedené údaje svědčí o značných rozdílech, kterými prošlo celé pohraničí České republiky po roce 1945. Rozhodující změny byly způsobeny národnostní změnou obyvatelstva. Přitom území euroregionu Nisa je v tomto ohledu značně diferencované. Větší část byla osídlena převážně německým obyvatelstvem. Češi zde byli často jen jednotlivě, ve smíšených manželstvích nebo jako státní úředníci, kteří sem byli dosazeni po vzniku ČSR. Německé osídlení hraničilo (v některých případech plynule přecházelo) s územím s převahou českého, nebo jen českého obyvatelstva. Např. Českodubsko (část současného okresu Liberec), nebo značná část okresu Semily a některé okrajové části okresu Česká Lípa.¹⁵ Tyto okolnosti se projevují v analyzovaných biografiích specifickým vztahem respondentů starší generace jak k místu, tak ke spoluobčanům i k válečným a poválečným událostem.

Z tohoto pohledu je užitečné obyvatelstvo euroregionu Nisa rozčlenit na následující skupiny:

¹⁴ Viz Vývoj obyvatelstva České republiky, ČSU, 2001, s. 75.

¹⁵ Tato území tvořila v období před válkou tzv. „vnitřní pohraničí“. Podrobněji se některými sociálními souvislostmi života na této etnické hranici a procesy osídlování pohraničí po roce 1945 zabývá práce Q. Kastnera, 1996. *Osídlování českého pohraničí od května 1945*. Pracovní texty 12/96. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

a) Předváleční starousedlíci (Češi, Němci, smíšená manželství) žijící nepřetržitě, nebo jen s krátkými přestávkami, na území, která byla osídlena do roku 1945 převážně německým obyvatelstvem. Kvantitativně jde asi o 5-8 % současných obyvatel.

b) Předváleční starousedlíci žijící na území do roku 1945 s převahou českého obyvatelstva. (Většinou jde o Čechy a asi o 15 % současných obyvatel euroregionu.)

c) Noví pováleční usedlíci, kteří tvoří většinu současného obyvatelstva. Někteří z nich přišli již v prvních poválečných letech a u nich se projevuje ve výpovědích silnější vazba na místo (domov). Část těchto obyvatel přišla později v souvislosti s industrializací regionu nebo, zejména na Českolipsko, se zahájením těžby uranu apod.

2.1.2 Sociokulturní prostor

Při identifikaci *milieu* – prostředí sociálních skupin vycházíme z pojetí sociokulturního prostoru, vymezeného dimenzí (osou) souhrnného kapitálu (ekonomický, kulturní, sociální, politický) a dimenzí, která je dána poměrem kulturního a ekonomického kapitálu. (P. Bourdieu, 1998). Skupiny podle prostředí (milieu) jsou pak identifikovány především s ohledem na způsob života a jeho projevu – *habitus chování lidí*, v němž se vzájemně shodují, nebo naopak vzájemně od sebe liší. Habitus chování lidí odpovídá ekonomickému (možnostem) a společenskému postavení (normám) a vychází také z určitých akceptovaných (socializovaných) hodnot a životních postojů. Tyto projevy jsou poměrně snadno empiricky zjiřitelné např. prostřednictvím způsobu bydlení, obživy, oblékání, míst setkávání, způsobu mluvy, naplňování volného času, zábavy, trávení dovolené apod. V rámci české společnosti zaznamenáváme silnou „habitusovou setrvačnost“, např. u skupin tradičních elit, drobné buržoazie a dělníků.

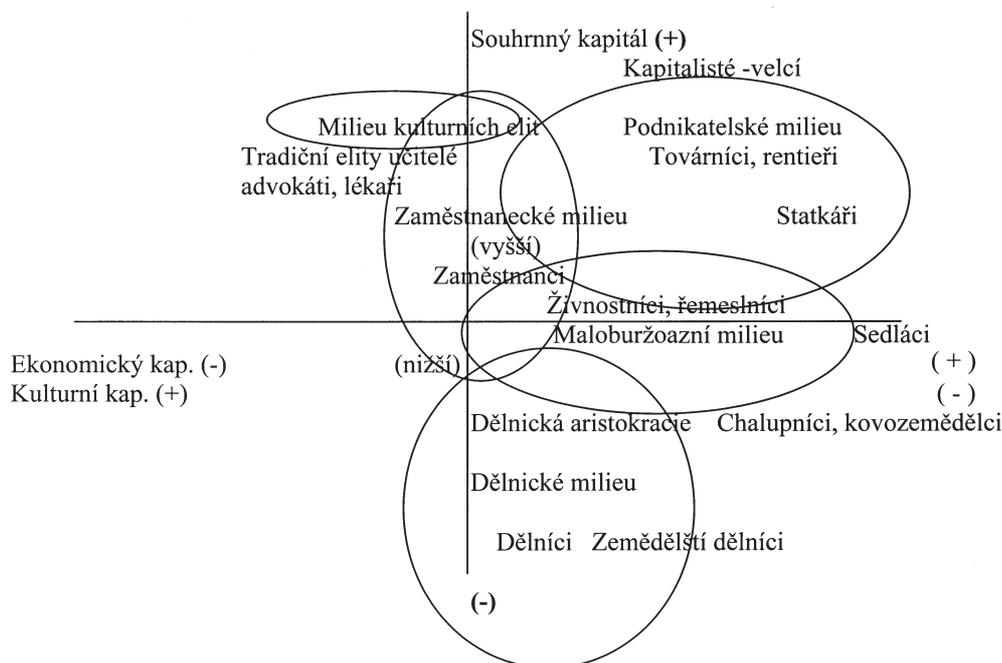
Na základě zvážení poznatků o konkrétní historické situaci v poválečném období je možné sociokulturní prostor české společnosti charakterizovat následujícím způsobem. (viz schéma 1)

Takto rozčleněný sociokulturní prostor má význam především pro znázornění relací mezi typy chování lidí ve společnosti. Uvedené schéma odpovídá ve svém celku celospolečenské diferenciaci poválečné i předválečné československé společnosti (tzv. První republiky) a přes tuhost restriktce společenského života a represivní charakter protektorátního státu (konfiskace židovského majetku, uzavření vysokých škol, dosazování kolaborujících lidí na vedoucí místa v úřadech, podnicích apod.) odpovídá přibližně i válečnému období 1939–1945.

Po roce 1945 v souvislosti s odsunem Němců dochází na území pohraničí k zásadním změnám i pokud jde o povahu sociokulturního prostoru. Noví osídlenci, většinou z vnitrozemí Československa, si přinášejí vlastní subkulturu, tedy i určitý specifický habitus chování (způsob obživy, zvyky, zábavu, dialekt atd.) odpovídající prostředí a prostoru, ve kterém až doposud žili.

Příchodem do pohraničí většina nových obyvatel prodělala vzestup své sociálně ekonomické pozice (zejména pokud jde o ekonomickou dimenzi sociálního statusu). Do pohraničí přicházeli spíše nemajetní lidé, kteří zde získali určitý movitý i nemovitý majetek (národní správci), mnozí získali i vyšší postavení v zaměstnání, uplatnili svoji kvalifikaci apod. Např. o zemědělské usedlosti se ucházeli zemědělství dělníci, nebo drobní zemědělci (tzv. kovozemědělci) z vnitrozemí. Z nich se stali samostatní hospodáři. V nejednom případě se později ukázalo, že samostatné hospodaření v zemědělství vyžaduje i určitou kvalifikaci, kterou tito lidé, kteří byli zvyklí vykonávat práce na základě příkazů, neměli vždy dostatečnou. Podobně živnosti (obchody, řemesla) obsazovali většinou lidé, kteří ve vnitrozemí byli v pozi-

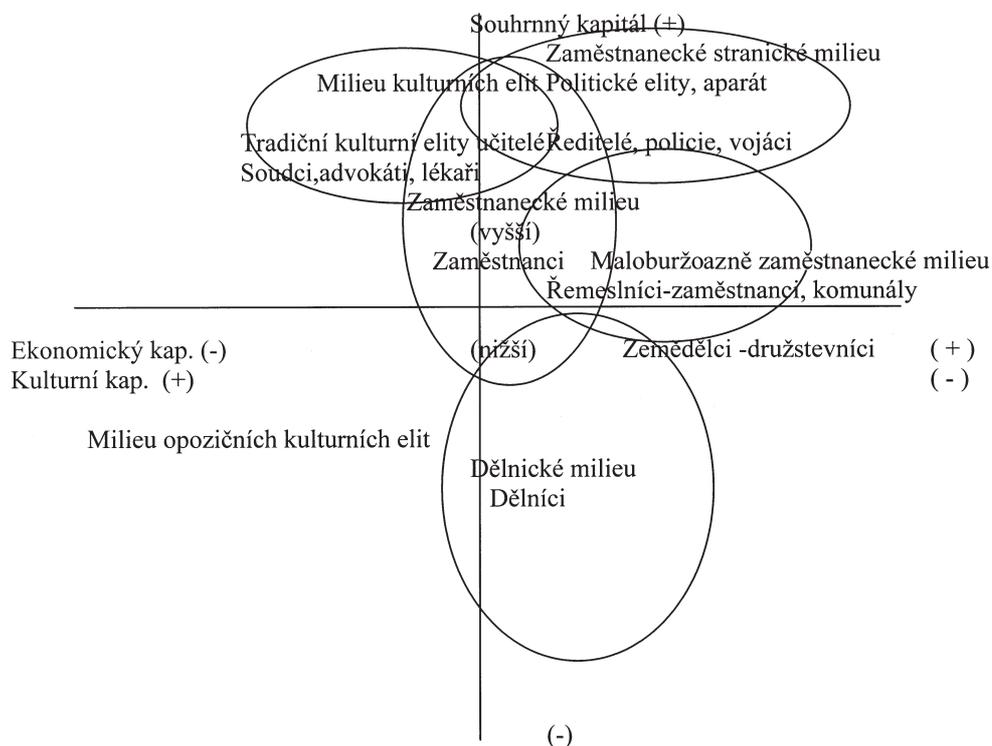
Schéma č. 1. Sociokulturní prostor české společnosti v poválečných letech 1945–48 (generace „dědů“)

ci námezdních sil, jako obchodní příručí, prodavač, dělník atd. Ale týká se to i skupiny zaměstnanců, například z poštovních doručovatelů se mohl stát vedoucí pošty apod. V optice sociální stratifikace tito lidé prodělali většinou vzestup. Nicméně z pohledu habitu chování a mentality zůstávali alespoň v počátku v předcházející pozici a kultuře výchozího sociálního prostředí. (V stratifikační terminologii, je tato situace označována jako statusová inkongruence.) Teprve postupně se vytvářejí nové struktury chování, formuje se nový habitus chování odpovídající aktuálním sociálním a kulturním podmínkám. V těchto procesech dochází i k porovnávání a konfrontacím různých zvyků, subkultur a dokonce i jazyka. To se samozřejmě neobešlo bez dílčích excesů v podobě neadekvátního (nekulturního) chování, které je typické např. pro zbohatlíky. Vedle lidí tohoto typu mnoho nových osídlenců ovšem nezměnilo svoji statusovou pozici a jejich ekonomické postavení odpovídalo příslušnému „typově standardnímu“ habitu chování. To se týká zejména kvalifikovaných odborníků (elity), z kvantitativního hlediska pak jde o většinu dělníků.

Události, které následovaly v Československu po únoru 1948, měly významné dopady na sociální strukturu společnosti. Program „budování základů socialistické společnosti“ založený na ideologii třídního boje byl realizován mimo jiné důsledným znárodněním a kolektivizací výrobních prostředků. Což prakticky znamenalo především ekonomickou likvidaci drobných podnikatelů, živnostníků, ale postupně i samostatných zemědělců. V prvním kroku došlo k znárodnění všech továren, zestátnění obchodů a následně k vytváření zemědělských družstev, případně státních statků a k vytváření výrobních družstev a komunálních podniků. Tím došlo k ekonomické likvidaci samostatných zemědělců a živnostníků a jejich převodu do vázané pozice zaměstnanců státních, nebo komunálních podniků. S ohledem na fakt, že i družstevní sektor fungoval fakticky v rámci plánovaného hospodářství pod státní správou, neměli ani družstevníci velkou možnost realizovat svoje zájmy, nebo svobodně uplatňovat svoje představy hospodaření. Živnostníci a zemědělci jako zaměstnanci pracovali za mzdu a museli v zásadě přizpůsobit rytmus života požadavkům institucí, které je zaměstnávaly. Přitom si ovšem i v této nové statusové pozici zachovali mnoho ze svého způsobu života a zachovali

Schéma č. 2. Sociokulturní prostor sedmdesátých a osmdesátých let (generace otců):

si i podstatnou část svého kulturního a sociálního kapitálu. Socialistický režim v 50. letech (pracovní vztahy, podmínky organizace práce, možnosti realizace, úroveň demokracie, organizace občanské sféry apod.) cílevědomě směřoval k vytvoření téměř jednotného všeobecného – „zaměstnaneckého“ statusu a vyžadoval tomu odpovídající způsob života a habitus chování.

V této pozici byla tedy přibližně generace „otců“ našich vnuků (viz schéma č. 2). Zaměstnanecký (s převahou organizačních rysů a souvislostí) habitus chování, tak jak se vytvořil po roce 1948 během 40ti let existence státního politického systému jedné strany, se vyznačuje mnoha specifiky. Zahrnuje v sobě však alespoň některé aspekty chování předcházejícího období, byť významně modifikovaného vlivem ideologického, výchovného, správního a represivního působení totalitního státu. Významně byl ovlivněn faktickými zaměstnaneckými (vázanými a nesamostatnými) pozicemi. Toto reálně socialistické zaměstnanecké „milieu“ je složitou směsicí dělnického, maloburžoazního (živnostenského, podnikatelského) „milieu“, chování a hodnot tradičních elit z předcházející etapy a chování a vlivů nových politických (komunistických) elit.

Zaměstnanecký (organizační) statut většiny obyvatel vytvářel relativně homogenní prostředí a možnosti (ekonomické, přístup k veřejným institucím, socialistická masová kulturní nabídka apod.). Současně však tento organizační svět nemohl zcela proniknout (i když se o to snažil) až do vnitřního světa lidí, myšlení lidí a rodin. Tak si některé skupiny zachovávaly původní, nebo jen částečně modifikované hodnotové struktury. Velmi silně se to týká většiny příslušníků středních tříd, zejména pak lidí s vyšší kvalifikací, původních živnostníků a drobných podnikatelů. Tento kontinuální aspekt můžeme konstatovat téměř u všech srovnávaných biografii generačních dvojic z tohoto sociálního prostředí.

Relativně „nejkonzervativněji“ se v tomto ohledu v období reálného socialismu však zřejmě chovala většina příslušníků tradiční kulturní elity. Přes silné administrativní, ekono-

mické a represivní tlaky ze strany politického systému si zachovali svůj způsob života a svůj hodnotový svět. Tyto skupiny rovněž tvořily nejaktivnější část disidentských skupin.

Velké změny v myšlení zaznamenalo v 50. a 60. letech dělnické prostředí. V důsledku realizace politiky vedoucí úlohy dělnické třídy ve společnosti postoupila značná část dělníků (zvláště politicky aktivních členů KSČ) na vedoucí pozice ve všech institucích a organizacích. V počátečním stadiu šlo např. o tzv. dělnické ředitele, velký počet dělníků odešel do armády a do bezpečnostních složek. Z pohledu celého zaměstnaneckého „milieu“ znamenají nový prvek, který přináší do prostředí a pozic středních tříd dělnickou mentalitu a subkulturu. Významně se zde, zejména v prvním desetiletí, projevuje nesoulad mezi kvalifikací a zastávanou pozicí. Nedostatek ve vzdělání je postupně nahrazován různými formami dálkového studia. Výchovu dělnické inteligence měla rovněž zajistit urychlená jednorozční středoškolská příprava (dělnické přípravy) pro studium na vysokých školách. V dalších letech byla politika v duchu vedoucí úlohy dělnické třídy realizována formou podpory a výhod (třídní původ, stipendia) při přijímání dětí z dělnických rodin na vysoké školy. Realizace „dělnické moci“ znamenala statusový vzestup početných skupin lidí z dělnického prostředí do pozic zaměstnaneckých středních tříd (nové – socialistické – střední třídy). Dělníci si ovšem při přechodu na vyšší pozice přinášeli svůj habitus (kulturu) chování, který jen postupně prodělával změny a krystalizoval v nový subtyp zaměstnaneckého chování. (Typických příkladů v našich rozhovorech je několik.)

Početně rozhodující část dělníků samozřejmě zůstala na svých socioekonomických pozicích. Došlo však k strukturálním změnám. Změnilo se organizační a vlastnické prostředí. V národních podnicích se změnil způsob řízení, narostla byrokracie, změnil se vztahy mezi lidmi, výrazně vzrostl formalismus, v důsledku nivelizace mezd rostl rozpor mezi výkonem a odměnou atd. Vznikalo postupně nové dělnické prostředí a nový způsob myšlení založený výrazně na pevné organizaci, podřízenosti a příkazu. Organizace zajišťovala práci, sociální podmínky, ale omezovala iniciativu a svobodu pracovních aktivit. Došlo, jako v jiných oblastech, k formalizaci způsobu práce a celého života. Tradiční hodnoty dělnického prostředí (kvalifikace, hodnota práce, solidarita) byly postupně nahrazeny zaměstnaneckým univerzalizmem masové a zformalizované společnosti. K tomu samozřejmě přispěl i zmíněný přechod části dělnické třídy (spíše té kvalifikovanější – dělnické aristokracie) do vedoucích pozic, postupné změny způsobu myšlení a ztráty bezprostřední třídní sounáležitosti. Dělnické prostředí bylo v 50. letech naopak v souladu s praktikami „třídního boje“ ovlivněno vynuceným přechodem malých podnikatelů a inteligence do výroby.

Nedostatková ekonomika socialistického systému vedla k vytváření tzv. „šedé ekonomiky“, nebo „druhé společnosti“ (např. E. Hankiss, 1988), která se řídila vlastními tržně hodnotovými vztahy. Tím byla narušována snaha režimu po dosažení „sociální spravedlnosti“, která se fakticky projevovala ve svérázném rovnostářství v oblasti odměny za práci a zakázané ekonomické aktivitě, mimo oficiální instituce. Následky nedostatkové ekonomiky byly zjevné: reciprocita služeb a úsluh, korupce, privilegia pro nomenklaturu, podpultový prodej nedostatkového zboží, „veksláctví“, „melouchaření“ apod. nejen výrazně demoralizovaly celou společnost, ale vytvářely neformální společenské struktury, vztahy i vlivné skupiny „socialistické maloburžoazie“ s vlastní morálkou a habitem chování. Současně se v široké míře začala projevovat aktivity a iniciativa lidí mimo oficiální instituce. „Lidé ve svém osobním a rodinném soukromí, ve svém domácím hospodářství a mnohdy i v nižších člancích hospodářských a jiných společenských institucí začali fakticky uplatňovat sociální principy lišící se od vládnoucí ideologie...“ (P. Machonin, M. Tuček a kol., 1996, s. 17). Oficiální režim neumožňoval legalizaci a institucionalizaci těchto aktivit a procesů. Napětí mezi formalitou režimu a informalitou občanských aktivit posílilo dynamiku procesů politické změny v roce 1989.

2.2 Charakteristika sociální, kulturní a ekonomické situace po roce 1989 (kontext generace „vnuků“)

2.2.1 Sociálně ekonomická situace

Jak již bylo uvedeno, většina současného obyvatelstva zkoumaného regionu přišla do pohraničí až po poválečném odsunu Němců. (Podíl českého obyvatelstva dnes činí přes 90 % – viz statistická část.) Vývoj osídlování zaznamenal velké výkyvy (spontánní masová migrace, včetně tzv. zlatokopů, kteří přišli jen na krátkou dobu za účelem získání nějakého majetku, migrace a reemigrace v důsledku znárodnění a kolektivizace v 50. letech, vytváření vojenských prostorů a naopak industrializace a různé projekty revitalizace území v 60. a 70. letech apod.). Postupně došlo k stabilizaci obyvatelstva a jeho „domestikaci“. Tím rozumíme identifikaci s územím u nejstarší generace a, jak ukazují analyzované biografické narace, téměř úplné regionální ztotožnění střední a nejmladší generace.

Obyvatelstvo euroregionu Nisa po roce 1989*

Z demografického pohledu jsou pro další uvažování důležité následující obecné charakteristiky týkající se celého česko-německého pohraničí:

- Ve srovnání s předválečným počtem obyvatelstva zde žije celkově méně lidí (ve srovnání se sčítáním lidu z roku 1930 asi 75 %).
- Nerovnoměrnost osídlení, zejména koncentrace obyvatelstva ve větších sídlech (zánik řady malých osad a samot) a průmyslových regionech. Některé (zejména horské a podhorské) části pohraničí se vyznačují nízkým počtem stálých obyvatel a vysokým podílem sezónního (rekreačního) bydlení.¹⁶ Nerovnoměrnost osídlení se v 90. letech ještě prohloubila v souvislosti s útlumem zemědělské výroby a soustředěním drobných podnikatelských aktivit kolem přeshraničních tahů.

- existuje zde relativně vyšší migrace, dnes právě jako důsledek transformace zemědělství, z důvodu nedostatku pracovních příležitostí.
- problém nízké kvalifikace obyvatelstva pohraničí, který je někdy uváděn v souvislosti s revitalizací, je jen relativní. Vzdělanostní struktura odpovídá průměru českého vnitrozemí. (Je třeba srovnávat s vnitrozemím ČR s výjimkou Prahy, která má vysoký vzdělanostní potenciál, typický pro hlavní kulturní a správní centrum.)¹⁷

Vzdělanostní struktura obyvatelstva pohraničí je ve srovnání o něco nižší než struktura celé ČR.

V 90. letech došlo ke kvantitativnímu rozvoji středního a vysokoškolského vzdělání, hlavně na úrovni bakalář a magistr. Vzrostl tedy podíl osob s vysokoškolským vzděláním. Přesná data však v současné době nejsou k dispozici, nebyla ve sčítání z r. 2001 zjišťována. Přehled základních ukazatelů o obyvatelstvu je uveden v následující tabulce (tab. č. 2).¹⁸

* Pripomínáme, že euroregion Nisa je tvořen ještě severní částí okresu Děčín (Šluknovský výběžek), kde žije kolem 50 tisíc obyvatel. Okres Děčín je součástí správního celku Ústecký kraj. Území euroregionů v ČR se nekryjí s územním uspořádáním.

¹⁶ Podle sčítání lidu a bytů v roce 2001 bylo v celém Libereckém kraji celkem 27 396 trvale neobydlených bytů (včetně domů). Z nich 46,8 % slouží k rekreačním účelům. Nejvíce pak v okresech Semily a Česká Lípa.

¹⁷ Srovnej F. Zich a další, 1996: Kdo žije v pohraničí. Praha: Sociologický ústav AV ČR, s. 56.

¹⁸ Pramen: Předběžné výsledky sčítání lidu, domů a bytů 2001, Český statistický úřad, Praha 2001.

Tab.č. 1. Vzdělanostní struktura obyvatelstva, obyvatelstvo starší 15ti let (podle sčítání z roku 2001)*

Ukazatel vzdělání	Území						
	Liberec	Jablonec n. N.	Česká Lípa	Semily	Liberecký kraj	Česká republika	Praha
Základní	23,1	24,0	27,2	23,6	24,3	23,4	14,6
vyučen a střední bez maturity	42,4	39,7	42,3	40,6	40,1	37,9	28,9
střední s mat.	28,0	27,7	24,1	28,0	26,9	28,4	35,9
vysokoškolské	8,5	7,0	5,3	6,5	7,0	8,9	18,8

* Údaje v %, doplněk do 100 % ve sloupcích - „nezjištěno“

Údaje v tab. č. 1, 2, 3 ilustrují základní demografickou situaci regionu ve srovnání s celorepublikovými údaji. Rozdíly konstatujeme při srovnání věkových struktur. Index „staří“ ukazuje, že v České republice žije více lidí starších 60ti let než mladých lidí do 14ti let. Poznamenáváme, že zlom ve vývoji poměru počtu mladých do 14ti let a starých nad 60 let nastal poprvé v ČR v roce 1996. Je to důsledek změn v demografickém chování (odsun sňatků, porod prvního dítěte) generace, která vstupovala do produktivní fáze v 90. letech.

Srovnání celorepublikových údajů ukazuje, že Liberecký kraj má relativně mladší věkovou strukturu, to znamená, že má ještě vyšší podíl dětí do 14ti let než důchodců nad 60 let. Přitom ovšem tento rozdíl je způsoben hlavně příznivým poměrem stáří okresu Česká Lípa. Tento okres má i v dalších ohledech příznivé demografické ukazatele. (Viz dále.)

Ve srovnání s celou republikou vykazuje liberecký region vyšší podíl ekonomicky aktivních obyvatel, což může být ovlivněno vyšším podílem obyvatel ve věku 15–60 let. Je zde rovněž vyšší ekonomická aktivita (zaměstnanost) žen, než činí republikový průměr.

Národnostní složení oproti předcházejícímu sčítání z r. 1991 nedoznalo významnější změny. Rozdíl se projevuje pouze v tom, že ve sčítání z r. 2001 přibylo těch, kteří na uvedenou otázku neodpověděli (jde asi o 1 % dotázaných obyvatel).

Významný je rozdíl v počtu osob hlásících se k náboženskému vyznání, potvrzující již výše zmíněnou sekularizaci pohraniční populace. Ve srovnání s rokem 1991 konstatujeme výrazný růst osob, které se nehlásí k žádnému náboženství. Tento celostátní trend se projevili silně i ve zkoumaném regionu. Nejvíce věřících je v okrese s tradičně usídleným obyvatelstvem, v Semilech. Nejméně pak v okrese Česká Lípa, kde je populace relativně nová.

Transformační změny po roce 1989 se nedotýkaly pouze ekonomické a politické sféry, ale přinesly i výraznou modernizaci životního způsobu. To se projevilo i v demografickém chování populace, zejména pak generace dospívající v 90. letech. Z dlouhodobého hlediska jsou devadesátá léta překvapující v tom smyslu, že se zde postupně prokazují extrémní hodnoty některých demografických ukazatelů. Je to období s nejnižší porodností, nejnižší sňatečností, ale také s nejnižší úmrtností a nejvyšší rozvodovostí.

Generace „vnuků“ se tak i v oblasti demografického chování modernizuje v tom smyslu, že přizpůsobuje svoje rozhodování týkající se výběru partnera, založení rodiny apod. západnímu stylu. Pro generaci „dědů“ a ještě i pro generaci „otců“ bylo „staromládenectví“, či „staropanství“ (ve smyslu být neženatý, nevdaná) něčím výjimečným, co ukazovalo spíše na neúspěšnost a bylo společensky posuzováno negativně. Dnes jsou tyto situace pro mladou

Tab. č. 2. Vybrané statistické údaje Libereckého kraje podle sčítání lidu k 1. 3. 2001

Ukazatel	Území					
	Liberec	Jablonec n.N.	Česká Lipa	Semily	Liberecký kraj	Česká republika
Celkový počet obyvatel (2001)	160 195	88 137	106 043	75 723	430 769	10 292 933
Věková struktura						
Do 14 let	26 634	14 670	19 664	12 994	73962	1 694 812
15-69	105 853	58 725	71 333	48 093	284 004	6 718 281
60+	27 634	15 374	15 024	14 630	72 662	1 874 211
Index stáří (60+/0-14)	103,7	104,7	76,4	112,5	96,8	110,5
Podíl ekonomicky aktivního obyvatelstva (%)	47,4	46,7	47,6	46,4	47,1	45,0
Ek. aktivní muži (%)	53,6	51,8	53,4	52,4	53,0	51,1
- ženy	41,5	41,9	41,9	40,7	47,1	39,3
Národnost**						
česká	148 471	80 926	99 238	72 682	401 317	9 270 615
slovenská	3 588	1 763	1 992	854	8 197	183 749
německá	1 376	1 353	781	108	3 618	38 321
polská	711	518	337	320	1 886	50 971
romská	186	232	164	39	621	11 716
Náboženské vyznání (%)						
Bez vyznání	72,8	72,9	77,2	63,4	72,3	58,3
Věřící:	16,9	16,5	14,6	26,1	17,9	31,7
z toho řím. katolické	11,6	10,9	11,1	18,8	12,6	26,3

* Národnost byla zjišťována proklamací. Dopočet do celkové sumy obyvatelstva tvoří ostatní národnosti a odpověď neuváděno.

generaci zcela normální záležitostí. Podíl svobodných osob na 1000 obyvatel ve věku 30-34 let v roce 1970 byl: muži 105, ženy 48; v roce 1999 to bylo již 214 mužů a 97 žen. Ještě v roce 1991 bylo mezi dvacetiletými ženami téměř polovina vdaných. Průměrný sňatkový věk žen v roce 1991 byl 21,4 roku, mužů 24,2. V roce 2000 to bylo u žen 24,6 a u mužů 27,1 let.¹⁹

Celková pozitivní bilance počtu obyvatelstva Libereckého kraje je ovlivněna hlavně přistěhováním. Přirozenou měnu pak od silnějšího propadu „zachraňuje“ opět okres Česká

¹⁹ Viz: Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 2000, Český statistický úřad, 2001, s. 11 ad.

Tab.č. 3. Ukazatelé pohybu obyvatelstva za rok 1991 a 2001²⁰

Ukazatel	Území											
	Liberec		Jablonec n. N.		Česká Lípa		Semily		Liberecký kraj		Česká republika	
	1991	2001	1991	2001	1991	2001	1991	2001	1991*)	2001	1991	2001
Porodnost**)	9,4	9,5	9,4	8,9	10,6	10,6	9,5	8,8	9,7	9,5	9,3	8,8
Úmrtnost	10,5	10,7	11,0	10,6	9,3	9,9	12,2	11,1	10,7	10,5	11,4	10,6
Přirozený přírůstek	-1,1	-1,1	-1,6	-1,7	1,3	0,7	-2,7	-2,3	-1,0	-1,0	-1,8	-2,1
Přistěhovalí	9,0	8,4	9,7	8,5	12,4	13,9	11,5	10,4	10,6	7,6		0,8
Vystěhovalí	7,5	7,8	8,5	7,3	10,7	10,8	10,0	10,1	9,2	6,3		0,1
Přírůstek stěhováním	1,5	0,5	1,2	1,3	1,7	3,1	1,5	0,3	1,5	1,3	-1,1	0,6
<i>Celkový přírůstek</i>	<i>0,3</i>	<i>-0,6</i>	<i>-0,5</i>	<i>0,4</i>	<i>3,1</i>	<i>3,8</i>	<i>-1,2</i>	<i>-2,0</i>	<i>0,4</i>	<i>0,3</i>	<i>-1,2</i>	<i>-1,1</i>
Sňatky***)	5,3	6,1	5,3	5,5	6,0	6,0	4,8	5,0	5,3	5,7	5,3	5,4
Rozvody	3,5	3,1	3,8	2,8	4,6	3,7	2,0	2,1	3,5	3,0	3,0	2,9

*) Průměry vypočtené z průměrných hodnot jednotlivých okresů.

**) Jde o míru porodnosti, tj. počet živě narozených dětí na 1000 obyvatel. Analogicky jsou konstruovány i další ukazatele.

***) Hrubá míra sňatečnosti a rozvodovosti = počet sňatků na 1000 obyvatel ČR

Lípa, který je v tomto ohledu neaktivnější. Pro demografické chování a patrně i pro povahu populace tohoto okresu je ovšem také příznačné, že je to okres s největším počtem dětí narozených mimo manželství z Libereckého regionu. (36,1% ze všech narozených dětí v roce 2000.) K okresům v ČR, které mají podobný, případně vyšší podíl dětí narozených mimo manželství, patří většinou pohraniční okresy (např. Most 49,5 %; Sokolov 49,0 %; Děčín 40,0 % apod.). Naopak méně dětí narozených mimo manželství v roce 2000 je ve vnitrozemských okresech (např. Tábor 12,7 %; Třebíč 12,2 %). Nejnižší podíl je pak podle očekávání v silně religiozních okresech (Žďár n. Sázavou 9,4 %; Uherské Hradiště 8,9 % apod.).

2.2.2 Ekonomika regionu

Území české části euroregionu Nisa se vyznačuje tradičně mnohostranně rozvinutým průmyslem. Historický pohled by ukázal, kdy a jak došlo k rozvoji zejména sklářské a textilní výroby, ale také strojírenství a automobilové výroby (Porsche). Potvrdil by rozhodující podíl německých (případně židovských) podnikatelů a investorů.

V období socialistického státu dochází ke koncentraci sklářského a bižuterního průmyslu do podoby průmyslové výroby, po roce 1989 v souvislosti s privatizací nastává rozvoj malých sklářských a bižuterních podniků a firem. Mění se monopolní forma zahraničního obchodu. V předcházejícím období došlo také k značnému rozvoji automobilového průmyslu (LIAZ - nákladní automobily, pobočky Škoda apod.). Výrazně se rozvinulo stavebnictví. Privatizace přinesla restrukturuaci i do těchto odvětví. (Např. útlum výroby nákladních auto-

²⁰ Pramen: Sčítání lidu, domů a bytů k 3. 3. 1991, ČSÚ, Praha, 1991; Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 2000, ČSÚ, 2001.

Tab. č. 4. Počet ekonomických subjektů a jejich právní subjektivita (k 31. 1. 1997)

Právní subjektivita - forma	Česká Lípa	Jablonec	Liberec	Semily	Děčín - sev. část
Celkem subjektů	15749	16054	29051	14036	6920
Právnícké	1806	1955	4229	1732	914
Z toho:					
- státní podniky	8	3	3	14	2
- akciové společnosti	59	55	157	54	28
- společnosti s ručením omezeným	775	989	2350	746	387
- družstva	28	49	71	37	10
- nadace	22	34	60	30	14
Fyzické osoby	13943	14099	24822	12304	6006
- z toho samostatně hosp. rolníci	643	666	1364	1265	278
Počet subjektů se zahraniční účastí celkem	136	140	290	31	131

Tab. č. 5. Ukazatel zaměstnanosti podle okresů (září 2000 a stav k 24. 10. 2002)

Ukazatel	Česká republika	Česká Lípa	Jablonec	Liberec	Semily	Děčín, celý okres
Míra nezaměstnanosti (2000)	8,8	6,6	5,3	7,5	6,2	13,2
Podíl uchazečů na 1 pracovní místo	8,6	4,5	3,7	3,9	4,3	9,8
Míra nezaměstnanosti (2002)	9,4	8,6	7,7	9,2	7,2	14,6
Podíl uchazečů na 1 pracovní místo	10,2	9,2	7,4	7,7	10,2	30,3

mobilů.) V souvislosti s globalizačními vlivy došlo i k výraznému omezení textilní výroby. Útlum zaznamenává i zemědělství, které však v této oblasti celkově bylo, s ohledem na klimatické podmínky, většinou spíše doplňkovou záležitostí.

Tyto (zde jen naznačené) změny znamenají výrazný pohyb v zaměstnanosti obyvatelstva. V některých oblastech dochází k výraznému růstu nezaměstnanosti, naopak centrální část regionu (Liberecko, Jablonecko) zaznamenává pozvolný ekonomický růst s relativně vysokou nabídkou pracovních příležitostí.

Blíže to lze charakterizovat na statistických datech (viz tab. 4).

Je evidentní, že největší ekonomický potenciál je soustředěn v Liberci, respektive v libereckém okrese.

Ve srovnání s republikovým průměrem je na tom celkově území euroregionu Nisa, pokud jde o zaměstnanost, lépe. Výjimku tvoří okres Děčín, kde právě jeho severní část zahrnutá do euroregionu Nisa má vysokou nezaměstnanost hlavně v důsledku útlumu textilní a průmyslové výroby. Naopak relativně nejlepší je situace v okrese Jablonec a Semily, kde v současné době zaznamenáváme velký rozvoj malých sklářských a bižuterních firem.

Nejvíce nezaměstnaných je však ve věkové skupině mládeže mezi 20 až 29 lety. (V rámci ČR jde o 36,2 % všech registrovaných nezaměstnaných.) Pokud jde o kvalifikaci, nejvíce nezaměstnaní jsou nekvalifikovaní a ženy s dětmi. Ještě poznámku k zaměstnávání cizinců. V ČR je v roce 2001 oficiálně zaměstnáno nejvíce Ukrajinců (16 921 osob), dále Poláků (7 306, z toho 474 vysokoškoláků). Němců bylo v ČR zaměstnáno 1393 a z toho je 1009 vysokoškoláků.²¹

2.2.3 Transformace a sociální změna společnosti

Transformace jako přechod k tržní ekonomice v podmínkách demokratické společnosti nutně přináší změny sociálních pozic lidí. Odvětvový a územní pohyb osob, tak jak je sledován běžnou statistikou, nepostihuje důležité změny, které nastávají na ose sociální pozice: „nahore“ – „dole“. Základní změna v sociální struktuře je způsobena odstraněním legislativních, věcných a ekonomických překážek, které minulý režim kladl soukromému podnikání. Česká republika (celé bývalé Československo) se do roku 1989 vyznačovala zřejmě nejtvrďší restrikcí soukromého podnikání ze všech bývalých socialistických zemí. V podnikatelské oblasti v podstatě existovaly jen dvě formy vlastnictví: státní a družstevní. Podíl samostatných (podnikatelů) byl zanedbatelný a tvořil v roce 1983 0,7 % a v roce 1988 1,0 % z ekonomicky aktivního obyvatelstva. O dynamické porevoluční změně svědčí skutečnost, že již v roce 1993 byl tento podíl 11 %.²² Tím se podíl podnikatelů v české populaci kvantitativně vyrovnal velikosti této kategorie v ostatních postsocialistických zemích (s výjimkou Polska, kde je netypicky vysoký podíl „samostatných“ ovlivněn vysokým podílem drobných zemědělců). Zejména v počátečním stadiu však není tento kvantitativní nárůst následován podstatnými a žádoucími změnami v oblasti modernizace ekonomiky. Největší část tvoří živnostníci a drobní podnikatelé v oblasti obchodu a služeb. Vznik (respektive výrazné posílení) skupiny podnikatelů v České republice znamená současně vytvoření skupiny „aktérů“ většiny postsocialistických společenských změn.

Mobilitní změny zaznamenáváme i v ostatních oblastech sociální struktury společnosti. Podle výsledků sociologických šetření z roku 1993 změnilo v prvních transformačních letech svůj sociální status 20,6 % ekonomicky aktivních osob, přičemž 13,8 % prodělalo mobilitní vzestup a 6,8 % naopak sestup. Jde o všechny změny, tedy i ty, které jsou vyvolány strukturálními zásahy, např. zrušením podniku nebo provozu, což mělo za následek nucený odchod z pracoviště, omezením pracovních míst apod. Po odečtení těchto změn vyvolaných organizačními vlivy dostaneme tzv. čistou mobilitu, která činí pouze 7,8 % ekonomicky aktivního obyvatelstva.²³ Většina ekonomicky aktivního obyvatelstva (kolem 70–80 %) tedy svoji sociálně ekonomickou pozici (z pohledu této metody) nezměnila.²⁴

Je významné, že mobilitní vzestup je, jak ukazují výzkumy, spojen se skutečnou kompetencí (schopností) lidí. To znamená, že mobilitní vzestup zaznamenali především kvalifikovaní a výkonní lidé. Také souvislost s dosaženým vzděláním je významná, i když poněkud slabší, než se na počátku transformace očekávalo.

²¹ Pramen: Internetové údaje Ministerstva práce a sociálních věcí ČR, 2001.

²² Večerník, Matějů (1998), s. 161

²³ Srovnej: P. Machonin, M. Tuček a kol. 1996. Česká společnost v transformaci, Praha: Sociologické nakladatelství.

²⁴ Některé jiné zdroje vykazují vyšší (kolem 30 %) podíl osob, které prodělaly mobilitu. Je to způsobeno rozdílnou klasifikací třídně profesních skupin. Viz např. Večerník, Matějů (1998).

Skutečnost, že značná část populace nezaznamenala (podle použitých ukazatelů) změnu své sociálně ekonomické pozice, vedla některé sociology k tomu, aby zkoumali společenské změny i z jiných hledisek. Ve společnosti došlo k mnoha významným strukturálním změnám.

V ekonomické oblasti se zásadně změnila vlastnická vztahy, v důsledku toho mnoho lidí změnilo zaměstnavatele, změnil se způsob fungování celé společnosti, otevřely se nové možnosti pro svobodné podnikání, změnila se zákony atd. Tyto změny jsou lidmi citlivě vnímány. Jejich percepce vede k pocitu „subjektivní mobility“.

Právě subjektivní mobilita, tj. pocit svobody a šance nebo změny k lepšímu, (využití vlastních schopností, znalostí, možností, svobody, samostatnosti) nebo naopak k horšímu (nejistota, nevyužití možností, ztráta perspektivy), je sledována jako komplementární aspekt společenských změn. Zkoumání subjektivních aspektů sociální změny je důležité i z hlediska poznání posunů v chování lidí a jejich hodnotové orientace. Mimo jiné jde o konfrontaci tradičních, většinou paternalistických představ o společnosti a osvojování si liberálních principů a vědomí odpovědnosti za vlastní život.

Podle výsledků výzkumů je subjektivní mobilita (pocit změny) českých lidí vysoká. Zatímco v objektivním pohledu vykazuje stabilitu kolem tří čtvrtin ekonomicky aktivních osob) je to v této subjektivní rovině jen 40 %. (Subjektivní mobilita je ve výzkumu zjišťována např. pomocí otázek: „Kam byste se ve srovnání s rokem 1990 zařadil – mezi skupiny, které jsou nahoře, nebo spíše do těch, které jsou dole?“) Výsledky ukazují, že pocit změny v transformačním období skutečně pociťuje kolem 56 % lidí. Přitom však více (35 %) dotázaných ekonomicky aktivních osob má pocit, že se jejich pozice změnila směrem dolů (zhoršila se), změnu směrem nahoru uvedlo 20 %. Pocit sestupu (zhoršení vlastní situace) uvádí častěji lidé, kteří z hlediska objektivní mobility nezměnili pozici.

Pocit zhoršení sociální situace (deprivace) manifestovaný tímto způsobem byl již v první polovině 90. let v postkomunistických zemích značný. Pocit sestupu vyjádřilo např. 57 % ekonomicky aktivních obyvatel Maďarska. V Polsku to bylo 44 % a na Slovensku 46 %.²⁵

V tomto srovnání byl pocit sociální deprivace v první polovině 90. let v ČR nejnižší. Zesílil až v druhé polovině 90. let v souvislosti s neúspěchy restrukturalizace ekonomiky a následnými sociálními problémy. To spolu s dalšími záležitostmi (různé privatizační skandály, krach některých bank, ale např. i růst kriminality) ovlivnilo společenské klima označované jako tzv. „blbá nálada“ (V. Havel). Ve veřejném mínění zesílila kritika činnosti tehdejší pravicové vlády. Tato situace výrazně ovlivnila výsledky voleb v roce 1998, kde zřetelně získaly levicové strany, zvláště pak sociální demokracie.

Transformační krize druhé poloviny 90. let byla však příliš hluboká a dotýkala se značného počtu lidí (např. konkurzy, nebo neschopnost platit mzdy zaměstnancům a zadluženost velkých průmyslových podniků). Tyto problémy jsou do značné míry vlastně ještě opožděným projevem transformace socialistické ekonomiky. Platí se zde rovněž za určitá pochybení předcházejících vlád a za chyby při provádění privatizace. Současně však většinou jde o hledání racionální pozice podniků v mezinárodní i národní konkurenci, koncipování nových výrobních programů a hledání prostředků na jejich realizaci.

Nicméně negativní sociální důsledky jsou značné a problémy, jež přinášejí, jsou v rozporu s očekáváním, které měla většina obyvatel bezprostředně po revoluci. Následkem této deziluze posilovaly radikální politické názory, včetně růstu volebních preferencí komunistů ve volbách 2002. Nespokojenost s průběhem transformace v ČR postihuje, v té či oné míře

²⁵ Večerník, J., P. Matějů, 1998, s. 169

a také z různých důvodů, přes polovinu obyvatelstva. To vše svědčí o tom, že transformace jako proces přeměny centrálně řízeného státu s vládou jedné strany na demokratický společenský systém s tržní ekonomikou a mezinárodní spoluprací není zdaleka dokončen, i když v posledních dvou letech se ekonomická a sociální situace stabilizuje a částečně zlepšuje. Je to i důsledek přílivu zahraničních investic do ČR.

Z pohledu modernizace sociální struktury společnosti se jeví jako pozoruhodný jev rekonstrukce střední vrstvy a zejména skupiny malých a středních podnikatelů. Ta představuje nositele aktivního přístupu jak k řešení společenských záležitostí (politická angažovanost), tak je také nositelem významných ekonomických aktivit, které poskytují pracovní příležitosti a jsou, přes mnohé problémy, zdrojem ekonomického oživení. Zdá se rovněž, že právě střední vrstvy tvořené podnikateli a odborníky jsou tím sociálním útvarem, který ve svém celku představuje největší reálnou sílu realizace mezinárodní spolupráce. Jsou ve své většině subjektivně i objektivně zainteresovány na rozvoji evropské integrace. Ovšem s výjimkou samostatných zemědělců, kteří v souvislosti s připravovaným vstupem ČR do Evropské unie pociťují jisté ohrožení.

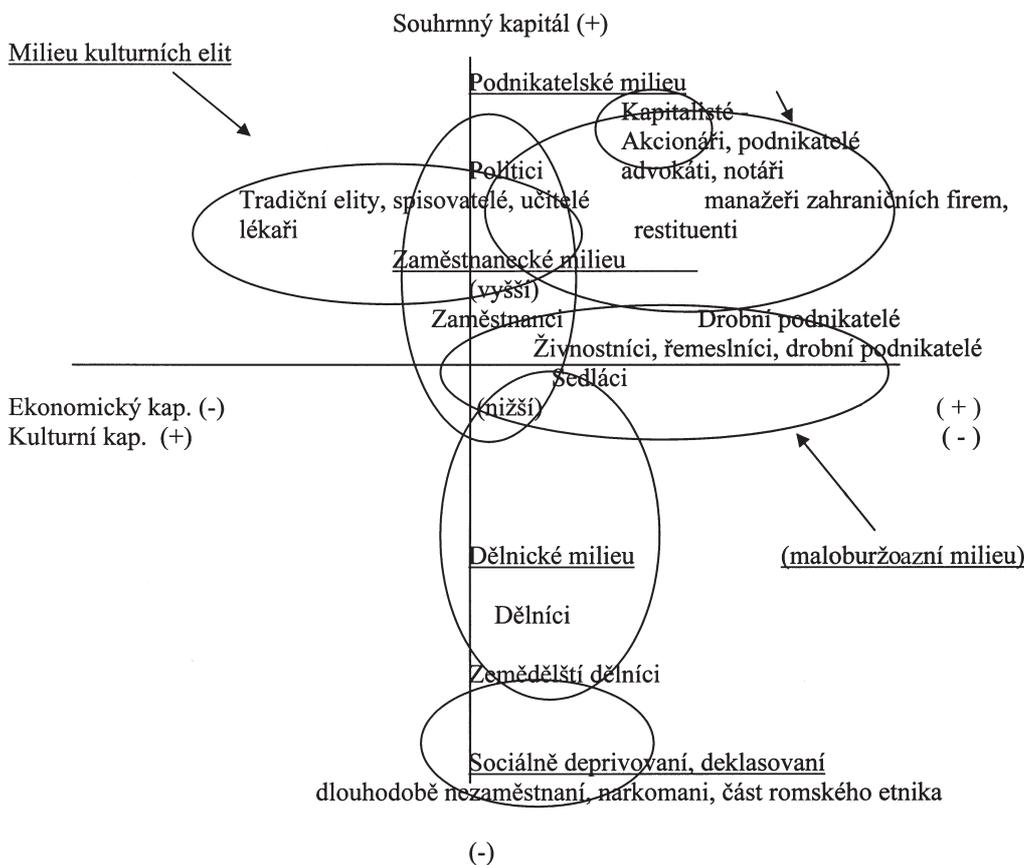
Transformační procesy u jednotlivých sociálních skupin probíhaly rozdílně, s různou intenzitou i obsahem. V českých poměrech šlo především o úplné konstituování skupiny velkých vlastníků (kapitalistů, velkých akcionářů apod.). Tato nepočtená horní vrstva společnosti vznikala jednak na základě restitucí znárodněného majetku a jednak na základě různých privatizačních projektů. Touto cestou získala významné ekonomické majetky i část bývalých komunistických nomenklaturních kádřů.

Téměř plnou rekonstrukci prodělaly živnostenské a podnikatelské složky středních tříd („stará střední vrstva“). Ty byly v 50. letech v období kolektivizace a znárodnění prakticky zcela zlikvidovány. Na rekonstrukci střední třídy se podílí i restituce a privatizace v oblasti zemědělství. Významné změny se týkaly i rekonstrukce skupin vyšších zaměstnanců. Zde z pozic (hlavně z úřednických) odešly „nomenklaturní kádry“, které byly nahrazeny novými politickými elitami. Současně vzniká, většinou z mladých lidí, rozsáhlá manažerská skupina, pracující v domácích a ve značné míře i v zahraničních firmách, bankách apod. Podstatněji se nemění situace dělnické třídy. Relativně sociokulturní stabilní pozici si zachovávají rovněž tradiční elity. Zviditelňuje se relativně nová skupina sociálně deprivovaných a jinak problémových osob. Tyto transformační změny je možné vyjádřit novou podobou sociokulturního prostoru.

Průvodním, ne-li podstatným rysem moderního, či postmoderního²⁶ myšlení a chování obyvatel v porevoluční době v 90. letech ve většině postsocialistických zemí je samostat-

²⁶ Pokud přijmeme smysluplnost pojmu „postmoderní společnost“, pak je možné se přiklonit k substancionální identifikaci obsahu tohoto pojmu. Tj. k evidenci nových rysů společenského života, jako je např. změna žitého času, kde je úbytek práce nahrazován orientací na spotřebu (Z. Bauman), nebo informační rozvoj a všechny souvislosti globálních aktivit (postindustrialismus, postmaterilismus) apod., které znamenají významné změny a jsou výzvou všem sociálním strukturám. Problémy, které přinášejí, musí být v zájmu přežití řešeny a jejich řešení je v rukou reálných subjektů. Naproti tomu chápání postmodernity u Jeana-Francoise Lyotarda, nebo podobné přístupy vymezující postmoderní společnost jako konce velkých řešení (vyprávění) se nezdá dostatečně zdůvodněné právě proto, že pokud jsou problémy postmoderní společnosti řešitelné, pak jen na základě komplexního pohledu (zřejmě rozvinuté vědy a prostřednictvím posílené pozice kulturních a politických elit). Lyotard a další kladou počátek postmoderní společnosti do okamžiku pádu komunistických režimů. Ten však nezměnil fatální role organizací a organizačních procesů ve světě. Znamenal zrušení totalitních principů organizace společenského systému a jeho demokratizaci. Transformace postsocialistických zemí byly v prvním kroku především strukturální modernizací. Změnily se zásadně podmínky pro fungování společnosti a s určitým zpožděním se mění i chování jednotlivců.

Schéma č. 3: Sociokulturní prostor české společnosti v devadesátých letech (generace „vnuků“ kolem roku 1995)

nost a podnikání. Vychází z uvolněné aktivity lidí, z liberálních (často však velmi naivních) představ o možnostech realizovat vlastní nápady, být samostatný, vydělat peníze, být na vlastních nohách. Za významný rys modernity (ve srovnání s administrativně řízeným chováním socialistického období) proto považujeme sílicí vědomí ekonomické samostatnosti ústící až v podnikatelskou činnost. Zahrnuje různé podoby a je realizována z různých pohnutek. Nicméně za rozhodující prvek považujeme právě samostatnost myšlení. V tomto smyslu moderní myšlení a chování vykazuje značná část české společnosti.

Ale nejen to. Transformace je přechod na nový typ společenské organizace, který je mnohem liberálnější, než byl socialistický systém. Není to však již jen návrat k organizované modernitě²⁷ západních zemí druhé poloviny minulého století. Così se ve světě změnilo a za-

²⁷ Je-li zdůvodněné, že pojem „modernita“ má pro sociologii původ ve srovnávacích studiích M. Webera (primitivní, tradiční, moderní společnost), pak tento pojem je skutečně možno spojovat s otázkou řešení účelu (pragmatické stránky jednání) a smyslu (hodnotového směřování aktivity). Moderní společnost je spojena s civilizačními procesy, jako je všeobecná alfabizace, industrializace, urbanizace, komunikace, masová společnost, kultura a spotřeba, alokační role státu a možnost všeobecné politické participace apod. Rozvoj těchto oblastí je doprovázen vznikem institucí a prostředků, které umožňují regulaci (řízení) společenských procesů. Patří sem i schopnost moderních společností vytvářet racionální politické cíle a volit prostředky k řešení reálných sociálních problémů. Je to cesta racionalizace jednání lidí formou institucionalizace a možnosti soustředěného působení formou organizace a stanovení pravidel jednání. Předpokládá se, že institucionalizace, organizace a pravidla chování jsou zakotvena v kulturním konceptu moderní společnosti (srovnej funkcionalismus T. Par-

sahuje to i transformující se postsocialistické země. Jsou to postmoderní organizace většinou s globální působností a perfektním fungováním na bázi flexibility kvalifikovaných pracovníků a výkonných informačních systémů. Je to ovšem také na druhé straně postmoderní nespokojenost s organizací (nezbytností podřízení se a ve srovnání s tím s malou mírou jistoty, kterou organizace zaručuje), potřeba ještě větší samostatnosti a svobody při rozhodování a hledání jiných příležitostí. Postmoderní člověk, objevující se již i v našem prostředí, je flexibilní, může vykonávat různé profese, je připraven se znovu rekvalifikovat, je také mobilní, schopný využívat příležitosti v různých místech. „Být usazený, zakořeněný, být na něco fixovaný, znamená v postmoderní řeči totéž jako být naprosto nepoužitelný, nevhodný, neperspektivní, přímo nemožný.“ (Keller J., 2000, s. 83). Moderní a postmoderní chování chápeme ve smyslu řešení vztahu mezi formalitou (organizací) a informalitou (svobodou) ve smyslu N. Eliase.²⁸ Ujasnění pojmů, pomocí nichž je charakterizována současná společnost, je významné pro interpretaci biografii našich respondentů, zejména pak v porovnání mezigenerační konstelace.

Vycházíme z předpokladu, že tradicionalistů ve smyslu dogmatického zastávání systému reálného socialismu je v české společnosti velmi málo. Většina společnosti přijímá modernizaci společnosti cestou její transformace, jako realitu i jako šanci pro vlastní aktivní život. Rozdíl mezi aktivním a pasivním moderním myšlením spočívá především ve vlastní angažovanosti, přehledu, hledání optimálních alternativ a snaze o sebeuplatnění. Pasivní přístup k modernizaci je opačný, projevuje se sice často obecným souhlasem se společenskou změnou, ale i nespokojeností s reálným stavem. Odehrává se spíše v rovině očekávání vnější změny, opatření, bez vlastního úsilí a angažovanosti.

Modernizace společnosti po roce 1989 se v myšlení a chování lidí projevila různě. Především je zde aktivní skupina nositelů revolučních změn, disidenti, studenti a některé protisocialisticky orientované skupiny, ale jsou zde i také lidé s podnikatelskými schopnostmi z řad bývalé nomenklatury. Revoluční aktivitu prokazuje rovněž značná část inteligence, zaměstnanců podniků i úřadů. Naopak poměrně váhavě a pomalu přistupovali k modernizačním společenským změnám lidé z venkova, zemědělci a také většina dělníků. Vedle rychlých změn chování některých skupin obyvatelstva se tedy projevovala a stále ještě projevuje i jistá setrvačnost v myšlení a jednání značné části obyvatelstva.

Literatura

- Alheit, P. 1990. *Alttag und Biographie Studien zur gesellschaftlichen Konstitution biographischer Perspektiven*. Zweite ergänzte Auflage. Forschungsreihe des Forschungsschwerpunkts „Arbeit und Bildung“, Bd. 4, Bremen.
- Bourdieu, P. 1998. *Teorie jednání*. Praha, Karolinum.

sons, R. Merton). K prvkům a předpokladům fungování moderní společnosti ovšem patří také dostatečná flexibilita organizace, umožňující střet různých skupinových zájmů a jejich institucionalizované podoby, což předpokládá demokratický politický systém s dostatečnou volností pro krystalizaci zájmů, jejich institucionalizaci a soutěž. Právě toto prostředí ovšem neposkytuje totalitní typ společenského uspořádání s tuhou centralistickou organizací. V tomto smyslu se pak systém reálného socialismu podobal spíše tradiční než moderní společnosti. Transformační procesy následující po revoluci 1989 jsou pak procesy modernizace společnosti.

²⁸ Elias, N. 1989. *Studien über die Deutschen: Machtkämpfe und Habitusentwicklung im 19. und 20. Jahrhundert*. Frankfurt 1989.

- Elias, N. 1989. *Studien über die Deutschen: Machtkämpfe und Habitusentwicklung im 19. und 20. Jahrhundert*. Frankfurt.
- Hankiss, E. „The Second Society: Is there an alternative Social Model Emerging in Contemporary Hungary?“, *Social Research* 55: 13–42.
- Internetové údaje Ministerstva práce a sociálních věcí ČR, 2001.
- Kastner, Q. 1996. *Osidlování českého pohraničí od května 1945*, Sociologický ústav AV ČR, pracovní texty 12/96.
- Keller, J. 2000. *Vzestup a pád středních vrstev*. Praha, Sociologické nakladatelství.
- Machonin, P., Tuček, M. a kol. 1996. *Česká společnost v transformaci*. Praha, Sociologické nakladatelství.
- Možný, I. 1999. *Proč tak snadno*. Praha, Sociologické nakladatelství.
- Předběžné výsledky sčítání lidu, domů a bytů 2001. Český statistický úřad, Praha, 2001
- Sčítání lidu, domů a bytů k 3. 3. 1991. ČSÚ, Praha, 1991
- Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 2000. Praha, Český statistický úřad, 2001.
- Večerník, J., P. Matějů (eds.) 1998. *Zpráva o vývoji české společnosti 1989–1998*. Praha, Academia.
- Zich, F. 1999. *Nositelé přeshraniční spolupráce*. Praha, Sociologický ústav AV ČR.
- Zich, F a kol. 1996. *Kdo žije v pohraničí*. Praha, Sociologický ústav AV ČR.

3. Mezigenerační srovnání – typy mezigenerační biografické konfigurace (František Zich)

V této kapitole jsou prezentovány výsledky analýzy a interpretace biografických vyprávění 65 dotazovaných dvojic. Základní rovina této analýzy spočívá v mezigeneračním srovnávání. Na základě kódování²⁹ obsahu narativního biografického materiálu bylo možné postupně vyvodit určité obsahy a podobnosti či rozdílnosti mezi generačními dvojicemi a formulovat kategorie vyjadřující podstatné vlastnosti vztahující se k vymezení identity a mentality obou generací a jejich vzájemnému vztahu. V první části kapitoly jsou popsány postupy vytvoření typologie a příslušných kategorií. V další části jsou jednotlivé typy představeny prostřednictvím popisu a rozboru tzv. kotevních případů. Je možno říci, že tato kapitola představuje výklad, shrnutí a ilustraci hlavních poznatků celého výzkumu.

3.1 Tvorba typologie mezigenerační konfigurace biografii

Kódovací postupy uplatněné při analýze empirického biografického materiálu spolu s metodou „neustálého srovnávání“ vedly k upřesňování pojmů (kontinuí) vyvozených v počáteční etapě výzkumu. Různé úrovně kódovacích postupů a srovnávání průběžně umožňují dialog mezi výchozí teoretickou koncepcí (určitými hypotézami a idejemi o identitě, mentalitě a mezigeneračním vztahu obyvatel) a empirickými biografickými zdroji. Na tomto základě probíhá „krystalizace“, tj. upřesňování obsahu pojmů a jejich vzájemné relace, a postupuje proces tvorby kategorií, které jsou krok za krokem upřesňovány a vyjadřují tak podstatné obsahy analyzovaných životních příběhů a paralelních společenských procesů. Při tomto postupu se rovněž průběžně objasňuje vzájemná souvislost a propojenost těchto kategorií a vznikají „zárodky“ teorie. Identifikované kategorie nejsou tedy izolované ostrůvky zobecněných zvláštností, ale naopak jsou součástí postupně se vytvářející relativně ucelené konstrukce (teorie) typů životních osudů.

Analýza biografických materiálů potvrdila, že ústřední významovou osou mezigeneračního srovnávání biografii „dědů“ a „vnuků“ je *všeobecný modernizační (civilizační) proces společnosti* a jeho různé konkrétní historické formy (v našich podmínkách v současné době je to např. dosud neukončená společenská transformace). Účastníky těchto obecných modernizačních procesů jsou všichni lidé, ale každý rozdílným způsobem a intenzitou. Jsou lidé, kteří jsou cílevědomými a aktivními nositeli modernizačních procesů, zatímco jiní jsou tímto směrem jen pasivně „posouváni“ vnějšími tlaky. Kategorie vyvozené z biografických materiálů se vztahují právě k těmto modernizačním změnám a vyjadřují konkrétní podíl a aktivitu lidí v těchto procesech. V následujícím oddílu jsou uvedeny párové kategorie vyjadřující důležité dimenze, na kterých je možné posoudit úroveň modernity chování obsaženého v biografii.

Kategorie vymezující hlavní obsahová kontinua

Pojem „kategorie“ v této studii, v souladu s procesem analýzy biografického materiálu, používáme ve dvou rovinách. Nejdříve je to *rovina předběžného vymezení* (počáteční etapa vý-

²⁹ K problematice analýzy a kódování narativních materiálů viz například: Strauss, A., Corbinová, J., (1999), *Základy kvalitativního výzkumu*, Albert, Boskovice. Uvádějí: „Kódování představuje operace, pomocí nichž jsou údaje rozebrány, konceptualizovány a opět složeny novými způsoby. Je to ústřední proces tvorby teorie z údajů“. (s.39)

zkumu). Tyto kategorie se vztahují spíše k označení hlavních obsahových tématů (os) analyzovaných biografických vyprávění. Umožňují orientaci v obsahu srovnávaných biografii a předběžnou konstrukci „ideálních typů“ pro klasifikaci a zařazení jednotlivých dvojic do těchto předběžných typů. *Druhou rovinu používání pojmu kategorie* představují kategorie vypracované na základě dalších analytických kroků a srovnávání s jinými generačními dvojicemi biografii. Tyto upřesněné kategorie hlouběji charakterizují určité mentální rysy zkoumaných osob a skupin lidí. Jsou potom dále ilustrovány a argumentovány pomocí „kotevnic případů“ v samostatných paragrafech této kapitoly (viz dále). Tvoří rovněž argumentační materiál pro proces tvorby „zakotvené teorie“.

Vyvozené kategorie se vztahují k modernizačním změnám neustále probíhajícím ve společnosti a k podílu a aktivitě respondentů v těchto procesech. Obecné analytické kategorie vyvozené z mezigeneračních srovnání biografii, které předběžně vymezují hlavní obsahová kontinua, jsou:

a) sociální zakotvenost (vazba). Jde jednak o vazbu na primární skupiny, jakými je rodina, či lokální společenství, apod. a jednak o vazby na instituce, organizace apod. poskytující určité služby, jistoty apod. Silná sociální vazba vyjadřuje sociální závislost, nesamostatnost, projevuje se spíše jako tendence ke kolektivismu, komunitarismus apod.

samostatnost (nezávislost) stojí v opozici k sociální zakotvenosti, v krajní podobě je výrazem úplného uvolnění z podřízenosti a sevřenosti, jež vyžaduje jakákoliv organizační struktura. Nositel takovéto biografie se tím ovšem do značné míry zbavuje možné podpory, využití případného sociálního kapitálu apod. Krajní typ vyžaduje proto značné individuální schopnosti a energii.

b) druhou kategoriální dvojici tvoří:

snaha o udržení sociálního konsensu (harmonizace rolí). Koresponduje s kategorií sociální vazby. Vyznačuje se programovým úsilím o nekonfliktní řešení problémů, zejména vztahujících se k sociálnímu okolí, je výrazem závislosti a zájmu o stabilitu.

individualismus, (konflikt rolí). Příznačné je nerespektování sociálních souvislostí a okolí, sledování vlastních individuálních cílů bez ohledu na dopady, vyjadřuje moderní individualismus. Koresponduje s kategorií „nezávislosti“.

c) důraz na tradice. Znamená vysoké ocenění jejich významu, jejich respektování, zachovávání a někde i rozvoj. Týká se to jak rodinného prostředí, (tradice, zvyky, respektování autorit), tak lokálních tradic (místní kultury, zvyklostí, rituálů různých spolků, náboženských organizací apod.). Korespondence s kategorií „sociální vazby“ a „konsensu“ je evidentní. Zachovávání tradic je součástí úsilí o stabilitu.

modernismus. Nerespektování tradic (nebo jejich důrazná reflexe a přehodnocení) je hlavním rysem modernismu, který stále přichází s něčím novým, tradice jsou buď samy modernizovány, nebo se stávají překážkou účinnější změny. Moderní, nové naráží většínou na tradice a tradiční jednání, zvyky, normy, je proto zpravidla spojeno s konflikty a nedostatkem konsensu.

d) způsob anticipace (promyšlená anticipace). Jde o obecnou a nezbytnou schopnost všech lidí předjímat vývoj věcí. Způsob anticipace je závislý mimo jiné na kulturním kapitálu, sociální pozici, informaci apod. Je to předpoklad úspěšného řešení životních situací. V mezigeneračním srovnání biografii se způsob anticipace projevuje jako diferenciativní faktor zejména v souvislosti s modernitou.

nahodilá anticipace. Vyjadřuje nepřítomnost životní koncepce, má podobu momentálních „nápadů“, zpravidla krátkodobých, nenavazujících, směřuje k momentálnímu užítku, ko-

responduje silně s hedonistickým modernismem. V krajní poloze jde o nepřítomnost jakékoliv schopnosti anticipovat budoucí společenské procesy a změny.

Uvedené kategorie byly seřazeny do párových dvojic a tvoří fakticky krajní polohu příslušných vlastností (kontinuí). V jejich rámci se pohybují téměř všechny případy posuzovaných generačních párů biografií. V určitých pozicích a konstelacích na těchto kontinuích pak zaznamenáváme větší počet těchto dvojic a v takovém případě můžeme mluvit o typech. *Spojícím článkem takto vymezeného sociálního prostoru je právě vztah mezi tradicionalismem a modernismem.* Kontinuální povaha této analytické kategoriální soustavy vyvozené v procesu kódování biografií zdůrazňuje skutečnost, že jednotlivé uvedené typy mezigenerační konstelace tvoří vzájemně ohrazené entity, ale že v tomto ohledu jsou určitou abstrakcí. Ta je ovšem založena na převažující konstelaci určitých rysů obsahu biografického vyprávění. Ve skutečnosti se jednotlivé biografické konstrukce v rámci uvedené typologie z pohledu různých vlastností prolínají a doplňují.

Sledování modernizační osy při analýze biografií jako hlavní mezigenerační vazby umožnilo koncipovat *typy mezigenerační biografické konfigurace*.

V komparaci s podobnými postupy německého a polského výzkumného týmu bylo možno specifikovat tyto typy i v nadnárodním pohledu. Byly vyvozeny tři základní (ideální) typy mezigenerační konfigurace:

- a) ***persistentní***, vyznačující se silnou mezigenerační shodou;
- b) ***modernizační*** typ, pro který je příznačná základní návaznost „vnuků“ na reflektované zkušenosti a pozice „dědů“ a důrazná snaha „vnuků“ po samostatnosti;
- c) ***zlomový*** (break) typ, kde jde především o diskontinuitu stylu života starší a mladší generace.

Tyto hlavní typy mezigenerační konfigurace byly v souladu s výsledky analýzy biografií pro českou část dále rozčleněny. Pokud jde o modernizační typ, ukázalo se, že je užitečné rozlišit *imanentně modernizační a afirmativně modernizační* subtyp.

Nástin typů mezigenerační konfigurace

V procesu komparace a analýzy dalších generačních dvojic biografií byl tento model v souladu s precizací obsahu kategorií a jejich vzájemných relací postupně upřesňován.

Typy mezigenerační biografické konstelace a jejich kategoriální rozlišení jsou konfigurace pro českou část regionu následující:

PERSISTENTNÍ TYP	IMANENTNĚ MODERNIZAČNÍ	AFIRMATIVNĚ MODERNIZAČNÍ	ZLOMOVÝ
silná sociální zakotvenost	<i>volná sociální vazba</i>	<i>pragmatická sociální vazba</i>	samostatnost, formální sociální vazba
konsensus, soulad rolí, komunitarismus	individualizace s převahou osobní odpovědnosti	skupinová individualizace	konflikt rolí, individualismus
tradicionalismus	reflexivní tradicionalismus	<i>absence relevantních tradic</i>	modernismus, postmodernismus
<i>běžná anticipace</i>	univerzální anticipace	pragmatická anticipace	nahodilá anticipace
<i>sociální stabilita, opakování sociální pozice</i>	celoživotní inovativní chování v rámci celé rodiny	individuální snaha o sociální vzestup – kariéra	sociální pokles, nezapojení, revolta

Uvedené schéma zahrnuje kategorie, které byly vyvozené z biografii českých respondentů. Jsou zde uvedeny kategorie vyvozené z biografii (silně vytištěné) a současně kategorie hypotetické (italika), které sice nebyly indukovány z empirických zdrojů, ale jejich obsah vyplývá z logiky kategoriální struktury (kategoriálních os). Některé z nich, např. „běžná *anticipace*“, bychom při podrobnější analýze biografii velmi snadno dokázali. Nejsou však většinou tolik zajímavé. Například uvedená „běžná *anticipace*“ u persistentního typu spočívá v předjímání vývoje, které zajišťuje časový horizont každodenního přežití, nebo plánování jen takových standardních záležitostí, jako je např. cesta za nákupem, návštěva kina, dovolená apod.

Schéma uvedené v tabulce není definitivně uzavřené. Umožňuje specifikaci jak na základě dalších dvojic kategorií, tak na základě jemnějšího a preciznějšího formulování kategorií stávajících. Nicméně potvrzuje a charakterizuje metatypy mezigenerační biografické konfigurace, jak byly ve výzkumu vyvozeny z národního i z mezinárodního srovnání. Jejich charakteristika bude dále rozvedena a charakterizována v samostatných kapitolách.

Literatura

Berger, P. L. (1986) *The Capitalist Revolution. Fifty Propositions about Prosperity, Equality, and Liberty*. New York, Basic Books.

Keller, J. 2000. *Vzestup a pád středních vrstev*. Praha, Sociologické nakladatelství.

Mills, Ch. W. 1951. *White Collars. The American Middle Classes*. Oxford: Oxford University Press.

3.2 Persistentní typ mezigeneračních biografických konfigurací

V tomto a v dalších paragrafech jsou pomocí „kotevních případů“ popsány jednotlivé typy mezigenerační biografické konfigurace. „Kotevní případy“ tvoří generační dvojice (generace „dědů“ a „vnuků“), která podle našeho uvážení představuje podstatné charakteristiky příslušného typu. U každé dvojice je nejdříve uveden biografický portrét a jádrové pasáže vybrané z biografického vyprávění. Ty mají nejen charakterizovat typický vztah osobností obou generací, ale tvoří i podstatnou argumentaci pro vyvození kategorií mentálního profilu typu. V další části výkladu je využita analýza dalších případů spadajících do příslušného typu a je uváděna argumentace a ilustrace podporující pojetí vyvozených kategorií. Na závěr rozboru každého typu je uvedeno stručné shrnutí hlavních poznatků.

Persistentní typ, který je vyvozen z analýzy biografii, zahrnuje ty generační dvojice, které se vyznačují silnou vazbou mladé generace na širší rodinu a na další lokální kolektivity, spolky a organizace. Ve srovnání s modernizačním typem jde u mladší generace o hlubší vztah k tradicím a o široké a také dosti závazné přebírání životních hodnot, včetně určité konformity a přizpůsobování se sociálnímu okolí. Pokud se u mladších příslušníků tohoto typu projevují tendence k individualismu a samostatnosti, jsou korigovány snahou o soulad se stylem života a postoji starších generací. V dalším oddílu se pokusíme tuto charakteristiku persistentního mezigeneračního typu více rozvinout a zdůvodnit.

3.2.1 Kotevní případ persistentního mezigeneračního typu

Biografické portréty paní Kaštanové a její vnučky

Paní Kaštanová je dělnice. Narodila se v roce 1924 v malé vesnici R. v Dolní Lužici. Měla pět sourozenců. Její rodiče byli Lužičtí Srbové, měli malé hospodářství, o které se starala především matka, zatímco otec vykonával různé příležitostné práce. Lužickosrbský původ významně poznamenal její zkušenosti z mládí. Ze školních let zdůrazňuje zážitky spojené s německým učitelem, který vyžadoval, aby do školy chodila v uniformě „Svazu německých dívek“ (Bund des Deutschen Mädchen), kterou jí ale rodiče nechtěli a pro nedostatek prostředků ani nemohli koupit. Ve 14 letech po ukončení základní školy sloužila v domácnosti německého městského radního v B. Konec války prožila za dramatických okolností. Civilní obyvatelstvo se muselo před postupující Rudou armádou vystěhovat. Vypráví zážitky z evakuace do Čech a ze setkání se sovětskými vojáky, kdy uplatnila lužickosrbský jazyk při vyjednávání o záchranu života starého Němce.

„...Já mu to já povídám, já lužickosrbskej národnosti, po rusky málo, málo a takhle těch pár slov jo, to je hodný člověk moc, není bohatý a to. Ne, ne, ne. Jo takhle mával a to byl vobyčejný voják a teď volal na to, tolika vojáků tam stálo a teď volal na toho velitele a teď von po rusky mu to vysvětloval a ten udělal takhle – pryč, a všichni šli pryč. A ta pani mi objímala, to byl její tatínek a vona říkala to snad to já v životě nemůžu zapomenout co ste udělala jo. Ale mě ho bylo taky líto, já sem ho tak neznala ale my sme museli, museli sme pryč no...“

Po návratu domů se v obci postupně obnovoval společenský a kulturní život Lužických Srbů. Na vystoupení pěveckého sboru na zájezdu do Čech se seznámila s paní, která ji pozvala do Prahy. Město se jí velice zalíbilo a chtěla se tam vrátit. V roce 1946 přešla ilegálně hranice a s pomocí kamarádky se dostala do Prahy. Zde nejdříve pracovala jako služebná v rodině známého českého herce. Později přešla do Lužického semináře. Ten obnovil po válce svoji činnost a v poválečné době zajišťoval nejen studium Lužických Srbů na českých vysokých školách, ale také prováděl různé sbírky ve prospěch Lužických Srbů. Paní Kaštanová pracovala v oddělení, kde se sbíraly a posílaly šaty a další pomoc obyvatelům Lužice. Postupně se naučila česky. Aktivity Lužického semináře se v následujících letech omezovaly na práci se studenty, pro paní Kaštanovou zde již nebyla práce, a proto se v roce 1950 přestěhovala do severních Čech do J. Pracovala zde v továrně na hudební nástroje jako dělnice. Není vyučena, absolvovala pouze základní školu.

V roce 1952 se vdala za dělníka, který zde byl na montáži zařízení. Měli spolu dvě dcery a žili spokojeně 17 let. Pak ale nastal zlom, její muž začal pít a ohrožoval stabilitu rodiny. Paní Kaštanová vyžadovala, aby se rozhodl – buď rodina, nebo kamarádi a pití. Když se situace nezlepšovala, rozhodla se pro rozvod. Tímto zásadním rozhodnutím sledovala především klid pro sebe a výchovu svých dcer. Stále udržovala styky se svými příbuznými v Německu. Byla aktivní v různých lužickosrbských organizacích. Vystupovala v rozhlase, psala do kalendáře o místní bazilice, která je pověstná svatým zjevením. Spolupracovala se studenty pražské univerzity při studiu starých zvyků a lužickosrbských písní a při natáčení televizního filmu o slavnosti velikonočních sjezdů, která se koná v Lužici.

I když od roku 1946 žije v Česku a sama se již považuje za Češku, udržuje dodnes kontakty s příbuznými a známými v Německu a některými Lužickými Srby, kteří žijí v České republice. Dodržuje také většinu tradic spojených především s církevními svátky. Je katolička a výrazně v tomto ohledu ovlivnila životní orientaci obou dcer a vnučky. To se projevilo v tom, že dcera i vnučka paní Kaštanové založily v devadesátých letech místní charitativní

instituci, kde svojí činností pomáhají zvláště mladým lidem řešit různé problémy a poskytují jim možnost kvalitního využívání volného času.

Vnučka, Zdena Kaštanová (22 let, sociální pracovnice), se narodila se v roce 1980 v R. V tomto městě také prožila svoje dětství, chodila do základní školy a vystudovala gymnázium. Po maturitě studovala právnickou fakultu v Brně. Tu však z vážných zdravotních důvodů nedokončila. Po léčení se vrátila do R. Protože její bratr po studiích zůstal mimo domov, rozhodla se zůstat v R. hlavně kvůli rodičům. „... a já sem si říkala že prostě někdo musí být blízko u rodičů jako jo. Že prostě kdybychom zůstali oba dva v Brně tak jo potom přece jenom rodiče stárnou a potom kdo se o ně postará? ..“ Domů ji rovněž přitahovala krása krajiny a blízké hory. Vůči vlastnímu městu R. má však mnoho výhrad, hlavně pokud jde o vybavenost města pro společenský život, čistotu a nezámernost obyvatel o to, něco s touto situací udělat.

Rodina byla vždy věřící, i když v době „reálného socialismu“ chodili do kostela málo, jen někdy s babičkou Kaštanovou. Katolická víra však patří k životu celé rodiny. Významně na slečnu Z. po její nemoci zapůsobil místní farář, který ji svým příkladem přivedl k aktivní náboženské praxi. „... a já sem si řekla no tak jako sem křtěná sem prostě rozená katolička tak prostě v té víře teda zůstanu a vlastně ten kněz mě donutil k tomu nebo donutil že jo, svým chováním mě přesvědčil o že prostě bych měla být taky taková. A tak sem prostě začala zas chodit do kostela.“

Znalosti, které získala z tříletého studia na právnické fakultě, chce uplatnit hlavně v sociální oblasti v rámci města. Po návratu se začala věnovat práci v místní farní charitě. V rámci této charity vede projekt, který je zaměřen na poskytování právních rad občanům a na pomoc lidem v tíživých situacích. To je plně v souladu s její vírou a náboženskou hodnotovou orientací a dává jí to pocit satisfakce a vyrovnanosti.

Žije u rodičů spokojeným rodinným životem, kde se často, hlavně při různých svátcích, scházejí i s babičkou. Zúčastňuje se i některých lužickosrbských svátků a akcí a ráda poslouchá vyprávění babičky o jejím životě. Srbsky však neumí. Má přítele, se kterým si rozumí, a chtěla by mít rodinu s dobrými vztahy.

Jádrové pasáže biografických rozhovorů a jejich interpretace

Rozhovor s babičkou, **paní Kaštanovou**, probíhal velice spontánně. Byla zřejmě ráda, že se může podělit (patrně ne poprvé) o zážitky ze svého bohatého života.

První „jádrová pasáž“ vybraná z jejího biografického vyprávění se vztahuje k tomu, jak prožívala školní léta v situaci, kdy si začala uvědomovat svoji odlišnou etnickou identitu a prožívala její konfrontaci s nepříznivými podmínkami fašistického Německa.

„...chtěli to zničit tu lužicko-srbštinu jo, tak vyměnili srbský učitele dali do německých měst a my sme dostali německý učitele. A my sme jednoho učitele měli na dějepis byl pan K. A ten druhý, já teď nevím co sme u něj měli, něco a ten se menoval E., to byl pravý a nejhorší fašista představte si to, sedíme ve školní lavici a von přijde ke mně a říká mně tady mám napsaný dopis ten odevzdáš rodičům doma a tam je všechno popsany co já na nich chci v tom dopise. A v tom dopise doma mi to četli, táta, máma strašně plakala na to nezapomenu a v tom dopise bylo vod něj napsaný že okamžitě do konce tejdne, takže v pondělí bude u nás musím mít bédéem uniformu. Bédéem to je Deutsche Madchen jo a že ji mají všechny a já ji nemám a tu musím mít a von byl takovej že dával do koncentráků a tak, takovej von byl zlej, všichni měli z něj strach.

Jo?

Maminka proto taky plakala protože už taky nějaký věci slyšela a táta říkal hele mámo neplač já teďko tady napíšu aby byl klid dopis zpátky, musí mu to vodevzdat aby si to přečet jo a doma než to zalepil tak nám mámě a mně to taky přečet a bylo tam napsaný, nepsal jako soudruh se neříkalo Heil Hitler jo, pozdrav Heil Hitler to tam nepsal, ale napsal tohle: Vážený učiteli, takhle, ten dopis co mi Anka donesla sem přečet. Je to vidět že vy vůbec nevíte že já sem bez práce že mám 6 dětí a že ani, my tak chudebně jíme abychom se uživili a takže tuhle tu uniformu jak píšete nemůžu jí koupit v žádném případě. Ale jestli je to nutné já s tím souhlasím, jestli ji vy koupíte tak vona jí bude nosit jako ty vostatní, ale já ji nemůžu koupit, nedá se nic dělat. Píšu vám upřímně tak jak to je v naší rodině jo. A víte co se stalo, já nevím, já sem katolička a to jako by to byl nějaký trest co toho učitele potkalo. Já přídu s tím dopisem, měla sem přijít v pondělí, to bylo celých 5 dní, představte si a už tam stál jeden učitel a von říkal Anka buď veselá to jako měj radost. Já povídám já nemám žádnou radost já musím vodevzdat vod tatínka dopis jo a to byl jeden učitel, který tam kdysi byl a byl tam jenom se podívat protože se dozvěděl že tohohle volali do války co sem já, mu měla dát ten dopis, že všechno brali v poslední chvíli. jo, ale tak tenhle ten jako říkal že je ve válce.“

(Přepis rozhovoru s p. Kaštanovou)

Problém byl vyřešen, vyřešila ho prozřetelnost, nebo prostě náhoda. Nicméně tato událost zůstala v povědomí mladé dívenky zaznamenána jako fakt rozlišení na: *my* a *oni* – *ti zlí*. Skupinová identifikace a solidarita se projevuje i v další části jádrové pasáže. Přitom tato identifikace nemá jen čistě etnickou povahu. Spíše je to identifikace s dobrem, s tím, co je správné a co pomohlo přelstít zlo.

V první části celého vyprávění se paní Kaštanová zaměřila hlavně na své *zkušenosti z války*. Prezentovala vlastně několik samostatných příběhů, v nichž sama hraje významnou roli. Především je to uvedený příběh o uniformě německých dívek, kterou jí její rodina nemohla pořídit, protože neměla peníze. Její velký strach z toho, co udělá zfanatizovaný učitel, vyřešila, podle ní, sama prozřetelnost tím, že učitel musel odejít do wehrmachtu a na frontu.

Další příběh je spojen s ukrýváním uprchlého Čecha, který utíkal z německého vězení domů do Čech. Vypráví o pomoci, kterou mu na útěku poskytla německá rodina a o svém podílu při této akci.

Třetí příběh z této doby vypráví o paní, u které sloužila a která byla slepá. Ta v souvislosti s žalem nad ztrátou syna, který padl na frontě, chtěla rozstříhat a tím zneuctit německou fašistickou vlajku. Případnému problému ze zhanobení vlajky předešla tím, že spolu s manželem slepé paní jí podstrčili obyčejnou látku.

„Tam byla, jo, tam byla vlajka ta jak za Hitlera to.

S háknkrajcem.

Jo. Představte si to vona říkala že mám jít do kuchyně v šuplátku sou nůžky a tuhle vlajku že mám rozstříhat na cimprcampr. Ale já sem v tý kuchyni byla dlouho já sem říkala to snad není pravda von je městskej rada to bude, dyť mi může někdo zabít za tohleto dyž se to dozví, ne já se úplně bojím a to sem přemejšlela co mám udělat jo, za trest ona říkala, tak si představte co sem měla za nápad. To sem měla nedávno taky když u mě byl zloděj, u mě tady.

Jo, jo.

Já sem říkala jo a já sem říkala ty nůžky jako že mám jo a tam byla jenom ta vlajka. Představte si to co sem měla za nápad. Já sem řekla pani profesorko někdo zvoní, jéžíš hodte to tam, zavřete to honem. A vona šla honem do pokoje a já sem vtevřela dveře ale všechno sem. si vymyslela. Povídám dobrý den jo, jo pan profesor přide za chvilku domu jo mám něco vyřídit, ne, že musíte s ním mluvit, aha, tak jo, tak jo. A von říkal já vím pani je jako slepá, pak sem zavřela dveře a já

jí to du říct. A paní pak říká: Aničko nic nedělejte, vůbec ani ň, nic to uděláme jinej den ale až bude klid jo. A přísahat sem jí musela že to neřeknu panu profesorovi ale já sem mu to řekla protože já sem jako mladá holka sem nevěděla, jak mi bylo, tak sem řekla pane profesor já ted'ko sem slíbila paní, byli sme sami jo. zkrátka sem se svěřila panu profesorovi a von mi řek, to sem Aničko rád že ste mě to řekla. Heleďte se já ted'ko mám čas, já ted' změřím tu velikost mám starý prostěradlo a to bude tam ležet, ona je přece slepá a to můžete rozstříhat, vy sama ne, až bude mít ten nápad, třeba na to zapomene, až přijde tak to stříhejte jo, jakoby vona to neví, nevidí a tím to všechno dobře dopadlo...“

(Přepis rozhovoru s p. Kaštanovou)

Příběh, v němž pomáhá jiným v nesnázích a nouzi, se v biografii paní K. opakuje několikrát. I když se zde dosahuje spravedlnosti i za cenu drobných lstí, cílem je prospět dobré věci, vyhnout se konfliktu a dosáhnout pro daný moment nekonfliktního řešení. Tento cit pro spravedlnost opřený o přesvědčení, že zde zapůsobila i „vyšší spravedlnost“, zřejmě silně souvisí s jejím nábožensky založeným myšlením, vyjadřuje tíhnutí k hodnotě vyrovnanosti a harmonii a pomoci bližnímu svému.

Další významnou sekvenci biografického vyprávění tvoří *lužickosrbská tematika*. Objevuje se poprvé ve vyprávění o škole, o tom, jak po nástupu fašismu vyměnili učitele. V těchto situacích si patrně výrazně uvědomila vlastní národní a zřejmě i sociální odlišnost. Záležitosti týkající se uvědomování etnické identity a přežití se zde spojují s projevy solidarity a spravedlivé satisfakce z přelstění reprezentanta fašistické moci. I když v poválečném období paní Kaštanová přešla do Čech a žila zde fakticky celý svůj život, zachovala si těsné vazby nejen na příbuzné, ale na celou lužickosrbskou kulturu. Ve vyprávění mluví i o Lužici jako o domově „... přijel pro mne a dovezl mne domu..“ a míní tím svoji rodnou vesnici R.

Na následující přímou otázku: *A kde jste tedy doma?* uvádí jméno této rodné vesnice.

Ale kde máte pocit že jste doma?

Doma já už tady.

Tady?

No víte já mám tady dceru strašně se vo mně starají pomáhají mně a sou hodný a já taky jim pečů zase a tohle koláče a to, potom mám druhou dceru v Praze ta je vrchní sestra na poliklinice na ježiš jak se to menuje, na Újezdu...bydlejí tam a ..“

Často vystupovala jako reprezentantka lužickosrbské kultury a působí dodnes jako určitá spojnice mezi českou a lužickosrbskou komunitou.

....Představte si to, že já sem byla v televizi a předtím sem byla v rádiu.

Mluvila jste do rádia?

„Jo, v lužickosrbském rádiu. Ale víte co se stalo? Když sem mluvila v tom rádiu jo tak to bylo, to přijeli jedna co pracuje v Domovině v tom rádiu a ta se dozvěděla vod mojí sestry, nemá tvoje sestra nějaký zážitky když vona je v těch Čechách a v Praze byla. A vona povídá ta má zážitků. A tak přijela s nějakým Ř. se menoval jo, a tak to všechno nabrali jo a pak to bylo v tom rádiu a slyšel to pán učitel, redaktor lužickosrbský Brotiky, to je knižní Brotika jo to je jako kalendář Brotika a jemu se to zalíbilo a napsal mi dopis jestli bych byla tak moc hodná a jemu jako napsala nějaký ty do tý Brotiky jo. A tak sem napsala. Jednou sem psala vo baziliky, to mě půjčil jeden kněz a já to přeložila, protože takhle sem to z paměti všechno nevěděla to zjevení a to, podruhý sem napsala ty zážitky ty nejhezčí z Prahy, žádný smutný, hezký, nejhezčí z Prahy...“

(Přepis rozhovoru s p. Kaštanovou)

„Dvojí domov“ (Lužice a Čechy) paní Kaštanové se kryje s přeshraničním regionem. Její aktivity a předávání kontaktů a kulturních tradic svým dcerám a částečně i vnučce tvoří přirozenou a poměrně výjimečnou přeshraniční občanskou vazbu. Paní Kaštanovou je možné z tohoto pohledu považovat za nositelku přeshraničního společenství.

Další významnou sekvenci vyprávění tvoří *rodina, rodinné vztahy*.

Plyne z ní jednoznačně, že rodina je základní hodnota způsobu života paní Kaštanové. Sama pak svým jednáním funguje jako určitý svorník užší i širší rodiny. Ve srovnání s vyprávěním vnučky vyniká tato role neformální autority babičky velice výrazně. Projevuje se jak v akceptování náboženské víry, způsobu života, včetně některých tradičních lužickosrbských zvyků, tak také v hodnotové orientaci zaměřené na solidaritu, pomoc a harmonii. Důraz na klid v rodině, rozhodující pro výchovu dcer, a jistá zásadovost se projevila i při rozchodu s manželem.

„...ale manželství sem měla 17 let všechno okej, dobrý. Mám 2 dcery ale to nejhorší bylo že tam se přistěhoval ani nevím vodkad' nějak pan Jakub a ten mě tohleto manželství zničil kvůli tomu že von ho jednou nebo dvakrát pozval do hospody ale pak von ho furt platil a furt vopilej domu, rodinný domek, já všechno dělala sama na tý zahradě, mohutná zahrada a takhle to bylo furt a představte si to já sem řekla buď rodina anebo hospoda rozhodni se a von mi říkal že to bude dobrý, slíbil mě to, bylo to dobrý nějakou dobu a zas, ten Jakub zas přišel, musel a ve fabrice spolu furt mluvili jo a tak to bylo, byl konec. Po 17ti letech manželství sme se rozešli ...“

(Přepis rozhovoru s p. Kaštanovou)

Rodina, rodinný život jak je zřejmé i z jiných souvislostí tvoří pro paní Kaštanovou jeden z úhelných kamenů smyslu života, přesto, nebo snad právě proto, se nesnažila zachránit manželství za každou cenu. Zvolila ráznou metodu a obě dcery vychovala sama. Přitom se zřejmě opírala a udržovala širší rodinné vztahy a vybudovala pevnou síť příbuzenských vazeb.

O rodinné zázemí se mohla opřít **vnučka Zdena** zřejmě kdykoliv. Nejsilněji tuto pomoc potřebovala v okamžiku kdy pro nemoc nemohla dostudovat vysokou školu. Celkem bez problémů se vrátila do R. a našla s pomocí rodiny vhodné místo pro svoji realizaci.

„...pro mě je důležitá rodina a tím pádem vlastně i partner jo. Já bych chtěla, prostě já mám skvělou rodinu že jo a já bych prostě zase tu rodinu, chtěla v tom dál pokračovat, mít zase dál skvělou rodinu jo. Takže to je pro mě hodně důležitý, no jako je Protože prostě rodina vám vždycky pomůže a přátelé taky jo ale přece jenom ta rodina má větší sílu bych řekla než přítel. Přítel prostě někdy nemá čas třeba jo některej nebo má svoje problémy někdy a kdežto ta rodina prostě tam s tím problémem můžete jít kdykoliv a jo tak si vlastně popovídat a stačí.“

Kdo je pro vás rodina?

No pro mě rodina je od babičky jo, protože já dědečka už nemám že jo, tak samozřejmě by to byl už i dědeček že jo. Ale pro mě by byla rodina jako všechno když se stýká jo. Prostě tak nějak. U nás to je takhle u nás to je babička že jo, my jako naše rodina ten okruh co bydlíme, mamka tatka brácha já, tety jo a vlastně sestřenice bratrancei strejdové a tak, tak to je rodina. „... s rodinou se stýkáme pravidelně vždycky jako tak ale eště bych to teda rozlišila na úzkou rodinu jo což sme rodiče babička a sourozenci a pak ty tety to je ta širší rodina jo, takže ta užší rodina ta se stýká vždycky o svátcích jako pravidelně že jo...“

(Přepis rozhovoru se slečnou Zdenou)

Srovnává přátelské a rodinné vztahy a dochází k závěru, že jen na rodinu se může kdykoli spolehnout. *„...ale přece jenom ta rodina má větší sílu bych řekla než přítel...“* Přesvědčení

o významu rodiny a silném rodinném zázemí souvisí i s hodnotovou orientací slečny Zdeny. Je pro ní samozřejmá široce založená solidarita a připravenost pomáhat nejen vlastní rodině, ale i všem lidem, kteří pomoc potřebují.

„... vlastně dobro plodí dobro, zlo vlastně zlo a tak vlastně tohle to mě hrozně poznamenalo a já sem si říkala na tom určitě něco bude jo, že pozitivní energie zase přitahuje pozitivní a negativní negativní.“

Se samozřejmostí pomáhat lidem koresponduje také křesťanská víra. Přitom jak uvádí, nejde ani tak o náboženství jako o samotnou víru v Boha. Není to nějaká slepá, fanatická víra, kterou uznává a respektuje. Na otázku:

„ takže...nakolik je to vaše zaměstnání podloženo vírou?“

„Tak to bych zas neřekla asi. Jo že by to bylo, že jenom že jenom ta víra že by mě vedla k tomu zaměstnání to určitě ne. To zas ne. Jako ta víra ta mě prostě dává určitý pravidla v životě jo prostě určitý meze jako co udělat a co ne i když prostě já bysem se zase nenechala úplně diktovat církví. Zase bych oddělila církev a víra jo. Zase jo. Prostě církev trošku udává co by lidi měli dělat a co by neměli dělat jako kdy jo třeba úplně zakázou antikoncepci zakázou že jo interrupci a já nevím co všechno prostě některý věci a to si zase myslím že prostě člověk, že prostě, jo co třeba zakazují, jo prostě, ve všem bych nesouhlasila. Já si myslím že prostě třeba já nevím, k tý antikoncepci, já si myslím že prostě neublížuju nikomu když použiju antikoncepci i když prostě se říká že bych zabránila že jo nějakýmu životu a já si myslím že zas prostě, někomu jako když eště nevznikl tak jako...“

(Přepis rozhovoru se slečnou Zdenou)

Projevuje se jako vyrovnaná mladá žena, jejíž vnitřní přesvědčení je spojeno s obecným humanismem a spontánní tendencí k harmonii. V tomto ohledu jsou její názory, postoje i jednání podobné tomu, jak prožila život její babička. V této podobnosti přístupu k životu a řešení (i projektované) životních situací také spatřujeme persistentní obsah obou biografii.

Regionální identita vnučky je charakterizována výrokiem „... člověk je doma tam jako kde má tu rodinu jo.“ Právě tato dimenze je rozhodující a překonává i výhrady vyslovené na adresu bydliště:

„...A je to jedno jako jestli je to ošklivej R. ktorej prostě lidi tady nemaj k tomu vztah, to poznáte podle toho že si neuklízej jo že prostě si ničej majetek, tady něco udělaj novýho krásnýho a oni to hned zničí prostě.“

Jó?

Prostě nezametaj si před domem jak že jo jak prostě to vidíte na Moravě v těch vesničkách. Když sem jezdila ke kamarádkám tak tam prostě všichni se smetákem si zametali před domem uklízel...“

...

Čím to může být?

„No já si právě myslím že ty lidi tady k tomu nemaj vztah jako jo vůbec. Jako že , že prostě a ani vlastně jo že vlastně nechtěj ani sami sebe jo prostě, že nebo sami sebe...“

(Přepis rozhovoru se slečnou Zdenou)

Tyto výhrady jsou vyrovnávány právě intenzivním rodinným životem, a do značné míry i oceněním předností širšího regionu, krásou krajiny a možnostmi rekreace a sportování, které poskytují nedaleké hory.

Významnou tematiku obou biografii tvoří římsko-katolická náboženská víra. Ale přesto, že celá rodina je, hlavně díky vlivu babičky, silně katolicky orientovaná, v době reálného socialismu náboženství výrazněji nepraktikovali. Šlo přitom spíše o přizpůsobení se sekulárnímu sociálnímu prostředí, které je typické pro české pohraničí. Toto přizpůsobení se poměrům je zřejmě příznačné pro chování rodiny, která si zachovávala náboženskou víru, ale nedávala ji v nepříznivých podmínkách najevo, aby se nevystavovala případným problémům ze strany státní socialistické moci.

„...můžu říct, že naše rodina byla vždycky věřící, vždycky křesťanská, jsme jako římsko-katolická rodina, babička, že jo ta to zvedla, cha, i když ne nějak násilně, ale vždycky je Květná neděle a museli sme jít prostě vyšperkovaný do kostela jako děti.“

(Přepis rozhovoru se slečnou Zdenou.)

Z tohoto úryvku je možno postřehnout jistou ironii k autoritě babičky, která vyžadovala, aby šli do kostela *„...babička, že jo ta to zvedla, cha,“* K aktivizaci náboženského života a jakési nové konverzi a hlubokému přesvědčení dochází u vnučky v souvislosti s její nemocí, pro kterou nemohla dostudovat vysokou školu. To bylo fakticky až v druhé polovině devadesátých let.

„...no ale potom všechno se to prostě v té nemoci ve mně všechno obrátilo a prostě řekla sem si jo tak, a hlavně sem potkala prima kněze co tady v Rumburku působil jako úplně skvělýho hrozně hodnýho člověka jo prostě jo prostě to sem snad v životě takovýho hodnýho člověka nepotkala a to mě teda hodně prostě dalo prostě hodně podnětů k zamyšlení. Co by člověk asi, on prostě svým příkladem a svým chováním, ne prostě řečmi co prostě, a nějakými kostelem, jak se tomu říká, kázáním, jo že by prostě mě obrátil, to zas ne jako to bych si zas tak asi to, ale prostě svým chováním...“

(Přepis rozhovoru se slečnou Zdenou.)

V zásadě to byla rozhodující situace, která posílila orientaci jejího chování v duchu rodinného a křesťansky orientovaného tradicionalismu. Připouští, že kdyby dostudovala práva, asi by se orientovala jinak, i když základní hodnoty víry má hluboko zakořeněny.

Shrneme-li významné a typické oblasti způsobu života obou biografii, do popředí vystupují ty, které obsahují mezigenerační kontinuitu. Konkrétně to je:

- síla rodinných vazeb, závaznost vztahů a samozřejmost nevypočítavé sounáležitosti
- náboženská orientace a osvojení tradičních křesťanských hodnot
- tendence k spravedlnosti, harmonizaci a samozřejmost schopnosti empatie a vůle pomoci druhým
- politická neangažovanost a jistá míra konsensu s politickou mocí
- regionální identita

V poněkud jiné poloze je v souvislosti mezigeneračního srovnání kulturní kapitál.

V porovnání s babičkou získala vnučka vyšší vzdělání. V tomto ohledu se projevuje spíše modernizační dimenze. Ta je však spíše důsledkem strukturální modernizace, vyvolané celkovým posunem společenských podmínek v rovině nabídky vzdělání. K tomuto posunu dochází v souvislosti s civilizačními procesy (procesy industrializace, růstu produktivity a racionalizace práce, rozvoje informatiky, složitosti práce apod.). Obsah vzdělanostní a kvalifikační nabídky v době mládí babičky byl pochopitelně zcela jiný.

3.2.2 Kategorie persistentního typu mezigenerační konfigurace a jejich dokumentace

Uvedený případ generační dvojice babičky a vnučky Kaštanových chápeme jako typický – kotevní příklad persistentního mezigeneračního vztahu. V tomto případě jde o vztah, kde byly mladší generaci předány a jí osvojeny (jsou osvojovány) podstatné prvky takového habitu chování a takové základní hodnoty a normy společenského chování a přístupu k různým životním situacím, které vyjadřují tradiční a méně modernizační polohu chování.

Podobných příkladů bychom mohli uvést více. V některých případech je však mezigenerační persistentní vztah méně zřetelný. Např. u dědy živnostníka, který připravuje svého vnuka na převzetí svého obchodu, probíhá mezigenerační vztah na pozadí transformační modernizace postsocialistické společnosti a více prvků chování (podnikání) obou účastníků má modernizační náboj. Na druhé straně se i v tomto případě projevují velmi silné vlivy rodinné tradice typické pro „staré střední třídy“ a práce v obchodě či obchodování je svého druhu rodinné poslání. V souladu s tím je i konsensuální chování a schopnost přizpůsobit se společenským poměrům. V těch případech, které označujeme jako persistentní typ, existuje silná vazba a účast na životě a organizaci rodiny i značná míra závislosti na rodině a na dalších sociálních pospolitostech a jejich tradičních hodnotách, ústících v zachování „statu quo“.

Z analýzy a srovnání obsahových témat biografii dalších generačních dvojic lze vyvodit určité teoretické kategorie. Ty charakterizují povahu této mezigenerační relace, respektive umožňují vymezit shodu či rozdíly v obsahu vyprávění životních příběhů generace vnuků a dědů a odlišit je od jiných typů (modernizační, zlomový) tohoto mezigeneračního srovnávání.

Kategorie označující persistentní mezigenerační vztah, které vyplývají z analýzy kotevního příkladu je možno formulovat takto:

- silná **sociální zakotvenost**. Projevuje se sociální vazbou v oblasti rodiny (zpravidla širší rodiny), vazbou na lokalitu (silná regionální identita), na profesi (rodinná tradice, či povinnost), zpravidla i vazbou na některé místní zájmové sdružení, organizaci, církev apod.
- převaha **konsensuálního chování**. Snaha o harmonizaci rolí ve všech oblastech sociálních kontaktů. S tím je pak většinou spojena politická neangažovanost bez ohledu na povahu politického režimu.
- důraz a snaha o **zachování tradic** daného sociálního prostředí a s tím spojené vědomí identity

Tyto kategorie nejsou však ve všech biografických rozhovorech generačních dvojic vždy dostatečně zřetelné a nemusí být ani vždy současně zastoupené. Zejména pokud jde o sociální zakotvenost, konstatujeme rozdílnou intenzitu vazby na jednotlivá sociální prostředí. V dalším oddíle se pokusíme jednotlivé kategorie blíže osvětlit s pomocí výroků dalších biografii.

a) Sociální zakotvenost

Téměř ve všech narativních biografii (do jisté míry platí i u modernizačních typů mezigeneračního srovnání) je spontánně zmiňována *vazba na rodinu*. Z popisu životního příběhu také vyplývá, že právě rodina je rozhodující faktor řešení všech významných životních situací. Rodina, nejčastěji chápána ve svém „širším“ významu, je základní a nejspolehlivější sociální sítí, hlavním kotevním sociálním vztahem zkoumaných osob. Tvoří jakési východisko a přirozené pozadí jednání jednotlivců. Je zdrojem jistoty, morální i materiální podpory a pomoci. Je také vět-

šinou vnímána jako „referenční skupina“, která je nositelem tradic, zvyků a způsobu života, se kterými se respondenti ztotožňují. Zachování rodinných kontaktů je důležité pro většinu respondentů a někdy se děje kuriozním způsobem. O komunikaci se svojí babičkou vypráví vnuk:

„...Ta babička F. ve S. má taky mobila aby sme se dovolali protože ona bydlí v penzionu takže vlastně ten telefon tam to bylo trošku komplikovanější no a takže s tím bojuje zdá se že úspěšně ačkoliv občas vyvolá něčí číslo aniž by to věděla občas si vymaže celej seznam nebo se ptá někoho jak poslat SMSku ale zvládne to protože to asi chce zvládnout chce být v tom kontaktu s těmi ostatními lidmi...“

(Přepis rozhovoru s panem K. 24 let, dělník)

S rodinou a rodinným životem koresponduje většinou velmi silná vazba představitelů obou generací na lokalitu, na místo bydliště. I když v některých případech zaznamenáváme migrační úmysly zástupců generace vnuků, jde o rozhodnutí vyvolané okolnostmi, jako je nedostatek pracovní příležitosti, či daleké dojíždění za prací apod. Téměř výhradně se jedná o obyvatele malých obcí. I v těchto případech však zůstává lokalita pevným bodem, kam by se chtěli vrátet.

M: No a kde byste chtěla pracovat, jako, tady?

No tady určitě ne, tady to nemá cenu, tady bych se neuživila ani náhodou. (Učí se kadeřnicí) Tady chodí ke kadeřníkovi strašně málo lidí, to spíš ty starší lidi ty choděj než mladý. Tak bych aspoň chtěla někde ve městě, v Jablonci, Liberci nebo Praha někde, kde je pár lidí, už bych se i uživila.

M: Pracovat teda jinde a žít jako?

No vzhledem k tomu, že bych chtěla mít tu práci ve městě, tak bych tam musela i bydlet, protože vodsad' se tam dostat, to by bylo dost problematický, dyž to už ted'ko takhle špatně jezdí ty autobusy a všechno. Jako líbí se mi tady, je to tady hezký, ale zas, možná kdybych byla už nějaká starší, měla děti, nebo už potom být tady tak do důchodu.

(Přepis rozhovoru: vnučka paní M. 17 let, obec Z.O.)

Sociální zakotvenost persistentního typu mezigeneračního vztahu v rodině je ve srovnání s jinými (modernizačními) typy vždy bezprostřednější. Méně často se objevuje v našich podmínkách podobně silná vazba na nějakou místní pospolitost (zájmové společenství, organizaci, náboženské společenství). Souvisí to zřejmě s tím, že v českém pohraničí nejde z větší části v pravém slova smyslu o tradiční společnost, jako je tomu v Německu. Tyto pospolitosti, či organizace často chybí, nebo prodělaly transformační změny a v důsledku toho nemají tak silnou tradici a vliv. Je to dáno vyzrálostí místní společnosti a její místní kultury, která je poznamenána především důsledky toho, že po odsunu Němců se nové společenství s vlastními tradicemi a organizacemi v pohraničí teprve začalo vytvářet. Tyto procesy byly navíc v období „reálného socialismu“ deformovány, většinou zformalizovány a jinak orientovány. Některé aktivity a organizace byly znovu založeny a restrukturovány po roce 1989. Proto také společenský život v obcích nebyl tak intenzivní jako v částech regionu s tradičně českým obyvatelstvem. V těchto tradičních částech euroregionu existují dodnes hlubší kulturní tradice a funguje zde širší a delší historická paměť místního společenství. Je to zřejmé i z toho, jak popisuje jedna ze starších respondentek společenský život na vesnici v době svého mládí.

„No, tady byl Sokol, Sokol tady skutečně byl, tady byl nějaký pan P., on měl tu pilu nahore a takže ten se tomu Sokolu věnoval moc, takže na ty všechny cvičení jsme s ním jezdívali. To už vlastně eště než nás ty Němci zabrali, že jo, to už jsme jezdili na ty sokolský cvičení. Ten se moc tomu věnoval.

No a postavili sokolovnu, asi v sedmatřicátým byla votevřená, a to vlastně nejvíc svépomocí to ty sokolové postavili, že jo. Dřevo těžili a tak všechno, sbírky dělali, no teď už vo to není zájem, že jo. Tenkrát nic jinýho nebylo a my jsme byli šťastni, když jsme mohli jít do toho Sokola cvičit, že jo...“ (Přepis rozhovoru s paní F. 73 let, základní vzdělání, obec V.)

V této souvislosti poznamenáváme, že tělovýchovná organizace Sokol, působící v rámci celé tehdejší Československé republiky, měla velký význam nejen v oblasti sportovní realizace obyvatelstva, ale sehrávala významnou roli i v oblasti společenského života. Měla rovněž značný podíl i ve sféře národní identity a národního sebeuvědomění. Se zmínkami o aktivitách Sokola za první republiky v souvislosti s posilováním českých menšin žijících v oblastech s převážně německým obyvatelstvem a prosazování jejich zájmů se setkáváme v řadě dalších biografických vyprávění. Existovaly i další podobné organizace, například Dělnická tělovýchovná jednota, která však kladla větší důraz na význam dělnické politiky a solidarity, než na národní rozdíly organizace.

„...já sem dostal za úkol jo aktivně pracovat v Jednotě proletářské tělovýchovy se žactvem že. No to nebylo jen cvičit že. My sme vždycky před cvičením měli takzvané nástup no a takový krátký úvod politický tak jak to vypadalo že celkově takže to byla taky víc vzdělávací činnost už k tomu že...“ (Přepis rozhovoru s panem Švermou, 87 let)

Rodina a lokalita jako objekty sociální zakotvenosti jsou s větším či menším důrazem v biografických vždy zmiňovány. Naproti tomu *vazba na profesní prostředí prarodičů* většinou přítomna není. Jen v několika případech pokračují vnuci či vnučky ve stejném povolání.

Jisté tradice obecnější povahy pokud jde o volbu povolání vnuků zaznamenáváme ovšem v řadě případů. Tato tradice se však většinou týká celých profesních kategorií (např. dělnické povolání), nemá většinou podobu naplňování rodinného poslání.

Vnučka, jejíž babička byla učitelka, o volbě profese vypovídá:

„No protože sem si musela vybrat podle toho že podle no zaprvé od mládí sem chtěla bejt učitelka jo. Klepu si na čelo.

M. Jako čím to bylo?

No čím to bylo mě to bavilo si hrát na tu paní učitelku. Pak sem no nemůžu říct že sem myslela i na to že budou prázdniny to ne no prostě se mi to líbilo a pak sem musela vzít i vylučovací možnosti že jo to taky bylo. Protože na žádnou chemii matematiku sem nemohla na práva by mě ani nevzali na medicínu bych zas neměla a na co máš jít taky když chceš studovat nějakou vejšku. Už mě nic skoro nenapadá kromě toho pedáku teda.

M. A babička byla teda učitelka ... tam byl nějaký vliv?

Hm já bych řekla že asi teda ne. Moje máma taky chvilku učila já myslím že ne teda... ne no já nevím neuvědomuju si žádnéj vliv teda. No tak takhle asi. „

(Přepis rozhovoru s paní U., 36 let,)

Tento výrok je pro vazbu na povolání rodičů a prarodičů příznačný.

b) Konsensuální chování

Pokud jde o kategorii *konsensuální chování*, či harmonizace rolí, jsou tyto obsahy většinou implicitně přítomny v popisu životních příběhů tohoto persistentního typu. Nejčastěji v tom, jak byly řešeny životní situace. U persistentní mezigenerační konfigurace jde nejčastěji o kon-

senzus se společenskými poměry a osvojení si role, nebo rolí, vyplývajících z formálních organizačních struktur. I když vnitřní ztotožnění s rolí je často spíše „z rozumu“ než z přesvědčení, poskytuje těmto lidem pocit jistoty a vyrovnanosti. Typickým příkladem v tomto směru je právě uvedený pan Drogista. Tito lidé nepatří mezi příliš ostré kritiky a tím méně mezi revolucionáře usilující o modernizaci socialistického systému. Je to typ organizačního člověka, který je „zapojen“. Nejvýraznější konsensuální chování ve vztahu k organizacím vykazovali ovšem příslušníci vládnoucí skupiny, především většina členů komunistické strany. Soulad rolí patřil k předpokladu úspěchu, ke každodenním záležitostem. Velice vypjatou situaci při hledání konsensu se stranickou organizací naznačuje následující:

„...Takže v dvaasedmdesátém roce sem skončil, no ale v 70. roce byly prověrky, já sem byl nejdřív vyloučen, pak jsem byl vyškrtnut, no a pak jsem dostal důtku s výstrahou. Ovšem to vymazání tý důtky trvalo devět let. Devět let...“

(Přepis rozhovoru s p.V. 79 let,)

Z výroku je zřejmé, že nesoulad se stranou, který trval devět let, pana V. velice mrzí. Konsensus znamenal „zapojení“. Být zapojen znamenalo chodit do zaměstnání a chovat se spořádaně. Organizační člověk pak vidí dnešní situaci s přemírou svobody velice kriticky:

„...A taky je bída ta, voni řeknou, že dříve, že lidi do práce chodili a nic nedělali, jenže dneska nic nedělají a do práce nechoděj. Tenkrát i když do tej, když říkaj že nic, ty lidi že se tam flákali, no já nevím jak to flákání mohlo vypadat protože sem dělala v pásový výrobě a tam flákání neexistovalo. No ale když to vezmete dneska dostanou peníze bez práce a tenkrát aspoň museli v určité době být na tom pracovišti a tam do určitý doby no a dneska se klidně poflákávají, můžou chodit na pracák. Cha, cha...“

(Přepis rozhovoru s p. K. 71 let, obec C.)

Smích na závěr této sentence má patrně vyjádřit beznaděj a patrně i nejistotu, zda je správné takovýto názor vůbec dnes prezentovat.

Snaha o konsensus se týká i problematiky národnostních vztahů. Vyniká to z hodnocení předválečného a následného vývoje:

„...němčinu a já tedy německy musel ovládat jestli sem tam nechtěl sedět zbůhdarma a jestli sem chtěl něco taky říkat, tak já si vcelku na ty Němce zvyk. Abych řek pravdu, já všechny bych je neodsuzoval najed, neházet do jednoho pytle. Daleko víc v tom pytli by bylo lidí, který bydleli tady než těch lidí, který bydleli v té době vevnitř Německu, ve Třetí říši třeba. To byli, podle mého názoru, lidi který měli podstatně jiný názor na soužití třeba Čechů a Němců, zatímco zdejší Němci, to byl podnik sám pro sebe. Musíte pochopit, že S. před 2. světovou válkou měla deset tisíc obyvatel, z těchto deseti tisíc obyvatel bylo osm a půl tisíce Němců a tisíc pět set bylo Čechů. Čili já sem se kamarádil i s německejma klukama, mluvili sme německy, mluvili sme česky, voni uměli taky trochu česky, což jako byla výhoda...“

(Přepis rozhovoru s p. Bedlou, 76 let,)

I když události po nástupu fašismu v Německu tomuto konsensuálnímu chování nepřály a ani osobní zkušenosti respondenta nejsou jednoznačné, uznává, že nelze Němce „házet do jednoho pytle“ ,určitý konsensus je tedy vždy možný.

Konsensuální chování se samozřejmě projevuje i v osobním životě. Například rozhodnutí o společném bydlení s rodinou vyřešilo osamělost staré paní i ekonomii bydlení dětí.

„... No tak voni mladí tady sou 9 roků. No už sem měla zažádáno vo byt v R. už sem dala zálohu už sem měla zažádáno vo byt u nemocnice já bych to neutáhla tady všechno celej barák. To víte to ste musel kupovat 100 metrů uhlí, my dneska kupujeme 150. No kupujeme tolika uhlí no a tak sem to chtěla prodat měla sem žádost v tom R. no a potom najednou syn mami, přijel co ty na to mohli bychom se nastěhovat sem? Já říkám já s radostí to budu ráda když tady budu moct zůstat že budu mít moji zahrádku. Ta by mě chyběla...“

(Přepis rozhovoru s paní Č. 72 let, dělnice)

Přesto, že konsensuální chování vystupuje výrazněji u starších lidí, což je dáno i tím, že tato generace prožila život v podmínkách centrálně organizované společnosti, setkáváme se s podobnými rysy i u představitelů mladší generace. V následujícím výroku se projevuje ocenění významu politického konsensu, který spolu uzavřely politické strany po volbách v roce 1998. Vnuček respondenta, který programově usiloval o zachování členství v komunistické straně, vypovídá:

„...Jako myslím opoziční smlouvu³⁰, no neviděl bych tam nic až tak špatného. Že jako vo tý opoziční smlouvě jako přechodný..nebo vo těch dodatcích nebo co to teďka bylo, normálně se dohodli na těch bodech některých co si myslím že je jenom ku prospěchu věci, protože to sou body na kterých by se možná jinak nedohodli...“

Obecné pochopení pro konsensus koresponduje i se vztahem k regionu a domovu:

„...Já tady zůstanu, dyž to pude. Do tý ciziny jako chtěl bych se tam podívat, zkusit...ale tím že jako je to pro mě nepředstavitelný protože...mám takovej pocit že bych se určitě vrátil. No a tím že mě chybí ta zkušenost z toho pobytu tam tak je to potom možná...ale myslím si že během několika let bude jedno jestli budu pracovat tam nebo budu pracovat tady tím spíš že vlastně ten obor je vlastně takovej že můžu pracovat tady pro ně. Takže si myslím že to asi bude hodně distribuovaný...“

(Přepis rozhovoru s vnučkem p.V. 25 let,)

V těchto výrociích se setkáváme s konsensuálním myšlením s modernizačním obsahem. Obsahuje náznaky procesů přizpůsobování rolí novým podmínkám transformované společnosti.

c) Zachovávání tradic

O zachování tradic můžeme uvažovat z pohledu rodiny, rodinných zvyklostí a z pohledu tradic místní kultury. Pokud jde o rodinné tradice, projevují se zpravidla komplementárně s faktorem sociálních vazeb. Ty byly zmíněny dostatečně u kotevního případu.

Pokud jde o tradice místní kultury, prodělaly významné změny. Poválečné období, zejména pak padesátá léta s omezením, které vyplývalo na jedné straně z uplatňování principů vedoucí úlohy komunistické strany a kontroly spolkového života a na druhé straně souviselo s nástupem masové kultury, zejména televize, zásadně změnilo občanský život v rámci celé společnosti. I v částech euroregionu s tradičním obyvatelstvem došlo k výrazné změně

³⁰ Jde v podstatě o koaliční dohodu mezi levicí (Česká strana sociálně demokratická) a pravicí (Občanská demokratická strana), která umožnila sestavit vládu v období mezi volbami.

veřejného společenského života. Respondentka z malé obce a její manžel to charakterizují takto:

„...No teď to tady upadá hrozně. Tady ty diskotéky snad, já nevím, ani moc nějak nejsou, tady se zatím jezdí nejvíc do toho, do V. a někam jinam, tak tady ne...“

Manžel respondentky doplňuje:

„... Už tu není – už to nejni co to bejvalo, tady bejvalo až čtrnáctset lidí, až 4 bály tady bejvaly, každé rok bylo nějaký cvičení veřejný a to, to už teď prostě, ta generace přešla a tyhle mladí prostě, jako trošku je zájem, ale – divadla se tady hrály, tady se hrály moc divadla.

M: ... to je zajímavý.

No, můj tatínek taky ten hrál, taky byl ochotníkem. No ještě po převratě, že jo se ty divadla, no určitě. To taky se tady hrály ty divadla, v sokolovně bylo hodně plno. No až najednou potom když už začala ta televize, tak to začalo upadávat, lidi chodili míň a míň, no a už taky těch obětavejších lidí bylo taky čím dál míň, tak to skončilo. Zábavy tu byly.

M: Tak na nějaký zavzpomínejte...

No jo, to víte že jsme chodili taky na všechny zábavy. To si neumíme představit třeba velikonoce, že by se nešlo na zábavu, že jo, nebo na plesy a nebo Mikulášský zábavy. Dělal se tu taky takový večírky co se v tý vesnici stalo za celý rok, tak to dali dohromady a všechno to tam v těch verších nějak předneslo...“

(Paní F. 73 let, základní vzdělání, obec V.)

Tyto tradiční akce místní kultury uvádějí převážně jen zástupci starší generace. Jak již bylo řečeno, souvisí to s tím, že v této oblasti došlo v důsledku modernizace společnosti a jisté restrikcí ze strany minulého režimu, zejména omezení církevních tradic, k výrazným změnám. Naproti tomu některé nové společenské akce z období reálného socialismu, přesto, že byly většinou ideologicky zaměřené a dosti formální, ale začínaly mít povahu místních tradic (vítání občánků, mezinárodní den žen, první máj apod.), byly naopak po roce 1989 omezeny, nebo vůbec ukončeny a jen z části a postupně jsou nahrazovány obnovou některých ještě starších tradic, nebo zcela novými akcemi. Tím je sociální vazba na místní tradice i na místní společenství významně relativizována.

Přesto se s jejich prezentací u persistentního typu mezigeneračních biografii někdy setkáváme.

„...A nebo taky i když já vim, dneska se to řekne že je to přežitek, ale když byly ty první máje to tady bejvalo hezký. Kdysi ještě když sme byli mladý tak to byly dokonce i alegorický vozy a každej ten závod se snažil aby to měl něčím zvláštní a to bylo dycky lidí na náměstí a v předvečer, i když my sme tomu říkali ohňostroj, ale šli sme pod Zeleňák, tam vypálili pár raket, no ale zase byl důvod k tomu, to se tam dostavil celej C. ... My sme několikrát zmokli když sme šli domů, no ale i to mělo svůj půvab. A potom to, děti chodily s těma mávátkama, no prostě bylo to hezký. Teď je to takový mrtvý. To v každým případě na toho I. Máje kdo měl co novýho, tak určitě, anebo když měl možnost si to pořídít, tak určitě na I. Máje v tom vyšel. A nebo i ty děti když, já vim pionýři, ale chodily v tom pionýrským a konec konců Tončova máma ta by bejvala pro šátek dala všechno. Protože to bylo hezký, no, bylo to zvláštní. Prostě tohle to co je krojovaný tak mě osobně se to líbí. A teďko na I. Máje pomalu ani pes neštěkne. A tenkrát sportovci chodili a teďko hasiči, no kdejaký ten spolek, každej v uniformách, vždyť to bylo hezký.“

(Přepis rozhovoru s p. K. 71 let, obec C.)

V tomto případě nejde patrně jen o tradice, ale také o vzpomínky na mladá léta a na

zážitky s událostmi prožitého života, spojené s celospolečenskými akcemi. tradice spojené s místní kulturou se postupně vytrácejí a zůstávají jen součástí historické paměti starší generace. U mladší generace jsou akceptovány jen částečně v souvislosti se silnou vazbou na rodinu a místo a jsou proto typické právě jen pro persistentní typ mezigenerační konfigurace.

3.2.3 Závěrečná shrnující poznámka

Z uvedené charakteristiky kategorií persistentního typu je zřejmé, že nejsou vždy v každé biografii všechny zcela přítomné. Nemají ani zcela jednoznačný význam a obsah. V některých oblastech se objevují obsahy, které překračují vymezený typ a mají spíše rysy moderního chování. To je nejzřetelnější například v migračních tendencích mladých lidí z venkovských obcí regionu. I když jde o migrační tendence vyvolané vnějšími okolnostmi, jde o chování, které v jiných souvislostech považujeme za projevy a trendy moderní společnosti.

Podobně je tomu s faktorem vzdělání, kde, jak jsme již uvedli, jde u persistentního typu zpravidla o spíše jen pasivní účast na strukturální společenské modernizaci. Generace dědů nemá v mnoha případech dostatečnou kvalifikaci, protože v době jejich mládí prostě takové možnosti neexistovaly. Většina vnuků, vnuček persistentního mezigeneračního typu dosahuje jen nižší úrovně stávajících možností vzdělání a kvalifikace. V tom se potvrzuje obsah persistentního chování.

U persistentního typu mezigeneračního srovnání většinou nenalzáme dostatečně významný intergenerační vzestup. Pokud nastal, je výsledkem opět spíše vnějších strukturálních společenských změn, než produktem vlastní programově anticipované aktivity. Podobně je tomu, jak jsme se již zmínili, i u kulturního kapitálu, kde většinou zaznamenáváme vyšší vzdělání u generace vnuků, nicméně tyto změny odpovídají obecným modernizačním (civilizačním) změnám. Nemají povahu zásadní změny a nejsou zpravidla výsledkem aktivní osobní snahy změnit zásadně vlastní pozici. Spíše jde o jakýsi životní oportunismus založený jen na využití daných možností a nabídky.

Tomu odpovídá i chování představitelů persistentního typu v oblasti občanské a politické aktivity. Zde zpravidla převažuje přizpůsobování se, snaha po klidném přežití (harmonizace, vnější konsensus), čekání na změnu vyvolanou zvenčí. Tím se tento typ výrazně liší zejména od imanentně modernizačního mezigeneračního typu.

Případy mezigeneračního srovnání, kde se objevuje některá z dimenzí, které nejsou typické pro „čistý“ persistentní typ, leží na hranicích mezi persistencí a modernizací. Potvrzují kontinuální povahu chování generací. Toto kontinuum se pohybuje od téměř úplného pokračování a jakéhosi „opakování“ způsobu života starších generací po opačný pól, to je postmoderní chování, včetně jednání zlomové povahy.

Ještě poznámka k četnosti výskytu persistentního typu mezigeneračního srovnání. V „čisté“ podobě se tento typ prakticky nevyskytuje. Nejčastěji jsou současně přítomny prvky, o kterých lze hovořit jako o modernizaci. Z kvantitativního pohledu tvoří takto chápaný typ více jak 20 % všech zkoumaných případů.

3.3 Imanentně modernizační typ vztahu mezigeneračních konfigurací

(Barbora Spalová)

K imanentní modernizaci jako subtypu modernizačních procesů jsme dospěli díky důslednému zohlednění jak mezigeneračních posunů, tak toho, nakolik jsou respondenti „moderní“ vzhledem k modernizaci jako obecnému civilizačnímu procesu. Je-li modernizace součástí konfigurace 1. generace, pak se zpravidla stává pro 3. generaci imanentní. Modernizační úsilí je zvnitřněným životním habitem.

Tento subtyp vykryštoval v opozici k afirmativní modernizaci, kde je modernizace patrná teprve u 3. generace a „napájí se“ spíše zvenčí, než z rodinného prostředí a využívá tedy vnějších podmínek. Rozdíly jsou zjevné na jednotlivých analytických kategoriích:

Vztah k tradicím – imanentně modernizační respondenti cítí potřebu se vyrovnávat s tradicemi, které jim byly zprostředkovány, přistupují k nim reflexivně, navazují na ně a v nějakém smyslu je rozvíjejí. Afirmativně modernizační respondenti tradice buď opouštějí, nebo jejich zázemí pragmaticky využívají.

Inovativní chování – u obou typů pozorujeme inovativní chování, avšak zatímco u imanentně modernizačních se jedná spíše o celoživotní proces, u afirmativních je podstatná krátkodobá cílevědomost a snaha dosáhnout lepší životní pozici.

Individualizace – příběhy respondentů jsou opět v obou případech příběhy o individualizaci (samostatnosti), ovšem v prvním případě o individualizaci provázené osobní zodpovědností, v druhém případě o individualizaci paradoxně nesené nějakou skupinou, uskutečňované v rámci nějaké skupiny.

Anticipace – respondenti prvního typu se ve svých hodnotových orientacích obracejí k univerzálnosti, ke globálnímu pohledu na svět, respondenti druhého typu se orientují především pragmaticky.

Podrobná charakteristika jednotlivých analytických kategorií imanentně modernizačního typu je uvedena ve shrnujících závěrech po dokumentaci z rozhovorů.

3.3.1 Kotevní případ imanentně modernizačního typu

Biografické portréty pana Princip a jeho vnučky

Pan Princip (85 let, učitel a spisovatel) pochází z chudé, leč vzdělané vesnické rodiny, jeho strýček byl renomovaným spisovatelem, u kterého se scházel okruh literátů a kde se českou literární tradicí sytil i student obecné školy, reálky a později učitelského ústavu. Na tomto ústavu se pan Princip ocitl díky své mamince, které po učitelském povolání sama velmi toužila. „Dopadlo to ale tak, že místo na studia šla sloužit jako děvečka k sedlákovi, sedm celých roků pracovala jako děvečka v hospodářství a ovšem celých těch sedm roků v sobě nosila ten veliký sen, co se nepovedlo mně, musí se podařit mému prvoroznému. No a tím prvorozným jsem byl v sedmnáctém roce já. Tak to rozhodlo o tom, že jsem se později stal učitelem a prožíval život samý malér v tomto povolání.“

Po maturitě krátce pracoval jako pomocný učitel náboženství. „...to byl takový slunný rok, kdy tamější farář se stal vlastně mým duchovním otcem, ten mne teprve vyléčil z toho štuďáckého fantatismu.“

Po roce přešel na jinou školu. Zde však byl rovněž krátce, protože po rozbití Československa v roce 1939 nebyl pro své „masarykovské názory“ protektorátním školním úřadem jako učitel schválen. Rozhodl se, že bude učit zadarmo a tajně. Nedostával plat, ale chodil

k rodičům dětí na jídlo. Po roce „tajného kantorování“ si ho pozval školní inspektor a řekl mu: „...pane kolego, česká škola vám nikdy nezapomene vaše vlastenectví, že jste přispěchal na pomoc českým dětem v nejhorší době, ale prosím vás, teď někam daleko, už po vás jdou a ohrožujete nejenom sebe, ale ohrožujete i mě a ohrožujete i pana řídícího, mého představeného na škole.“

Pracovní úřad ho přidělil na práci do oceláren. „...tam sem potom několik let sloužil jako pomocný dělník v Ingotárně a dostalo se mi (úsměv) opravdu nové školy, o které sem neměl do té doby ani ponětí, (...) tak to bylo pro mě nóvum...“ Ono nóvum spočívalo hlavně v odhalování trochu drsného dělnického světa, který jej však přes počáteční nedůvěru k představiteli „intelligence“ přijal jako vyhozeného českého učitele. „...ale jaký byl vztah k učitelům za té doby nejtěžší pro národ, to bylo něco tak krásného, já sem se později setkával zase s tím krásným kladným postojem ehm k učitelům a ke škole české i za komunistů ale tohleto je taková dominanta vzpomínka..“ U svých dělnických kolegů si vážil hlavně solidarity, čestnosti a statečnosti, s jakou dávali najevo svůj odpor k německému fašistickému režimu. „Já sem ovšem viděl skutky odvahy u těch dělníků, že sem si připadal takhle maličký se svou se svým vlastenectvím a se svými nápady, já sem například (úsměv) dělal takové věci, že sem věděl nic velkého já nedokážu já sem člověk celkem bojácný a a střizlíček po tělesný stránce takže sem se, ale když sem viděl, jak na prvního máje ve dvačtyřicátým visí vlajka rudá na nejvyšším komíně Poldovky, tak sem si vydobyl že udělám taky něco no tak sem vždycky vystříhl obrázek Fírera a pod to sem takhle nalepil – Vůdce loupežníků a vrahů. A to sem na různá místa večer za tmy připevňoval a těšilo se to pozornosti...“ V dělnickém kolektivu si však našel svoje místo spíše jako *Pohádkář*, jak mu zde říkali, protože si předsevzal, že bude všem zvedat sebevědomí, což činil díky svému nezdolnému a neskrývaně hlásanému optimismu, že s Hitlerem to dopadne stejně jako s Napoleonem.

Uprostřed války vážně onemocněl a přežil patrně pouze díky *těm dělníkům, chudáci kopáci od Luzovského, nejtěžší dřina vůbec, sedřený lidi a každý den mi něco dobrého přinesli na zub*. V tomto těžkém období si prostřednictvím Jednoty mládeže Církve československé husitské začal dopisovat s dívkou, která se pak ještě za války stala jeho ženou. *Tak si bral chudý chudou, tak to začala naše rodová rodinná anabáze...*

Ještě před koncem války se mohl vrátit do školy. Učil v malé osadě, bydlel se ženou v podkrovní světničce, kde se také narodili dva první synové. Ve vsi měl coby kantor velký společenský kredit, takže se na něj obraceli i s takovými problémy, jako kam ukryt ruské zajatce prchající z německých táborů. Pocit úlevy a znovunabyté svobody na konci války mu kalilo vědomí, že násilí ještě není u konce, že při odsunu Němců dochází ke krutostem, že moci se ujímají nečestní lidé.

V roce 1945 byl ke své radosti ustanoven jako odborný učitel na měšťanské škole v D, v kraji proslaveném jako ostrůvek české kulturní tradice v jinak německém pohraničí. Ihned se zapojil do místního kulturního života, s dětmi ze školy nastudoval několik divadelních her, považoval za čest, že může působit právě zde.

Hned v roce 1948 však začal mít problémy s představiteli stranické moci. „... protože sem stále naivně bláhově ehm myslel, že přece jenom se dá z té Komenského školy a Masarykovy školy něco zachránit z té tehdejší samozřejmé demokracie a svobody názoru, iniciativy zachránit, ale při každém takovém pokusu sem narazil, zejména proto, že mi říkali, že mám nevědecké a protistalinské názory a že to nesmím do školy zanášet...“

Napjatá situace se rázem vyřešila v okamžiku, kdy po něm požadovali, aby „se odhlásil“ z církve, za což mu dokonce slibovali ředitelské místo. „No tak jsem se ředitelem samozřejmě nikdy nestal.“ Naopak, stejně jako za Německa se opět stal pomocným dělníkem, tentokrát na sedm let. V nádvorní partě automobilových oprav se po čase našel své místo –

krom toho, že vynalezl tzv. Rovnač charakteru, původně prkno, na kterém si rovnal záda po čištění podvozků gazíků, ve volných chvílích také na lakově předčítal poezii. Po dvou letech složil autolakýrnické zkoušky, čímž se sice kvalifikoval, ale přesto si nesměl vydělávat víc jak pět korun na hodinu, což nemohlo jeho, teď již šestičlennou rodinu (přibyly dvě dcery) uživit. Pomohl mu přítel z literárních kruhů, uznávaný spisovatel, který mu nabídl, že spolu napíší román. Prostřednictvím každodenní korespondence opravdu vytvořili román o sympatickém učiteli, jemuž byl pan Princip sám předobrazem. K ironii doby patřilo, že románový hrdina „*se stal typem správného učitele, a to i dokonce v Rudým právu, a lidi, přátelé mi říkali, ale jakto že támhle brousíte podvozky od gazíků a děláte ty nejpodřadnější práce a tady o vás píšou, že jste příkladnej učitel?*“

Za otcovu „nepřízřivost“ platily také jeho děti, zvláště nejstarší syn, který nejen že si nesměl podat přihlášku na vysokou školu, ale na vojně byl přidělen k tzv. pětépákům, kam byli zařazováni politicky nespolehliví. Okamžiky rozhodování o osudu dětí pan Princip popisuje jako velmi vypjaté chvíle pochybností, bolesti, nejistoty. „...*ten kritický večer, kdy už jsme oba dva byli opravdu na pokraji vlastní zrady, že by druhý den mi stačilo říct, máte pravdu, a cesta ke kariéře se mi otevírala, i pro mé děti, to sem slyšel často, myslí na své děti, když nedovedeš myslet na sebe, no a Jan už byl tehdy zase tak vespělej, povídal, radši, radši nádeníka chci, nežli kripla.*“

Zlom přišel až v šedesátém roce. „...*proto já tak zbožňuju Dubčeka (úsměv), on mě vlastně vrátil do školy...*“ Konec šedesátých let, dobu tání, prožil v plné práci – pořádal koncerty klubu přátel hudby, literární večery, divadelní představení, byl předsedou sdružení muzea, sdružení rodáků, stal se kulturním referentem, byl, ať jsem chtěl nebo nechtěl i předsedou Národní fronty.

S nástupem „normalizace“ po vstupu spojeneckých vojsk v roce 1968 prožil velká zklamání. „*Nejvíc mě bolelo a manželku taky, že lidi, pro který bychom strčili ruku do ohně, se dali za peníze koupit a taky jeden z mých nejlepších přátel, nejlepší učitel, jakýho sem poznal.*“ Navíc se pod ním opět vážně kývala učitelská židle. Obyvatelé vesnice, kam byl přeložen, však napsali petici, díky níž zde mohl zůstat. Zpětně hodnotí sedmdesátá léta jako velmi tvůrčí období. „*Jak sme ehm v sedmdesátých létech léčili na horách beznaděj, protože tenkrát byla situace rozpoložením a vlastně ta normalizace nám dala největší ránu ze všeho, no tak sme léčili tím, že sme s bývalým žákem sestavili dvě audio audiovizuální pásma, hodinová dvě pásma, barevný diapozitivy za doprovodu dobový hudby a za úvodního slova (...) přirozeně, že všude to mělo ten vlasteneckej podtext nezoufejme, neklesejme na mysl, však se dočkáme lepších časů...*“

Práci ve škole ukončil pan Princip roku 1987, načež ho postihla mozková mrtvice, ze které se jen stěží vyléčil. Nadále však pokračuje ve své literátské i společenské činnosti, jeho dům, oáza srdečnosti, je živým místem, kde se setkává rodina a přátelé. Všechny jeho děti nakonec vystudovaly, pracují v různých oborech a bydlí v různých městech, ale pravidelně se u rodičů scházejí. Osudy jeho početných vnoučat mu silně leží na srdci, rád by jim předal své zkušenosti a hodnoty. „*Ehm, teď už sme měli zlatou svatbu, teď už budeme mít (úsměv), jestli dožijeme diamantovou svatbu, prožili sme mnoho těžkého a také mnoho krásného, zůstali sme při sobě za všech okolností, takže to je zase jedna z krásných svědectví, který bych tak rád předal naší další generaci vnukům pravňukům.*“

Biografický portrét vnučky

Martina Králová (35 let, překladatelka, učitelka, průvodkyně) se narodila jako *první člen novy generace rodu*, tedy jako první vnoučátko dědečka Principa. Rodiče tenkrát neměli kde samo-

statně bydlet, takže až do pěti let vyrůstala v domě prarodičů v D. Jako první vnučce jí byla věnována veškerá péče: „*co si tak pamatuju je hodně právě spojený s dědou, protože babička ta se starala vo domácnost a ta nám vyvařovala a dělala nám lívance a bramboráky a samý takovýhle pochoutky a děda ten se věnoval ehm kultuře potom nejen teda mně, ale i z dalších vnoučat dělal s náma různý výlety a tak áá chodil s náma často do lesa, tam byl takovej pařízek vykotlanej á pro nás to byl nočníček ptáka Ohniváka, takže (úsměv) to je několik zásadních zážitků z mého dětství.“*

V pěti letech se s rodiči odstěhovala do nedaleké vsky, kde bydleli ve staré škole a kde se jí narodila mladší sestra. Do školy začala chodit ještě v tomto kraji, takže byla pod dědečkovým dohledem. Potom otec coby stavbyvedoucí dostal práci a byt v S. ve vnitrozemí. Zde do rodiny přibyl ještě bratr, maminka se vrátila do svého zaměstnání zdravotní sestry. Martina tu absolvovala základní školu i gymnázium – „*většinou jsem byla nejlepší ze třídy, tak mě posílali na různý soutěže a to mi nedělalo problémy vystupovat před lidma, protože jsem chodila i do lidový školy umění a začala jsem hrát na kytaru a zpívala jsem jednak sólově, jednak ve sboru...“* Na gymnáziu získala díky obdivované třídní učitelce hlubší zájem o cizí jazyky: „*Měli sme za třídní ehm paní učitelku, která byla původem Ruska, takže měla krásnej ruskej přízvuk á je to jeden z nejlepších lidí, který vůbec sem kdy poznala á díky tomu že nás měla na ruštinu tak taky sem si později udělala státnici z ruštiny, měla na mě vliv ona byla strašně čestná, strašně spravedlivá á vždycky chtěla, aby někdo ze třídy se účastnil Rosiány a ruský olympiády (smích), takže to většinou taky skončilo na mě no tudíž já sem domů vozila různý takový ehm předměty ze Sovětského svazu (smích).“*

Volný čas trávil rodina většinou pohromadě, u jedněch či druhých prarodičů. Rodiče byli podle Martiny přísní, nechtěli ji nikam pouštět, musela *prošlapávat cestičku svým dvěma sourozencům.*

V duchu rodinné tradice si zvolila vysokou školu humanitního zaměření: „*já sem ehm se hlásila na Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy na obor čeština a němčina, takže zase ehm se vracím ke svému dědovi, kterej vystudoval češtinu, povedlo se mi, že mě napoprvé přijali, což bylo velký štěstí v době a neměla sem ani žádnou protekci, takže asi asi sem teda byla myslím dobře připravená z gymnázia, kde sme měli výbornýho profesora na češtinu, pana profesora Havlíka, což byl velkej vlastenec áá velkej milovník literatury.“* V této době se také pomalu začala vymaňovat z přímého rodinného vlivu, se svou první láskou začala jezdit „*na trempy. Vydrželi jsme spolu vlastně přes celou vysokou školu, jezdili jsme skoro každý víkend potom někam na tremp, takže jsme obrazili skoro celou republiku s krosnou na zádech a to bylo taky krásné.“*

V druhém ročníku dostala v Praze kolej, přestala jezdit tak často domů, „*vyznávala Prahu, která do tý doby mi zůstávala trochu utajená, anebo jsem se potřebovala učit a učila jsem se hodně poctivě protože sem měla nejdřív sem měla strach, že mě vyhodí a potom když sem zjistila, že se to všechno dokážu naučit a že mam skoro samý jedničky, tak sem si chtěla ten průměr udržet, bylo to čistě ze zistných důvodů (úsměv), neboť prospěchové stipendium v té době do průměru jedna celá dva, myslím, bylo pět set korun...“*

Na podzim 1989 byla v pátém ročníku. Atmosféru na fakultě, společné úsilí během stávky a vůbec tehdejší sjednocení lidí považuje za jeden z nejsilnějších životních zážitků. Po státnicích ještě rok chodila dobrovolně na přednášky, protože si chtěla poslechnout učitele, kteří před tím nesměli učit. Zároveň začala pracovat jako učitelka češtiny pro cizince, což ji přivedlo k zájmu o holandsčinu, ze které později složila státnice a stala se soudní překladatelkou z holandsčiny. K těmto dvěma zaměstnáním si přibrala ještě průvodcování, vše provozuje samostatně na živnostenský list.

Zanedlouho se bez většího uvážení vdala za svou druhou lásku, ale záhy zjistila, že to

nebylo moc šťastné rozhodnutí. Poměrně dlouho se snažila vztah zachránit, ale když selhaly všechny pokusy o komunikaci, rozhodla se pro rychlý rozvod. „*Postavila jsem ho před hoto-ovou věc, že si myslím, že to manželství nefunguje a že se chci rozvést a jelikož ehm právě věděl můj manžel, že já většinou co si umanu, tak ehm toho dosáhnu, tak sice asi dva měsíce to bylo takový hodně napnutý ale (...) doma potom sme se vlastně velice rychle domluvili na tom, že ehm tam na to přistoupí, to už byla tenkrát ve hře i ta přítelkyně, takže věděl, že (smích) že vlastně nebude nezůstane úplně sám, měl toho sám svého rotvailera, takže to byla další taková takovej pevněj bod jeho v jeho životě, á tak sme se rozvedli, myslím si že docela elegantním způsobem na první stání, no.*“ Díky této nepříjemné životní zkušenosti dnes o to víc dokáže ocenit klady svého druhého manžela, se kterým se seznámila při prázdninové cestě a se kterým žije již čtyři roky v manželství. Mají spolu dvě malé děti, kterým se oba snaží maximálně věnovat.

Martina udržuje četné kontakty se svou početnou rodinou, jezdí do D. na „*honasy, tedy hromadné oslavy narozenin a svátků a spočívá to v tom, že se čtyřikrát za rok sejdeme ehm ta větev mého táty jenom, protože to už nás je třináct, někdy i patnáct, takže to už bohatě stačí...*“ V Praze se také častěji stýká se svými tetami, z nichž jedna je farářka Církve československé husitské. Sama má k církvi, v níž jako dítě vyrůstala, spíše rezervovaný vztah: „*My tedy do kostela nechodíme, ale myslím si, že totiž že ehm není důležitý, aby člověk chodil do kostela, protože ehm ty lidi, který vycházej z kostela (úsměv) třeba povznesení, začnou potom dělat takový strašný věci, který se vůbec neshlují s tím, co tam třeba říkali a za co prosili a podobně, to se třeba týká trošku i i naší rodiny, ále snažíme se žít podle desatera, která a to je jako dost, k čemu nemusím manžela nák přemlouvát, protože von to má trošku v sobě, no...*“

3.3.2 Interpretace jádrových pasáží imanentně modernizačního typu

Z „kotevní“ dvojice biografii vyplývají čtyři hlavní kategorie, které jsou příznačné pro imanentně modernizační typ mezigeneračních konfigurací:

- reflexivní přístup k tradicím
- inovace, inovační myšlení
- osobní zodpovědnost/individualizace
- univerzalistická anticipace

V následujících jádrových pasážích přiblížíme jejich obsah.

1. Reflexivní přístup k tradicím

Pan Princip

(Pasáž je vřazena do biografického vyprávění v okamžiku, kdy se vypravěč dostal k okolnostem své svatby.)

...tak si bral chudý chudou tak to začala naše rodová rodinná anabáze, prožili sme...

Takže jste se ženil za války?

Ehm, teď už sme měli zlatou svatbu teď už budeme mít (úsměv), jestli dožijeme diamantovou svatbu, prožili sme mnoho těžkého a také mnoho krásného, zůstali sme při sobě za všech okolností, takže to je zase jedna z krásných svědectví, který bych tak rád předal naší další generaci vnukům pravnukům, jenomže není to tak jednoduché, abych je třeba získal pro hodnotu manželství, protože dneska ten trend, ten mocný trend, kterému pomáhá televize a rozhlas a a noviny ten trend

ehm je hodně rozličný hodně o odlišný od toho mého co jim doporučuji, k nám se tady všichni sjížděj, ale už je v těch rodinách ehm tu a tam i rozkol, už to není ono co sem co bych jim byl přál. A tak to byla škola, člověk se učí i za těch a řek bych víc za těch tvrdých ehm okolností života, než když ehm se vede dobře a nám se musím říci díky té věrnosti díky tomu vztahu, tomu hlubokému vztahu tedy u nás u obou ehm vyrůstal z ehm křesťanského ehm přesvědčení, tak sme vlastně žili velmi krásný požehnaný laskavý život při tom všem co nás stíhalo nebo to co bylo za Německa se opakovalo potom za ehm dalšího režimu...“

Pan Princip zde přemýšlí o jedné ze základních souřadnic svého života – o svém manželství. Představuje jej jako *hluboký vztah vyrůstající z křesťanského přesvědčení*. Nikoliv tedy předem závazně určený křesťanskou morálkou či faktem příslušnosti k církvi, ale *vyrůstající*, přičiněním obou, jejich vůlí překonávat těžkosti, *zůstat při sobě za všech okolností*. Své manželství přirovnává k náročné škole – sňatkem tedy nevstoupil do nehybného stavu, ale do vztahu, který se vyvíjel a v němž se oba proměňovali. Přes všechny potíže způsobené vnějším světem, nepřízní režimů, hodnotí svůj život jako *krásný, požehnaný a laskavý*, a to právě díky tomuto vztahu, tomuto nestrnulému životu uvnitř manželství, rodiny. Takto definovanou hodnotu manželství jako živého vztahu by rád předal dalším generacím, i když si uvědomuje, že *dnešní trend je hodně odlišný od toho jeho*. Už ve vnímání odlišnosti je vidět, že pan Princip si je vědom toho, že jeho model není jediný na světě. Nechce svoje potomky zavazovat rodinnou tradicí manželství „až za hrob“, pouze by jim podobný vztah, jako je ten jeho, přál. Výmluvně to vyjadřuje hiát ve větě: *už to není ono co jsem (můžeme si doplnit – chtěl), co bych jim byl přál*.

Vnučka Martina

(Pasáž přichází podle chronologické logiky po vyprávění o ukončení vysoké školy a začátku samostatné činnosti.)

„...tak můj děda je už téměř šedesát let ehm v jednom manželství á když já mluvím vó vo roce devadesát á tak a dál, tak si musím vzpomenout na rok devadesát dva to sem se prvně vdala (důraz), nó to z čirého nerozumu (úsměv) ále ehm to nebylo to moc moc šťastný rozhodnutí a hlavně to asi tenkrát byly náký strašný skvrny na slunci protože my sme se v pondělí rozhodli, že se vezmeme a v pátek sme se vzali během jednoho týdne, no bylo to v podstatě to byl ehm takový velký happening á strašná legrace ale že že zase tak velká legrace to nebylo mi došlo asi po roce a půl kdy ehm sem zjistila, že takhle to už dál nejde ale ehm protože sem už jednou se vdala tak sem si říkala, to máš za to, to prostě nejde, žádný (smích) rozvádění nebude, a v tom manželství sem vydržela pět let alé to vlastně ke konci pak už to už to nebylo manželství to bylo takový žití jenom dvou lidí vedle sebe, který maj společnou adresu a vůbec, vůbec spolu už nebydlej, nežijou, jen se potkávají... (...) a podobně takže to bylo takový hodně hodně ehm těžký období pro mě protože sem nedokázala se rozhodnout k tomu kroku, abych se rozvedla, ale přitom ehm ten ani to manželství nebylo takový jako sem si představovala že by manželství mělo bejt á jak by manželství mělo fungovat ...“

V okamžiku, kdy respondentka dospívá k vyprávění o svém manželství, vzpomíná si na manželství svého dědečka, jakoby si byla vědoma, že v tomto ohledu se její zkušenosti s jeho rozcházejí, že v jistém smyslu zde vybočila z rodinné tradice. Vybočení zpočátku vypadá spíše jako radikální opozice – sňatek jako *velký happening, strašná legrace, čirý nerozum* – všechny tyto charakteristiky jsou v ostrém protikladu k popisu manželství pana Principa jako

jedné z nejpodstatnějších životních hodnot. Zároveň ale Martina má představu, jak by mělo manželství vypadat, *jak by mělo fungovat*. Cítí i závazek „věčného manželského slibu“ – *to prostě nejde, žádný rozvádění nebude*. Trvá jí pět let, než se s touto tradicí vypořádá rozvodem a uzavřením nového uspokojivějšího manželství. K rozvodu se však odhodlá teprve na základě konstatování, že vlastně už v manželství nežije, že už se jedná jen o *žití dvou lidí vedle sebe, který (...) spolu už nebydlej, nežijou*. Martina tedy přijímá rodinné poselství o manželství jako živém vztahu, ale po nesnadné reflexi, po *těžkém období* odmítá nerozlučnost manželů.

Reflexivní přístup k tradici, v tomto případě k ideálu křesťanského manželství, tedy můžeme vidět u obou generací. Projevuje se možností tradici interpretovat po svém, přijímat ji jako pozitivní vzkaz, který je možno naplnit živým obsahem a který je možno v krajním případě i odmítnout. Takovýto posun čteme i v Martinině postoji k církvi. Tento přístup nutí zúčastněné tradice zkoumat, prověřovat a zkoušet, vyrovnávat se s nimi. Některé obstojí a respondenti je pak zvnitřňují, jiné zůstanou odmítnuty. Jako typický příklad přijaté tradice se většinou ukazuje kulturní kapitál prarodičů, který se vnuci snaží rozvíjet.

2. Inovace

Pan Princip

(Jako příklad inovativního přístupu vybíráme pasáž o době koncem šedesátých let, kdy měl pan Princip relativně „volné ruce“. Inovativní jednání se však projevuje vlastně ve všech obdobích jeho života, jak vysvítá z popisu jeho „předsevzetí“ a „vynálezů“, které uplatňoval v dobách nuceného „exilu“ z kantorování.)

„...Nó, to už šedesát tři nebo čtyři já sem v té chronologii dost slabej, tak ehm sem se vrátil do školy, otevřela se možnost učitelství iniciativy v osmašedesátém, co sme všechno dokázali! Ti učitelé dosud v ehm ehm v ulitě ehm té nesvobody úplně znemožněný, najednou přicházeli s nápady, no ta tvůrčí schopnost, která byla potlačovaná za komunistů, najednou se mohla rozvíjet, my sme přišli na takové myšlenky třeba Autorstop, (úsměv) Autorr stop, řekli sme si, je krize čtenářská ehm děti spíš televizi nežli četbu knížek, můžeme s tím pohnout, a tenkrát děti byly tvárlivý, no tak sme vymysleli ten autor stop, že budeme stopovat autory, tenkrát byl proslulej autostop, že jo to byla móda, takže sme se tímhle tím chytily, no došlo vopravdu k tak senzačnímu úspěchu, my sme navázali se sedmnácti vynikajícími našimi spisovateli korespondenci, s korespondencí návštěvy vzájemný a spolupráci takovýho druhu, že nad tím rozum zůstával sám ehm stát, co sme dokázali, všichni Autorstopaři přirozeně se stali vášnivými čtenáři...“

Inovace, potřeba jednat, tvořit, překonávat překážky, řešit problémy – tento vnitřní motor modernizace je přítomný v celé biografii pana Principa, zde však strhává celou lokální učitelskou obec, a tak pan Princip s potěšením přechází do my-formy. Použitá slovesa činného rodu vystihují proces inovace – *přicházeli s nápady, přišli jsme na myšlenky, řekli jsme si, vymysleli jsme, navázali jsme korespondenci, co jsme dokázali, všichni se stali...* Kdybychom parafrázovali Frommovo *mít a být*, zde se zjevně jedná o *být*, prožívat, vyzkoušet si a podnitit ostatní k aktivitě. Masarykovská zásada – *mysli globálně, číň lokálně* – zde nachází originálního uplatnění: vychází se z potřeby obrátit pozornost dětí k četbě literatury a postupně se podaří navázat kontakt s předními spisovateli, propojit školáky ze zapadlé visky s tehdejšími nejvyššími literátskými kruhy. Příznačné je také, že na začátku si nikdo nemůže být jist výsledkem – jinak by na konci nad úspěchem nemohl *rozum zůstávat stát*. Hlavní klad je ale spatřován právě v tom malém lokálním úspěchu, totiž že *všichni Autorstopaři přirozeně se stali vášnivými čtenáři*.

Vnučka Martina

(Pasáž o roce 1989 slouží jako historická analogie dědečkova 68. roku.)

„...sem mohla zažít rok osumdesát devět na Filozofický fakultě, byla sem v pátém ročníku takže bylo poměrně málo absolventů tenkrát a člověk už ehm tomu aspoň trochu rozuměl co se kolem něho děje áá do dneška to je jeden asi z pěti nejsilnějších mých zážitků v životě, to co se dělo během sametový revoluce a jak ehm se stmelili všichni lidi a táhli za jeden provaz a dělali všechno možný aby se teda ehm všichni dověděli co se děje a co nejrychleji takže dodneška mám schovanou takovou pokladničku s okem pro ty třeba u u Poděbrad co sme byli agitovat a vyprávět (úsměv)... (...) tak že to to vlastně to sem byla moc šťastná, že sem o tom přemýšlela později že sem tohleto mohla takhle zažít... ehm osumdesátej devátej, nó, listopad, listopad osumdesát devět sem byla eště na fakultě potom ehm vlastně v devadesátym v červnu někdy sme státnicovali a měli promoci a já sem eště ten rok na to ehm protože se dávala * tak sem si mohla rozvrh uspořádat tak aby mě to jakžtakž uživilo, dopoledne sem mohla chodit eště na fakultu takže sem chodila poslouchat pana docenta Vrabce á různý lidi, který mě zajímali a který do tý doby sme tam nemohli nikdy vidět a slyšet, my sme slyšeli tak maximálně Vítězslava * (smích) a jemu podobné, no á potom sem začala učit ehm češtinu cizince měla sem měla sem Němce a hlavně sem měla Holanďany a zjistila sem že Holanďani ač se tváří že umí perfektně německy, tak německy neumí á tudíž bylo nutný nákým způsobem s nima komunikovat á vyřešila sem to tak, že sem se všechno co se oni museli naučit česky naučila sem holandsky tak sem se dostala k holandštině a holandština je tedka můj největší koníček a taky moje zaměstnání protože sem si později udělala státnici na jazykový škole v Praze z holandštiny a ted' sem soudní tlumočnick jazyka nizozemského. á já sem vlastně nikdy nenastoupila do zaměstnání díky tomu, že sem začala v roce devadesát na základě živnostenskýho listu podnikat tak ehm sem se živila i sama a nesmírně mi to vyhovuje protože sem odpovědná sama za sebe a co si seženu to mám á nemusím dělat to co se mi nechce někdy (smích) no, ehm takže vlastně nejdřív sem začala učit potom sem si ehm zařídila živnostenskej list na překládání, začla sem překládat z němčiny á potom sem si to rozšířila o tu holandštinu a nakonec abych se hodně procvičila v holandštině sem si udělala živnostenský list na průvodcování takže ted' mám vlastně tři povolání, učitelka, průvodkyně a překladatelka ...“

Na začátku této pasáže se popisuje rok 1989 na fakultě, studentská stávka, období revolučních změn – celospolečenské inovace. Respondentka se do tohoto dění velmi aktivně zapojuje, což se ale dozvídáme až na konci pasáže. Ona sama hovoří o vděku, že toto mohla prožít, o pocitu sounáležitosti, jednoty. Účel své aktivity v rámci studentských akcí popisuje slovy: *a dělali všechno možný, aby se teda ehm všichni dověděli, co se děje*. Podobně jako u dědečka se zde objevuje motiv přání zapojit také ostatní do inovačního procesu, sdílet tuto činnost.

Následující úryvek se již odehrává převážně v ich-formě, vyjadřuje velmi rozšířenou polohu inovace, kterou je touha poznávat nové, vzdělávat se. Za tímto účelem si Martina *uspořádává rozvrh, aby ji to jakž takž uživilo*. Aktivní přístup k životu se naplno projevuje v jejím postupu při práci s cizinci: *bylo nutný nákým způsobem s nima komunikovat, a vyřešila jsem to tak...* Naskytl se problém, tak jsem ho vyřešila a toto „řešení“ má pokračování, stalo se koníčkem...

Závěrečná část této pasáže už tvoří jakési přemostění k další kategorii imanentně modernizačního typu – k individualizaci. Martina okamžitě, hned v 90. roce, využívá možnosti samostatně podnikat, čímž krom jiného uskutečňuje inovaci oproti zaběhanému modelu ukončení VŠ – nástup do zaměstnání. Tímto krokem získává jistou svobodu (*nemusím dělat to, co se mi nechce někdy*) i základní existenční souřadnice.

Z obou interpretací vyplývá, že se jedná o jistou permanentní inovaci soustředěnou na proces, nikoliv na dosažení výsledku, tedy že je například důležité učení se, a nikoliv získání titulu (i když ani to se samozřejmě nevyklučuje), a že toto učení vyvolává další zájmy. Permanentní inovace je příznačná pro ten typ mezigenerační biografické konfigurace, který označujeme jako imanentně modernizační. Zahrnuje lidi, respektive *rody*, u nichž je průběžná inovace jednání samozřejmou součástí jejich způsobu myšlení a jednání. Právě tato neustále přítomná potřeba a samozřejmost inovace je odděluje od modernizačního jednání jiných, které je vyvoláno jen vnější situací, nabídkou, příležitostí.

3. Osobní zodpovědnost/individualizace

Pan Princip

(Úryvek se týká období konce padesátých let, kdy se syn pan Principa kvůli otcově protirežimnímu postoji nesměl hlásit na VŠ.)

„...Kluk přišel ubrečenej, protože to byl maturant (úsměv), a co u nás vypadá? Máma se zhroutila, protože se opakovala tak trošku ta historie se mnou, kdy mně maminka musela se takhle zřít ehm toho svého snu a manželka měla taky sen, sama se taky nedostala ke studiu a aby ty naše děti ten přístup ke studiu měly otevřený a tak taky, proč bych se nepřiznal, zoufali sme, klesli sme na mysli a manželka říkala, poslouvej vždyť všichni hrajou tu komedii, všichni tví kolegové a maj se dobře, maj pokoj, proč my zrovna sme tak na ráně, neměli bychom se taky přizpůsobit? No tak to byl rozhovor opravdu strašně bolestnej, spát sme nemohli, když sme řekli, tak naše děti, člověk viděl tu perspektivu třeba hodně do budoucnosti, naše děti nebudou plnoprávní a studovat nikdo nebude moc, třeba že ve škole dobře prospívali (úsměv) na rozdíl tedy ode mě ...“

Jedna z nejvypjatějších pasáží celého rozhovoru popisuje krajní moment konfliktního, obtížného hájení vlastní pozice, vlastní zodpovědnosti, individuálního gesta. Kvůli své „nepřizpůsobivosti“, kvůli vlastnímu názoru pracoval pan Princip sedm let jako dělník, nyní však by se následky individuálního postoje měly přenést na další generace. Okamžiky zvažování, pochyb, vyjednávání se svědomím vystihují manželčiny otázky: *vždyť všichni hrajou tu komedii, všichni tví kolegové a maj se dobře, maj pokoj, proč my zrovna jsme tak na ráně, neměli bychom se taky přizpůsobit?* Jinými slovy – nezašli jsme už příliš daleko, nevyprázdnil se náš odpor od obsahu, proč vlastně musíme být jiní a nebudeme tak ubližovat dalším? Pan Princip zde poskytuje příklad vypjatě individuálního postoje, ale s plným vědomím zodpovědnosti, který tento postoj nese. Zaujetí vlastního stanoviska je prvním krokem, který by však nevedl k imanentní modernizaci, kdyby nebyl provázen neustálou reflexí vlastních názorů. Stejně tak každé jednání musí být podrobno otázce po jeho zodpovědnosti.

Vnučka Martina

(Úryvek je z konce rozhovoru, byl vyvolán otázkou, co si respondentka myslí o současné společnosti.)

„...protože když si třeba přečtu nákej článek vo tom že na náměstí Í Pé Pavlova, což je dvě stanice tramvaje od místa kde teďka sedíme ehm v každým baru se prodávají drogy že tam tři čtvrtě dětí z každý třídy střední školy si chodí ty drogy kupovat a pravidelně je bere tak si říkám, jak jenom já ty svoje děti ušetřím, aby dokázaly být svý, aby dokázaly odolat nákýmu tlaku party

a tlaku toho kolektivu třídy a dokázaly se prosadit aniž by musely používat tyhlety podpůrný berličky, z toho mám trochu strach z tohodletoho jediného nó, aby se povedlo ty děti, aniž by je člověk izoloval vod ostatních ehm tak vychovat tak silný jedince který by dokázali vobhájit svoje stanovisko proti třeba většímu nó, protože to co člověk teďka vidí, dejme tomu v různých časopisech jak jak tam sou návody na to jaká být a jak ulovit tady toho chlapa a á jak ehm prostě ho dostat tam kam chci tak ehm podle mého prvního muže, to by prase blilo (úsměv), nó, takže to je, to jediný mi dělá trochu vrásky na čele (...) Ale zase si myslím že třeba my sme oba dva s manželem měli trochu problémy v tom, že ehm sme se vydělovali trochu z kolektivu tím že já sem byla ze tří dětí on byl ze čtyř dětí, peněz bylo málo my sme chodily prostě oblečený úplně jinak než ostatní (úsměv), svoje první džíny sem si přivezla už když sem byla jako průvodkyně s turistama v Maďarsku takže první ehm vlastně džíny sem si koupila už za svý vlastní vydělaný peníze, manžel na tom byl úplně podobně takže ehm my sme si vždycky trochu lišili vod těch ostatních a byli sme nadto takový autsajderství zvyklí a museli sme to dohánět tím, že sme holt byli třeba lepší, ehm já myslím vysvědčení že sme měli lepší nebo nó, tohleto (úsměv) ...“

O dvě generace později, opět zde nalézáme individualizaci jako první potřebný krok k autentickému svobodnému životu, který nebude tak snadno manipulovatelný tlakem party, kolektivu, módních časopisů, praktik a trendů, ze kterých *by se prase zblilo*. Samostatný postoj umožňuje život bez podpůrných berliček. Zároveň ale nemá vést k izolaci a elitářství. Martina i její partner mají s výjimečnou, vlastní pozicí ve společnosti své zkušenosti a vědí, že je možné být svůj v rámci kolektivu, že není nutné podléhat vnějším projevům stádovosti. Toto poselství také se vši zodpovědností hodlají předat svým dětem.

4. Univerzalistická anticipace

Tuto nejméně konkrétní kategorii, avšak výstižnou z hlediska srovnání dalších typů mezigeneračních konfigurací, bychom také mohli popsat jako vidění širších horizontů či vnímání hlubších souvislostí. U každého jednotlivce se projevuje dosti odlišným způsobem, ať už v konkrétním jednání či v reflexi nad vyprávěním, většinou jako nějaká více či méně přesažná hodnota, leitmotiv biografie.

Pan Princíp

(Pasáž navazuje na vyprávění o posledních letech války, kdy pan Princíp fungoval v malé víscce jako učitel a rádce v každé složité otázce, kterou bylo například ukrytí ruských zajatců.)

„...když skončila válka tak ti tři moji zajatci, naši zajatci voni se občas u nás míjeli takže sme je pořád vedli, přišli poděkovat a chystali se tenkrát na míting na turnovském náměstí kde měl mluvit a mluvil potom taky Zdeněk Nejedlý a je řadavit a my sme se taky chystali a tak sem říkal hoši já vás tak obdivuju jak ste se naučili za půl roku nebo za tři čtvrtě roku tak krásně česky, že spolu hovoříme á vůbec žádná zábrana jazyková není (úsměv)? No a, a na to sem dostal zajímavou odpověď vřak už se další řeči učit nebudeme, a nemusíme, protože přijde doba, kdy rusky, parusky jak oni říkali, se bude mluvit na celém světě, jen co si to vyřídíme teď už jen s Anglány a Američany, a já sem jim říkal, hoši, to plánujete už zase novou válku, když ste tudletu tak trpce prožili a my sme vám vlastně jen náhodou, životy? Bylo to v nich a my sme už tenkrát hned na začátku těch zářivých zítřků jak se hlásalo s oblibou věděli, že nejdeme do dobrýho, že to asi*

nebude takové jak si představujeme. (...) a už sme tušili (důraz), že to co se pokládá za konec všech válek za konec vši nesvobody, že to nebude konec toho zlého a že se u nás čeká mnoho zlého a to se nám taky v životě potom vyplnilo...

Pasáž můžeme číst jako střet dvou světonázorů, dvou postojů k životu. Na jedné straně je tu pan Princip se svou neutuchající drobnou prací, neustálým vzděláváním (pasáži bezprostředně předchází vyprávění, jak za války vesničanům půjčoval knížky a *jaké proslulosti zde nabyly například Hovory s TGM*), obrazně řečeno se svou otevřenou náručí ochotnou přijímat jiné, sladovat protiklady. Hovor začíná obdivem k tomu, jak se zajatci naučili česky, vyzdvihuje, že vůbec žádná zábrana jazyková není. Střetává se však s odmítavým postojem, který nechce komunikaci, ale totalitu. Touží po moci, po odplatě – *však už se další řeči učit nebudeme*. Z tohoto zásadního střetu pan Princip vyvozuje, že ještě nepřichází čas, kdy by se hodnoty, které se snažil hájit v celém svém dosavadním životě – totiž mír, svoboda a dobro (konec všech válek, vši nesvobody, konec toho zlého), mohly naplnit. Po této zkušenosti ho pak nemohla přesvědčit a zmást ani oblíbená hesla o *zářivých zítřcích*. Pro kategorii univerzalistické anticipace je však podstatné už to, že se pan Princip nad prastarou otázkou „*kam jdeme*“ zamýšlí..

Vnučka Martina

(Pasáž je odpovědí na otázku, zda se Martina se svým současným manželem seznámila ještě během sametové revoluce.)

„...von do revoluce pracoval na na trsu na Pedagogický fakultě tiskové středisko a reprodukční středisko na na na fakultě a když mi vyprávěl co tam dělal tak ehm sem zjistila že to je přesně to co dělali ty lidi no ty nejlepší z nejlepších no, byli tam přes noc a pracovali do roztrhání těla pro pro cizí a takhle pracuje do roztrhání těla dodnes...(…) no a jinak když když je prostě potřeba tak vždycky se to nějak zařídí, že jo, že třeba si i někdo vezme dovolenou, den dovolený a jde pohlídat dítě rodina, myslím si že pro nás je totiž rodina na prvním místě nějaká kariéra (úsměv) nebo to je až až za ní á na těch vztazích se musí pracovat takže my se snažíme na nich pracovat (úsměv)... Komunikovat, jo ... nó určitě, základem všeho je dobrá komunikace, to sem si už vyzkoušela (úsměv) bez komunikace to nejde...“

Z této pasáže zcela jasně vyplývají některé základní Martininy hodnoty – začneme-li od konce, ale vlastně od základu, tak předně je to zásada komunikovat, stejně jako u dědečka, být otevřen dialogu s jiným, s cizím. Tak mohou vyrůstat vztahy, na nichž se ovšem musí pracovat. Základní prostor, kde je možno a záhodno pracovat na rozvíjení vztahů, je pak rodina, představená v poněkud zjednodušující klišé opozici k *ňáký kariéře*. Soustředění se na rodinu však není únikem do pohodlnosti – Martinin manžel patří mezi *nejlepší z nejlepších*, protože *pracuje do roztrhání těla pro cizí*.

Univerzalizmus je zde obsažen právě v zásadě komunikovat, zahrnovat jiné, neuzavírat se apriori před jinakostí.

3.3.3 Kategorie imanentně modernizačního typu

Kategorie vyvozené z analýzy jádrových pasáží zde budeme ilustrovat na dalších případech biografických rozhovorů generačních dvojic.

1. Reflexivní přístup k tradicím

Pan Mádr, 70 let, lékař – patolog, jáhen

„Takže, hmm, já jsem se narodil v takový malinký vesnička, která měla jenom 98 čísel. 98 stavení a asi 500 obyvatel. A mmm – moji rodiče oba dva pocházeli ze zemědělství, takže taky v zemědělství pracovali a mě se na tý vesnici velice líbilo a když jsem s dědou nebo s tátou chodil kovat koně a takový, tak se mi hrozně líbilo kovářský řemeslo. Protože kovář to byl na vesnici takovej rozumnej chlap, všechno uměl spravit, bezvadně udělat, no, dělal ráfy na kola a koval koně (úsměv) a tak jsem tam pak chodil s těma koňma i sám, tak to řemeslo se mně strašně líbilo. A vždycky jsem byl přesvědčený, že prostě toto řemeslo budu dělat.“

Takto začíná biografické vyprávění pana Mádra, který se později stal lékařem, vynikajícím a uznávaným odborníkem, ale který také nikdy nezapomněl, že je ze zemědělství. V různých okamžicích svého života se pak vrací k této základní zkušenosti z vesnického světa, kde je autoritou *kovář coby takovej rozumnej chlap, všechno uměl spravit, bezvadně udělat*. Hodnotu bezvadné práce si pan Mádr přináší jak do medicíny, tak například do hodnocení své povinné brigády v povrchových dolech, kde pracoval začátkem padesátých let před nástupem na univerzitu: *„... a musím říct, že mezi těma horníkama jsem se cejtil hrozně dobře, protože, mmm ty starý horníci, to byli takový perfektní chlapi, jo. Takže párkrát jsem se s nima svez dolů, jo a dole na tu práci a voni viděli, že holt umim, já jsem byl ze zemědělství, že jo samozřejmě, tak jsem uměl vzít lopatu do ruky a takový věci, takže jsem to nedržel tu lopatu jako tvrdý Y a viděli, že dovedu podat výkon, takže bylo to mezi nima prima“*. Pan Mádr tedy nezůstal v zemědělství ani u řemesla, jak si v dětství představoval, ale zde získané zkušenosti a hodnoty jako umět vzít lopatu do ruky také nezavrhl. I lékařské povolání můžeme vnímat jako svérázné rozvinutí této tradice, pokud si představíme lékaře jako kováře, který umí spravit lecjaký lidský neduh. Reflexivní přístup se projevuje v tom, jak si respondent dokáže z předávaného „balíku“ vesnické, zemědělské kultury abstrahovat některé hodnoty, v tomto případě explicitně *bezvadnou práci*, schopnost *poradit si*, a ty pak aplikuje v jiném prostředí.

Vnučka Bohunka, 18 let, studentka střední stavební školy

„Ale přesto se nám jako snažej dost věnovat. Ale tak někdy taky sem prostě třeba z toho že se mě zdá že mě málo poslouchaj nebo jako že třeba nemám komu, no naštěstí mám, ale že zrovna u těch rodičů se nemůžu spolehnout na to že bych jim mohla vyprávět všechny svoje zážitky nebo problémy nebo tak protože sou tu eště další sourozenci a spousta jinejch věcí. No jinak taťka to je takovej jako by si, jako řekla bych když se tak nad tím zamyslím tak bych řekla že taťka je dost jako můj vzor že se mně na něm líbí hodně jeho vlastností nebo tak nebo jeho názory třeba na život a tak“

Jaký třeba?

„Tak třeba no von je taková docela klidná povaha bych řekla a že se taky snaží všechno brát tak jako s nadhledem a prostě jít na podstatu věci a to a nějak logicky si to rozmyslet že jo. A právě že když já sem třeba z nějakých věcí zmatená tak někdy i mi může trochu osvětlit nebo tak nebo něco naznačit.“

Reflexivní přístup k tradicím se u Bohunky projevuje hlavně v jejím uvažování nad rodinou a manželstvím. Pasáž následuje po vyprávění o zaměstnání a vytíženosti rodičů. Bohunka si uvědomuje, že rodina plní velké množství funkcí, kde ona je platným, ale nikoliv výjimečným členem (*sou tu ještě další sourozenci a spousta jinejch věcí*). Rodina tvoří základní spo-

lečenství, ke kterému má Bohunka veskrze kladný, nikoliv však nekritický vztah. Její otec jí je vzorem v tom, jak *se snaží brát všechno tak jako s nadhledem, jít na podstatu věci, nějak logicky si rozmyslet*. Bohunka tedy od otce přejímá reflexivní přístup ke světu, který ihned také aplikuje na svou rodinu. Rodinný model hodlá rozvíjet také ve svém partnerském životě:

„No tak já si představuju svoji rodinu takovou, jako aby tam byly hezký vztahy tak to je jasný.“

Hm.

„Tak hlavně je potřeba aby ty manželé dokázali spolu dobře vycházet a je prostě důležitý podle mě aby člověk dokázal právě i hodně těch svých představ ztratit a přizpůsobit se no. Protože bez toho to podle mě nejde vůbec. No jinak bych chtěla mít víc dětí aby prostě společně mohly právě prožívat spoustu hezkejších chvil v životě protože myslím si že je to jako moc dobrý když člověk má nějakýho sourozence s kterým jednak v tom dětství může prostě různý ty hry a takovýhle zábavy a potom i dál se to pak zase mění v to že můžou různý diskuse spolu víst a tak. A je dobrý když má člověk nějakýho mladšího sourozence o kterýho zase se musí starat. Že taky to podle mě do života hodně pomůže i to třeba když je člověk jedináček tak potom mnohdy nedokáže spoustu věcí právě se přizpůsobit druhým jako i rozdělit se a vůbec jako nějak sdílet ten život podle mě“.

Zdá se, že i v Bohunčíně budoucím životě by měla rodina tvořit základní společenství, kde se člověk připravuje *do života*, učí se *přizpůsobovat*, hledat kompromisy, dělit se a *sdílet život*.

Slečna Purkyňová, 34 let, výtvarnice (dědeček Purkyně, asi 80 let, grafik)

„Sem vod malinka, tys mě naučil dělat malovaný vajíčka voskem, takže teď prostě už je děláám jenom já a když prostě sme se rozhodli si nějak vyzdobit výlohu tak pak začali chodit lidi jestli teda je prodáváme no tak nás navedli na tu myšlenku že bysme teda mohli nějaký to, to vejce prodát takže pak prostě. Takže vždycky něco takovýho. Spíš to sou takový věci jako nárazový který sou, byla sem v Polsku na plenéru, hned první výstavu sem měla v Chorvatsku protože sme jezdili pravidelně do Chorvatska a dědeček tam měl nabídku na výstavu tak já sem tenkrát sice asi jen 4 vobrazy ale protože sem v tý době to vlastně mě bylo kolik asi 17 nebo 16, 16 nebo 17, tak já sem malovala protože sem teda ty prázdniny využívala a zvlášť to Chorvatsko působilo bylo krásný na to kreslení a malování a dědeček chodil malovat tak já sem seděla s ním aspoň z části tak prostě z toho co sme tam dělali tak prostě sem taky něco vystavila a tak různě.“

Vyprávění slečny Purkyňové zařazujeme do této kategorie jako příklad inovativního, tvůrčího rozvinutí rodinné profesní (pokud to můžeme říci i o umění) tradice. Rozhovor se odehrával s oběma respondenty najednou, přičemž slečna Purkyňová svým příběhem doplnila poněkud skoupě podaný příběh dědečkův. Během celého vyprávění se neustále odvolávala na to, co ji dědeček naučil, k čemu ji přivedl, jak ji inspiroval, pomáhal, připravoval. Její přístup k takto zprostředkovaným možnostem je však zcela autonomně tvůrčí – výmluvným příkladem je její diplomová práce na UMPRUM, kdy vytvářela zahradní sochy zvířat pro mateřskou školku, ale vypráví o tom tak, že si vzpomněla, jak ji dědeček udělal malou stoličku z půlkoláče a z toho ona pak vyšla. Také ve vybrané pasáži se slečna Purkyňová hlásí k dědečkově vkladu do jejího života: *vod malinka, tys mě naučil, jezdili jsme pravidelně do Chorvatska, dědeček měl nabídku na výstavu, dědeček chodil malovat, tak já jsem seděla s ním*. Poslední věta této pasáže vystihuje proces předávání tradic a zkušeností dědečka a postupného osamostatňování vnučky: *z toho co jsme tam dělali tak prostě jsem taky něco vystavila*. Tedy společně tvořili, pomáhali, radili, ale finální verze už musí být autorská, vystavovat už musí vnučka sama za sebe, podepsat si svůj obraz.

David Sýkora, 23 let, diplomovaný specialista na počítačové systémy

Za reflexivní přístup k tradici můžeme považovat i vlastní vynalézání, vyhledávání tradice tam, kde chybí. Příklad nám poskytuje dvojice Sýkorových, kde dědeček nemá žádný výjimečný vztah k městu a regionu, kde nyní již mnoho let bydlí, zatímco pro vnuka je to jedno z hlavních témat. Dědeček, pan Sýkora (asi 80 let), se celý život stěhoval podle toho, kam ho poslal jeho zaměstnavatel (uranové doly) a na otázku, jaký má vztah ke kraji, odpovídá: *Já sem prostě uraňák a žiju tam, kde sem. Tady ňáký vzpomínky tamdle bylo, co tamdle nebylo, to jako radši tam nebo tam... Nikdy jako, abych tak řek, mi to bylo jedno, že jo.* Pro vnuka Davida již je jeho město A. symbolem uspokojujícího přírodního i lidského prostředí:

„No já říkám, žil jsem dva roky vlastně v Praze. Akorát na víkendy jsem tedy jezdil domů. A líbí se mi tady víc než v Praze. Praha je sice hezká. Ale ty lidi sou tam takový divný. Jako v porovnání s A.čákama mi ty lidi připadaj takový... takový, zaprvé sou namyšlený. Maj pocit, že prostě Praha je střed Evropy a když ne tedy střed celého světa. A prostě všichni hodně spěchaj a prostě všichni si připadaj hodně, ale vopravdu hodně důležitý... Jinak jako Praha sama o sobě je hezká, jenom... ten A. je prostě doma. Je lepší, no. Jako musím A. pochválit, sem trochu patriot. No a dokonce musím říct, že A., líbí se mi, že osu tady hory poblíž. Vlastně nemám, když bych si chtěl jít v Praze zalyžovat, tak musím jít někam, někam...“

Tato pasáž následuje ihned po vyprávění o studijně – profesní kariéře, je to poprvé, nikoliv však naposledy, co se David o tématu rodného města a kraje zmiňuje. Na začátku si můžeme všimnout jisté zdrženlivosti – David srovnává Prahu s A., chce posluchače ujistit, že není svému městu oddán z titulu zápecníka, který nikde jinde nebyl. Po dvouleté zkušenosti z hlavního města však konstatuje: *líbí se mi tady víc.* Prvním důvodem jsou lidi – A.čáci jsou pro Davida dokonce pojmem, jak to charakterizuje v následující pasáži: *Ale je to myslím, že do toho pojmu A.čák, do těch lidí, kterejm já rozumím nejlíp, tedy, který bych mezi ty A.čáky řadil, tam patří docela slušná, byla by to slušná plocha, kdybych to vzal plošně.* Zatímco dědeček byl uraňák, a jeho společenstvím byli „lidé od uranu“, David se identifikuje s A.čáky, kterým nejlíp rozumí. Jistě je to doklad fungujícího společenství, které se muselo v poměrně krátké době v poválečném pohraničí obnovit či vytvořit.

Druhým důležitým komponentem Davidova patriotismu jsou hory, přírodní prostředí, možnost jít si zalyžovat, všude dojít pěšky. Působivé je Davidovo stupňované „přiznávání se“ k patriotismu: *A. je prostě doma (domov má přece každý rád...).* *Je lepší, no* (Chtěná objektivita se pomalu vytrácí...). *Jako musím A. pochválit, sem trochu patriot.* V tomto nesmělém přiznávání můžeme číst, že přichylnost k lokálnímu není masovým módním trendem, přesto však jistým trendem je, může však na sebe brát různé podoby – od uzavřeného zápecnictví až po takto vyjednanou volbu. Reflexivitu tohoto příklonu k lokálnímu spatřujeme právě v onom vyjednávání, srovnávání a v možnosti změny do budoucna. David své vyprávění uzavírá slovy: *Jo, do světa jo. Ale... jako asi bych se sem vrátil, vždycky.*

Shrnutí kategorie „reflexivní přístup k tradicím“

Jak vyplynulo z jednotlivých interpretací, tradice je v této souvislosti pojata velmi široce. Za tradici můžeme považovat vše, co je mezigeneračně předáváno, explicitně či implicitně, vše, co vytváří základní danosti biografii. Nejčastěji se objevují asi tři tematické okruhy – 1. Rodina, manželství, rodinný život a výchova dětí, 2. Práce, její hodnota, způsob, práce jako poslání, jako odkaz a 3. Domov, lokální společenství, region. Dále respondenti mluví také o svém

vyrovnávání se s jinými tradicemi jako je příslušnost k nějaké politické straně či církvi, víra v Boha, kulturní či společenský odkaz rodiny, tradice nějakého sportu v rodině.

Uvedme alespoň jednu ilustrativní ukázkou:

Politická příslušnost: *Já jsem původně byl sociální demograt, no ale jak jsem byl na vojně, tak jsem si měl možnost, bylo času dost, že jo, tak sem si čet materiály stranický, že jo, Lenina a to a tak jsem se jaksí utvrdil...* Pan Pracant, 80 let, odborník na zahraniční obchod

Pro imanentně modernizační typ je pak příznačný – na rozdíl od persistentního typu mezigeneračních biografických konfigurací – reflexivní přístup k těmto tradicím, který jsme se snažili konkrétně ukázat v jednotlivých případech. Stručně řečeno reflexivní přístup k tradicím spočívá v přemýšlivém zhodnocování předávaného kulturního kapitálu, ve výběru, srovnávání s jiným, v osobním prověřování, ve schopnosti rozlišovat to, co je hodné uchování a rozvíjení a co je lepší opustit a v jeho inovaci. Všimněme si, že naprostá většina mluví o tradicích v pozitivním, nikoliv však nekritickém duchu. Jedna z hlavních „tradičních hodnot“ v imanentně modernizačních konfiguracích je totiž právě návyk promýšlet, hodnotit, pozitivně kritizovat a zaujímat vlastní pozice a možnosti. Tento přístup pak přirozeně vede k individualizaci, kterou se budeme zabývat dále.

Za specifikum pohraničního regionu můžeme považovat lokální „patriotismus“ 3. generace – zatímco 1. generace, pokud nepatří k malému počtu původních obyvatel regionu, se většinou o kraji příliš nezmiňuje nebo alespoň ne ve smyslu domova, 3. generace už často hovoří o této „přidané hodnotě“. Schopnost vytvořit si vztah k obývanému místu, objevit zdejší „kořeny“ a v nějakém smyslu na ně navázat interpretujeme také jako reflexivní přístup k tradici.

2. Inovace

Pan Mádr, 70 let, lékař-patolog, jáhen

„No a teď se stalo, že prostě nějak tak kolem pololetí přišel a říkal: „Kdo se chce přihlásit do gymnázia.“ Já nevím, co se to stalo, já osobně (důraz) jsem vůbec tehdy nevěděl samozřejmě co gymnázium je, (smích) jo. Zved jsem ruku, přihlásil jsem se, on mi dal přihlášku a já jsem s tou přihláškou přišel domů. Přišel jsem domů a říkal jsem, že bych chtěl jít do gymnázia. Táta mně říkal: „Prosím tě, co tě to napadlo? Neexistuje, budeš se učit nějaký řemesla.“ A maminka mně říkala: „Prosím tě. Do gymnázia? Máš o tom představu? Kdybys chtěl jít do obchodní akademie, nic bych proti tomu neměla, ale gymnázium? To představuje potom jít na vysokou školu, to to vůbec nepřichází v úvahu.“ Já jsem druhý den přišel do školy a přines jsem to prázdný (smích), že jo, třídnímu učiteli a říkám: „Pane učiteli, táta vo tom nechce ani slyšet, abych já mocht jít tedy do gymnázia a tak já vám to nesu zpátky.“ On mi říkal: „Víš co, řekni tátovi, aby za mnou vodpoledne přišel.“ No tak já když jsem se vrátil ze školy (smích), tak tátovi říkám, že, aby šel do školy... Von říkal: „Co si provedl!“ (Se smíchem:) Já jsem říkal. „No nic, ale pan učitel s tebou chce mluvit, ne?“ No a von tedy máho tátu přesvědčí“.

Snad se tato pasáž netýká ani tolik inovace ze strany respondenta, možná vypráví spíše o inovaci vnesené do biografie vesnického žáka učitelem, ale právě zde je zlomový bod, je to ta největší inovace v tomto konkrétním životě a možná i do několika pokolení zpět. Zcela příznačně je spojena se vzděláním. Relativní dostupnost vyššího vzdělání pro větší část prvorepublikové generace byla velkým celospolečenským modernizačním motorem. Ono tajemné gymnázium, o kterém pan Mádr ani neví, co je, je bránou do neznámých světů vysokých škol, do té doby rezervovaných pro omezený okruh lidí z určitých vrstev. Zodpovědný výběr školy,

prožívání školních úspěchů a neúspěchů v rodině, důraz na tuto složku kulturního kapitálu – to vše jsou modernizační momenty, které se velmi úspěšně předávají do dalších generací a můžeme je sledovat u většiny respondentů tohoto typu.

Vnučka Bohunka, 18 let, studentka střední stavební školy

„No ještě studuju.“

Na tý soukromý?

„Ne, to ne. Právě protože vono to potom zkrachovalo tenhle gympl a jako já už sem předtim chtěla votamtad' odejít protože se mi to tam nelíbilo. Protože prostě to nemělo úroveň bylo to vidět že ty státní jsou mnohem lepší na tom no ale to sem se rozhodla že už gympl ne a začala sem pozorovat že mě hodně jako zajímá takhle stavitelství hlavně architektura takže sem šla na stavebku taky kvůli tomu že sem ráda kreslila a to rýsování mě bavilo a matematika taky takže sem se takhle rozhodla a to sem jako hrozně ráda že tam sem na tej škole protože mě to baví. I když s některejma profesorama teda nejsem moc spokojená, že bych si to představovala jinak ale tak to je dycky“.

Také u vnučky je vzdělávání velkým inovačním zdrojem v její biografii. Bohunka se těší na střední školu, protože to bude nějaká změna. Zároveň to však musí být změna kvalitní, o které se uvažuje s přihlédnutím k vlastním schopnostem (*ve škole jsem se docela dobře učila*). Dědečkovu gymnázium však po zkušenosti se soukromým gymplem, který neměl úroveň, ztrácí magickou přitažlivost, i když je stále prestižní, ale pouze ve svém „státním provedení“. Bohunka se však *rozhodne* podle svých zálib pro *stavebku*. Být na té správné škole, která Bohunku *baví*, je zdrojem uspokojení, radosti. Opět se zde tedy objevuje důraz na výběr školy, na kvalitní studium.

Shrnutí kategorie „inovace“

Inovace je obecně klíčovou kategorií pro jakoukoliv modernizaci. Předně probíhá na osobní biografické úrovni a zde je logicky spojována se vzděláváním – hovoří se o výběru kvalitní školy, respondenti neváhají školu změnit, pokud je to nutné, *odvažují se* do škol i v pozdějším věku, kdy jim to působí různé potíže. V tomto směru se v individuálních biografiích významně projevuje státní politika vzdělanosti – ať už prvorepublikovým rozšířením možnosti vzdělání, poválečnými dělnickými přípravkami nebo různorodější nabídkou škol po roce 1989. Dalším významným momentem pro inovativní chování je zapojení se do procesů celospolečenských inovací – někdy je impulsem poválečná obnova průmyslu v pohraničí, u pana Principa společenská „obleva“ roku 1968, u jeho vnučky Martiny revoluční dění roku 1989. Ač by se to na první pohled možná nezdálo, obě sledované generace neměly o podněty tohoto druhu nouzi: u 1. generace je to především poválečné znovunabytí svobody, možnost tvůrčího zapojení se do „budování pohraničí“, kam přicházeli jako do jistým způsobem „uprázdněného“ prostoru, pro některé pak se tyto impulzy ještě zintenzivnily díky víře ve správnost socialistické myšlenky. Pro 3. generaci jsou pak roznětkou inovace události roku 1989, následující možnosti seberealizace, další silný zdroj inovace teprve začíná působit a je jím očekávaný vstup do Evropské unie.

Pro imanentně modernizační typ je pak příznačné, jakým způsobem má inovace probíhat. Důležité je soustředění se na proces, vnímaný jako celoživotní, na postupné prohlubování znalostí a zkušeností, na dokonalejší chápání toho, *co se v tom světě děje*. S tímto pří-

stupem pak inovace nemůže zůstat pouze egoistická, je třeba do procesu zapojit ostatní, spoluprožívat jej.

3. Individualizace/osobní zodpovědnost

Pan Mádr, 70 let, lékař – patolog, jáhen

„...tak to bylo taky ze začátku velice vobtížný, protože nastoupil jsem na primariát, bylo mně 30. Ve 30 letech ty starý samozřejmě chlapi po celým tom kraji tady, kerý nám posílali ty bioptický vyšetření si říkali: „Je to klůček, kluk – úplně mladej, no tak někteří mně věěřili, některý mi nevěěřili, ale prostě mmm sem se v tý bioptický službě prosadil, jo. Takže fungovalo to bezvadně a samozřejmě každej periferní patolog je kontrolovanej mmm mmm fakultama v tom smyslu, že ten pacient, kterej byl tady, se najednou vobjeví v nemocnici v Praze, že jo, na klinice v Hradci Králové, v Plzni, profesor zvedne telefon: „Vy jste ho vyšetřoval, je tam to a to? Jo? Takže pošlete preparát.“ Jo. Patologovi nic jiného nezbejvá. Musí poslat, jo, udělá-li blbou diagnózu, hned mu to naservírujou. Ale. Musím říct, zaplatť pámbu, že nic takovýho mně nepotkalo a že za ty svý diagnózy jsem se nemusel celej život stydět a naopak s mnohejma mmm těma fakultníma ústavama jsem čile spolupracoval...“

Pan Mádr zde popisuje svou „nevyhnutelnou“ individualizaci (samostatnost) spojenou se zodpovědným pracovním postem – jako velmi mladý musí obstát v konkurenci zkušenějších, prosadit se, nemá se za koho schovat (Patologovi nic jiného nezbejvá..) To, že se mu toto osamostatnění podařilo, však nepodává jako čistě svůj úspěch, uvědomuje si, že k chybě může dojít a je vděčný, že ho nic takovýho nepotkalo. Nejedná se o „dravou individualizaci“, jak se popisuje u afirmativně modernizačního typu, ale o individualizaci reflexivní, s vědomím hranic a křehkostí. Na základě této zodpovědné individualizace pak respondent může přikročit k cílé spolupráci – stejně jako u pan Principa a jeho vnučky se zde objevuje touha zapojit ostatní, uskutečňovat inovaci propojováním, kontaktováním různých lidí a vytvářet tak potřebný sociální kapitál. Vzhledem ke dvojici dědečka a vnuka Pracantů, kde dědeček cestu individualizace vynalézá a u vnuka už je prvním předpokladem k dalšímu jednání, je pan Mádr kdesi na půl cesty – ocitá se bez opory autorit a očekává se od něj, že svou individualizaci zvládne.

Vnučka Bohunka, 18 let, studentka střední stavební školy

„A jinak v tej třídě teď se mně to taky vůbec nelíbí. Ty spolužáci a tak“.

Proč?

„No protože no nelíbí se mi jejich chování protože podle mě hodně prostě koukaj na ty druhý a nestojej si za svým názorem ale prostě hlavně aby se předvedli před těma ostatníma a většinou to jako nevede k ničemu dobrýmu. A taky mně připadá že jako málo uvažujou nebo ty svoje myšlenky možná jako nechtěj dát najevo ale že radši prostě plácnou nějakou hovadinu kterou se ostatní smějou než aby se třeba nad nějakou důležitou věcí trochu víc zamysleli nebo tak“.

Bohunka se zde snaží vymezit oproti kolektivu svých spolužáků, kritizuje je za jejich stádovost (*koukaj na ty druhý, aby se ostatní smáli*), nezásadovost (*nestojej si za svým názorem*) a povrchnost kombinovanou s leností (*hlavně aby se předvedli, málo uvažujou, radši prostě plácnou nějakou hovadinu*). Podezírá je, že ty svoje myšlenky možná jako nechtěj dát najevo, tedy že nechtějí nastoupit na bolestivou cestu individualizace, která by vyžadovala, aby se třeba nad nějakou důležitou věcí trochu víc zamysleli nebo tak. Bohunka si tedy i při svém mládí

uvědomuje, že individualizace musí být provázena hlubokou reflexí a prožívá, že vede spíše k postavení „domácího cizince“, což jsou prvky, které už známe z jiných biografii, především od Marty Králové. Stejně jako ona Bohunka poukazuje na negativní vliv unifikující společnosti: *ten jejich život (spolužáků) směřuje prostě někam úplně jinam a je hodně ovlivněnej touhleto společností a televizí a spoustou těchle věcí.*

Shrnutí kategorie „individualizace/osobní zodpovědnost“

Individualizace je nutným a logickým doplňkem či pokračováním reflexivního přístupu k tradicím a inovace. U 1. generace se zdá být cesta k individualizaci náročnější – tradiční struktury jsou závaznější, silnější, zařazování do skupin probíhá jaksí samozřejmě. Také socialistický kolektivismus nepodporoval individualizaci. Na příkladu pana Principa bylo jasně vidět, nakolik obtížné a problematické bylo ustát vlastní názor, nepřizpůsobit se. U 3. generace se individuální postoj více předpokládá – množství životních rozhodnutí můžeme a jsme nuceni dělat sami za sebe. Tlak tradičních struktur je však nahrazen tlakem majoritní společnosti, módních trendů, médií. Schopnost odolávat těmto tlakům je však předpokladem autonomního svobodného života, jak o něm hovoří například Martina Králová.

Způsob individualizace je opět nadmíru důležitý – nemá vést k elitářství a izolovanosti, nesmí jím nikdo trpět, je třeba ho zodpovědně promýšlet.

Pro společnost v pohraničí je typický příklad pana Mádra, který popisuje poválečné pohraničí jako jistý stav anomie, ve kterém pociťuje obrovskou zodpovědnost za své jednání a díky němuž se automaticky ocitá v individuálním postavení. V dalších obdobích se ale tato specifičnost pohraničí smazává – někteří respondenti si i za vysokou cenu udržují svůj individuální postoj, jiní se alespoň formálně začleňují do organizačních struktur státu a strany.

4. Univerzalistická anticipace

Pan Mádr, 70 let, lékař – patolog, jáhen

„No tak jsem se přihlásil na tu teologickou fakultu a při tomhleto všem, co jsem měl na starosti, tak jsem se prostě pustil do toho studia tý teologie. Řikal jsem si: „Notak chlape, ty ses asi zbláznil. Je ti osmapadesát roků ...(?) to začíná, no.“ No ale protože mě to zajímalo a a celej život jaksí k různěj věcem k Bibli aáa k některěj filozofickej otázkám samozřejmě sem tíhnul, tak todleto mmm nakonec jsem to vyštudoval(...)A nechal jsem se vysvětit do jáhenský služby, takže mám na starosti nemocnici a nemocný, mmm je to z celé řady jaksí záležitostí si myslím pozitivní věc, pozitivní, že můžu tomu pacientovi pomoci, protože vím vo co de, když von se mně s určitejma věcmi svěřuje. A v některějch zvláštních případech samozřejmě mmm mohu upozornit kolegy, že je potřeba eventuálně jinak se na některou záležitost dívat a tak. Takže musím říct, že tu patologii jsem tedy pověsil na hřebík, dva roky ji nedělám, ale dělám todleto, takže v nemocnici jsem několikrát týdně, za těmi většinou velice těžce nemocnými lidmi, za kterými chodím a musím říct, že mě to velice uspokojuje, protože mmm přesto i když si o sobě myslím, že nemám malý zkušenosti, že z tý medicíny a z toho všeho je jich dostatek, tak někdy úplně votevírám voči mmm s čím vším se dokážou ti lidé svěřit a v čem potřebujou pomoci a tak si myslím, že je to takovej kus hezkej práce.“

V závěrečné pasáži biografie pana Mádra se koncentrují některé zásady a přístupy rozvíjené během předchozího života a zároveň charakteristické pro kategorii univerzalistické

anticipace. Respondent vypráví, že *celej život tíhnul k některým filozofickým otázkám*. Poprvé se zde takto explicitně hovoří o celoživotní filosofické reflexi, která byla a je protiváhou pracovní nabitosti. Ve svém pracovním úsilí a pracovním rytmu života však pan Mádr neustává ani poté, co *pověsil patologii na hřebík*. *Nechal se vysvětlit do služby, v nemocnici je několikrát týdně, pozitivně vnímá, že může pomáhat*. Při této práci se dokonce snaží propojovat stanoviska pacientů a lékařů, i když jen *v některých zvláštních případech*. V jiné situaci se nám zde vrací přínos smíšenosti, který vyzdvihují i jiní respondenti. To nejcharakterističtější pro široký záběr představitelů imanentně modernizačního typu je ale jeho základní otevřenost. Objevuje se již v „bláznovství“ začít studovat teologickou fakultu v osmapadesáti letech a dále se popisuje v pasáži: *někdy úplně otevírám voči, s čím vším se dokážou ti lidé svěřit*. Být připraven *otevřít voči* v jakékoli situaci znamená nazírat širší horizonty a hlubší souvislosti.

Vnučka Bohunka, 18 let, studentka střední stavební školy

„Hm. No tak, tak já teprve tak nějak si teprve začínám vybírat ten svůj směr a jako ještě nemám pevně nějaké základy a úplně představy, spíš bych řekla že tedko sem v takovém období hledání ale už jako tak vím co se mi zdá dobrý a tak. A určitě na prvním místě ve svém životě mám lásku a to tu lásku ve všech podobách že jo. Když se řekne láska tak to znamená strašně moc věcí. Znamená to láska prostě ke všem lidem, k bližnímu, že se člověk snaží prostě chovat se tak jak by si přál aby se ostatní chovali k němu. Dost často to prostě znamená taky hodně na sobě pracovat i zapřít se a tak. No potom taky to znamená lásku ke svému partnerovi aby to člověk nějak dobře prožíval tadyto protože to se mi zdá jako nejkrásnější na životě.“

Pasáž je odpovědí na otázku, čím se vlastně respondentka liší od svých spolužáků. V úvodu se dozvídáme, jak přistupuje k tomu, co jí bylo předáno, v souladu s první kategorií tohoto typu se jedná o doklad reflexivního přístupu k tradici – Bohunka si *vybírání, nemá pevně nějaké základy, hledá*. Něco už ale také ví a hodlá na tomto poli dále zkoumat. Na prvním místě ve svém životě má lásku, pro kterou však nezná žádnou autoritativní definici – *znamená to strašně moc věcí*. Láska prostě ke všem lidem je spontánním vyjádřením univerzalizmu uváděného zde v souvislosti se zlatým pravidlem všech náboženství: *dělej druhému to, co bys chtěl, aby on dělal tobě*. Také v následujících hodnotách sebezdokonalování a sebezaporu můžeme číst náboženský vzor. Tyto hodnoty jsou však také rodinným poselstvím, jak jsme viděli u pana Mádra. Také důraz na prožívání, a nikoliv vlastnění, zjevný z poslední věty pasáže (*aby to člověk nějak dobře prožíval*), známe již z předchozích biografii.

Shrnutí kategorie „univerzalistická anticipace“

Z analyzovaných pasáží vyplývá, že podstatou univerzalistické anticipace je jakási základní otevřenost k dialogu, ze kterého se předem nikdo nevyklučuje. Je zde ochota sladit protiklady, chápat cizí, zásada komunikovat. Každý tuto otevřenost popisuje trochu jinak: *nebát se učit, mít otevřené oči, mít rád všichni lidi*. V této kategorii se nejvíce dotýkáme široce pojatých hodnot, které se mezigeneračně předávají – explicitně je popisuje pan Princip jako *mír, svoboda, dobro v opozici k totalitě a touze po moci*, Bohunka hovoří o *univerzální lásce*. Častěji se však respondenti zmiňují o tom, jak tyto hodnoty uplatňovat, převádět do praxe: *předně se obrazení k prostřednictví práce – pan Mádr mluví o daru moci pomáhat, sloužit, Martina obdivuje práci do roztrhání těla*. Zároveň je ale třeba zachovat citlivost, každý okamžik je třeba dobře prožívat, jak zmiňuje Bohunka. Nesnažit se svět škatulkovat do jasných kate-

gorií, nezjednodušovat, *nepolarizovat, nevyhraňovat se*. Univerzalismus se projevuje také v sebepojetí jako malého článku ve velkém celku a v neustálém rozšiřování hranic tohoto celku. Cesty k tomuto rozšiřování pak mohou být tak rozličné, jak jen jednotliví respondenti jsou – Bohunka hledá cestu k lidem a ke světu v duchu evangelia, Matěj si uvědomuje celek při návštěvě třetího světa, pan Mádr při rozhovorech s umírajícími pacienty.

Pokud bychom se snažili vysledovat nějaký mezigenerační posun, můžeme si všimnout, že smíšenost kultur, etnik, lidí různého politického či náboženského přesvědčení popisuje první generace jako ideál známý z dětství za první republiky a zničený vyhraňováním a polarizováním, které začalo ve třicátých letech a pokračovalo až do roku 1989, pro některé pak pokračuje dodnes v tom, jak jsou dnes šmahem zavržováni bývalí, třeba řadoví členové komunistické strany. U 3. generace se smíšenost objevuje spíše jako každodenní fakt globalizovaného světa. Respondenti pak na jednu stranu vyjadřují svůj názor, že tuto smíšenost je třeba rozšiřovat a prohlubovat a že česká společnost s ní ještě neumí příliš zacházet. Na druhou stranu hovoří s láskou o svých lokálních „kořenech“, o svém blízkém, známém prostředí, kam by se vždycky chtěli vrátit, kde by chtěli zůstat, *když to bude*.

U 1. generace si také můžeme všimnout, že mnozí dospívají k hodnotě smíšenosti díky předválečné a válečné situaci v pohraničí, díky níž často zakoušeli postavení cizince, menšiny, a obecně umělosti pevných kategorií a předělů mezi různými lidmi. 3. generace má mnohem méně zkušeností s bezprostředními sousedy, neboť hranice, po 40 let téměř uzavřené, ze setrvačnosti ještě zůstávají platné. Již dnes je ale patrné, jak se tato skutečnost pomalu mění a povědomí o „nejbližších cizích“ roste.

3.4 Afirmativně modernizační typ vztahu mezigenerační konfigurace

(Ondřej Roubal)

Označení afirmativní typ mezigenerační modernizační konstelace vyjadřuje situace, kdy zástupci starší generace (generace dědů), sami nevykazují příliš výrazné modernizační chování, jsou spíše tradičně orientovaní. Zpravidla proto své děti dostatečně nevybavují pro vstup do neustále se modernizujícího společenského prostředí. Pokud se příslušníci mladší generace z těchto poměrů chtějí prosadit, osamostatnit, modernizovat, musí spoléhat hlavně na sebe a být přesvědčeni o svých schopnostech a o tom, že cíle dosáhnou i bez podpory, případně i navzdory rodinnému prostředí. Právě toto přesvědčení a sebedůvěra je pro tyto mladé lidi charakteristická, a proto tuto mezigenerační biografickou konstelaci označujeme jako afirmativně modernizační.

3.4.1 Kotevní případ typu afirmativní modernizace

Biografické portréty pana Číra a jeho vnučky

Pan Čír (76 let, vyučený dělník, důchodce) se narodil v obci P. v roce 1926, kde vyrůstal v rodině malého zemědělce se svými čtyřmi bratry. Základní školu ukončil v roce 1940. Na předválečné období vzpomíná v souvislosti se zkušeností ze vzájemných vztahů německé menšiny a českého obyvatelstva v obci „...*A ono to tak ten soulad těch Čechů a Němců byl celkem dobrý. Až to začalo po Hitlerovi. Od toho 36., 37. roku, když byly ty větší rozbroje, tak se to začalo třídit, ale předtím, takhle po vesnicích ti sedláci, ten byl Čech a ten byl Němec a pomáhali si, ten soulad byl celkem dobrý, když přišel pak Hitler, tak ty to jako rozproudili ten fašismus*

jako víc, ale to soužití celkem bylo dobrý. Z téhle českých míst víc lidí chodilo dělat mezi Němce, na Tanvald. Mezi Němce se víc platilo než mezi Čechama.“

Druhá polovina 30. let je z pohledu česko-německých vztahů tradičně dokumentována v biografiích obyvatel pohraničí jako zlomové a kritické období, což potvrzuje i zkušenost pana Číra. Obec, ve které žil, byla v roce 1938 přičleněna do Velkoněmecké Říše. Měl odejít na práci do Německa, ale nakonec tam pracovní úřad poslal jeho staršího bratra. On zůstal jako pomocník v domácím hospodářství. „...*Tak jsem byl doma a potom ve 42. roce byl rodinnej karambol u tety. To byla matčina sestra. Zemřel jí i pantáta. Tak zůstala doma se čtyřma dětma, sama se čtyřma dětma a tomu nejmladšímu byl rok. No tak prostě sem tam šel vypomáhat“.* Během dalších let tak pracoval v zemědělství u příbuzných, kde spolu s celou rodinou vážně onemocněl. Když vyšel školu jeho mladší bratr, zůstal jako pomocník v domácím hospodářství. V důsledku toho musel Pavel znovu jít na pracovní úřad, který ho napřed poslal pracovat na německý statek. Tam ho ale považovali po nemoci za fyzicky slabého, a proto byl přidělen do obchodu ve V. jako pomocník.

Konec války prožil ve V. jako pomocník v obchodě. Z obavy, aby nemusel na konci války do německé armády, utekl s ostatními do lesa přes hranice do Protektorátu. Zde se také zúčastnil organizování odboje. Ale k vážnější akci nedošlo, protože to bylo již těsně před koncem války.

„Když to začalo prskat, tak to, únor, březen, duben a to, tak najednou byla fáma, že už Němci sbíraj všechny schopný mladý Čechy po Vichové, tak ať každéj uteče. Tak šéf taky, to jdi taky. Tak jsme šli tam do háje, na voze, ale ne, tak to už bylo 3. května, 2. května. Poněvadž v Praze začala povstání 5. května a tady začalo 3. května. V Jilemnici a ve Vysokým. Tak jsem taky utek, no tak nás tam bylo 50, možná 70 těch kluků, ...“

Po válce šel do učení (zámečnick) a po vyučení v roce 1948 odešel na vojnu. Po vojně (1950) krátce pracoval u bratra jako „faktor rozdělovny korálků“. Později nastoupil do továrny Elitex v J. I když se názvy a výrobní programy měnily, zůstal zde až do odchodu do důchodu.

V roce 1951 se oženil. Po svatbě neměl kde bydlet, protože doma byli další sourozenci a dům měl jen jednu obytnou místnost. V roce 1952 se přestěhoval do obecního bytu v J. I zde však byly problémy s následným získáním domu, který obec prodávala. Ty řešil postupně a obtížně na různých úradech, ale nakonec úspěšně.

„Ono to bylo zas všecko ? .Tak jako tady v tom chudinci, tak v týhle místnosti byli jedni lidi. V týhle druhý místnosti zase jedni lidi..... Ty dvě místnosti jsme měli. No v 57 se tady ten člověk, zemřel a narodil se nám kluk a tak jsme chtěl tu místnost. Tak jsem napsal na výbor ať se sem přijdou podívat ať mně poraděj, kam mám dát postýlku.tak sem pak dostal přidělenou tu místnost. No ono, když bylo druhýmu klukovi 10 měsíců, do krabice se udělala díra, manželka šla do práce a od té doby jsme přišel a se staral já dal do ? prát plíny. Všecko možný.“

Na otázku: „A neuvažoval jste o tom, že byste se přestěhovali někam na to Jablonecko, do pohraničí?“ odpovídá: „*Když ono to bylo taky těžký. Ve P. bylo kousek tý sedlačiny, brácha, že jako bude doma a ten druhý šel na vojnu, já byl svázanej vypomáhat“.*

To spolu s tím, že fakticky celý život pracoval v jedné továrně, dokazuje jeho silnou vazbu na místo, zodpovědnost vůči rodině (práce v hospodářství), ale i jistý konzervatismus. Projevuje neochotu ke změnám, dokonce nevyužil možnost přestěhovat se do pohraničí, kde by mohl získat byt a očekávat výhodnější pracovní uplatnění.

K současné situaci v české společnosti se staví spíše kriticky, zejména má výhrady ke způsobu privatizace. I v tomto ohledu se projevuje spíše konzervativně. Přesto, že zřejmě nebyl politicky organizovaný v komunistické straně (nemluví o tom), kritizuje stávající situaci.

„No to by člověk nepochopil, jak to někdy poslouchá v té televizi, to by nejradši ty první zákonodárce a ty ?, co to všechno schvalujou , ty zákony, zabavit jim veškerý majetky, ale ne jen jim, celému jejich pokolením, poněvadž oni co nakradli, zajistili pokolení a ? No to je nepochopitelný. Pro člověka jako jsem já , když člověk si musel každou korunu vydělat a zasloužit, tak to je nepochopitelný.“

Pan Čír odsuzuje některé události z počátku 90. let, spojené s ekonomickou kriminalitou, privatizačními skandály a rozkrádáním majetku. Takovéto problémy, které jsou dnes prezentovány v médiích, jsou pro pana Číra nepochopitelné a vnitřně nepřijatelné. Jsou v ostrém rozporu s jeho osobním přesvědčením, že základem poctivého života a veškerého bohatství má být práce. Z těchto důvodů principiálně odmítá jakékoliv nepoctivé a snadné obohacování některých jednotlivců, kteří svým jednáním ekonomicky zajišťují nejen sebe, ale i další svá pokolení, a tím podle něho zjevně podporují demoralizaci příštích generací. Ty nebudou chápat smysl práce a nebudou mít potřebu vlastního přičinění jak dosáhnout zaslouženého bohatství.

Biografický portrét vnučky Dagmar (22 let, studentka vyšší odborné školy cestovního ruchu) Narodila se v roce 1978 v J. Dětství prožila ve Z. a v některých dalších okolních obcích, kam se s rodiči přestěhovala. Po základní škole absolvovala přijímací zkoušky na gymnázium v T. Na gymnáziu úspěšně maturovala. Po maturitě zkusila přijímací zkoušky na třech vyšších středních školách se zaměřením na cestovní ruch. Na dvě školy se hlásila do Prahy a na jednu do Jablonce. Přijímacím řízením úspěšně prošla ve všech třech případech. Příliš dlouho se nerozhodovala a využila příležitosti ke studiu v Praze. *„... vždycky mne lákala Praha, hlavně tím, že třeba úplně jiným stylem života, že takový živější, prostě, no a já jsem spíš taková do světa, takže mít blíž, potom se třeba dostat někam za hranice, ani by mi nevadilo, žít i někde jinde, nebo takhle...takže tím jsem si vybírala i školy“.*

V době konání rozhovoru studovala v Praze již druhým rokem. V rozhovoru hodnotila život v malé obci, kde vyrostla, jako málo zajímavý, nudný, připadal jí příliš stereotypní. Vzpomíná pouze na to, že chodila do kroužku k hasičům. *„No takže u nás jsem navštěvovala ten hasičák tam, tam asi každý dítě z O. prošlo hasičákem, to tak bejvá na těch vesnicích, takový ty dobrovolný hasiči“.* Několikrát vyjádřila nespokojenost s podle ní příliš konzervativním způsobem života na venkově. Vyhovuje jí dynamický a proměnlivý životní styl velkoměsta, kterému se ochotně přizpůsobuje.

V Praze se jí také líbí proto, že zde má partu dobrých kamarádek ze školy, s nimiž bydlí na ubytovně. Rozumí si s nimi, někdy spolu jezdí i na víkend k jejich rodičům mimo Prahu. *„...no a jinak i na těch holkách je vidět, že jsou takový, jo ty vlastnosti, třeba dejme tomu jižní Čechy, že tam ty lidi jsou takový trošku, jo je to takový od Prahy vzdálený, ale největší rozdíl jsou vidět třeba u té kamarádky, co je z Moravy. Ta je taková skromná.“* Eviduje rozdíly v přístupu k životu i rozdílnou mentalitu spolužaček, která se zřejmě liší od jejich představ.

Přesto, že jí život ve velkoměstě plně vyhovuje, za domov stále ještě považuje Z. Nemluví zde však o vrstevnících, kamarádech, či kamarádkách. Nemá patrně v tomto ohledu v místě svého dětství silnější sociální vazbu. Rozhodující je, že zde žijí rodiče. Nezmiňuje rovněž sociální a citové vztah s prarodiči. Spontánně o nich vůbec nemluví.

K rodičům jezdí téměř pravidelně o víkendech, v týdnu zůstává v Praze. Obec Z. považuje stále za svůj domov a ráda by se tam vracela i v budoucnu, i když trvale by chtěla žít v Praze. *„No zatím, tak jednou za čas určitě bych se tam vracela, hlavně teda kvůli rodině, pro-*

tože vim, že by je to mrzelo, že se na mě třeba těšej, já možná sem třeba sobecká v tom, že když občas zůstanu v Praze na víkend, že třeba mi to nechybí, že nejedu domů“.

Vyjadřuje zde svoji individualitu, program i snahu osamostatnit se. Nechce přitom ale úplně ztratit pouta na domov a na rodiče. Zájem žít v Praze je podmíněn i představou zaměstnání v cestovním ruchu a celkovou situací na trhu práce v místě svého dětství. V Z. nevidí pro sebe perspektivy, které od života očekává a kterou nabízí moderní společnost. *„Jako je to tam strašně pěkný, takový fakt se nedivím Pražákům, že se jim tam líbí, ale jako na bydlení do budoucna bych určitě chtěla zůstat v Praze. Hlavně třeba i kvůli práci, to už jsou pak zase takové věci, že tam u nás se vlastně nesežene práce, nanejvýš nějaká prodavačka, což jako teda není můj životní cíl“* (projevuje daleko vyšší ambice). Přesto by se v budoucnu do Z. O. ráda vrátila, především za odpočinkem a krásou místní krajiny a samozřejmě za rodiči.

Jádrové pasáže biografických rozhovorů a jejich interpretace

Pan Čír jádrová pasáž (1) „Osudovost a stabilita“.

„Takže já jsem byl tak životem odsouzený bez peněz.

Za Německa, ty dva roky jsem dělal zadarmo, pak ty zemědělský vejdělky nebyly, to bylo podle toho, jak byl dlouhý měsíc, jestli čtyř týdnů nebo pět týdnů, buď bylo 35 marek nebo 40 marek... „

„...Když ono to bylo taky těžký. Ve P. bylo kousek tý sedlačiny, brácha že jako bude doma a ten druhý šel na vojnu, já byl svázaný vypomáhat. To právě taky, v prosinci 51. jsem se oženil a , no byty nebyly, no tak jsme bydleli doma, no a nedostali jsme ani potravinový lístky“.....

„Ono bylo těžký si někde vybrat, poněvadž se neudělalo ve P. družstvo, byl jsem vázaný vypomáhat tam, potom... Já tu byl spokojený...“

(Přepis z rozhovoru s p. Čírem, 76 let, dělník)

Pozoruhodná je věrnost rodišti a odpovědnost, s jakou přebírá rodinné povinnosti navzdory obtížím, které mu to přináší. Například v období po válce, kdy byly potraviny na lístky, je nedostal, protože bydlel spolu s rodiči, kteří měli zemědělské hospodářství. Nevyužil možnosti odejít z domova, protože byl „svázaný vypomáhat“. Přesto je se svým životem spokojený.

Jádrová pasáž (2) „Bilancování a spokojenost“

„No jo. No tak ono za život, prakticky. Já jsem koupil barák, no první, co bylo, byla střecha. Pak se udělal vodovod, pak se dělal splachovací záchod. Pak se udělalo topení. Teď zas, že mladý budou bydlet tady, tak se nahoře, tam byla jen taková komora dřevěná, tak ta se zlikvidovala a udělal se z toho kuchyňka, veškerý podlahy jsme dali nový, to byla taky investice, no a během života jsem koupil 4 nová auta, na dovolenou už nejzdím taky. V Rusku jsme byli, v Bulharsku jsme byli, dvakrát v Jugoslávii, v Maďarsku asi 3 krát, 4 krát a v Německu nepočítaně. Co mě to je platný, že můžu jet do Ameriky, když na to nemám.“

(Přepis z rozhovoru s p. Čírem, 76 let, zemědělský dělník)

Biografie pana Číra je podobná biografiím většiny dělníků. Je charakteristická jakousi osudovostí a smířlivostí se životem. Vyrůstal v chudých poměrech drobného zemědělce, kde bylo hlavní starostí uživit rodinu. Muselo se každý den těžce pracovat, aby se zabezpečily

alespoň minimální potřeby pro členy rodiny. Ačkoliv společenské a politické poměry v době jeho mládí byly pro děti z takovýchto rodin celkem příznivé, (dělnické přípravky, možnost přestěhovat se do, v té době, rozvíjejících se regionů apod.) pan Čír je nevyužil. Neměl zřejmě dostatek podnětů z rodinného a nejbližšího sociálního okolí pro sociální mobilitu, byl silně zakotven v rodinných vazbách a povinnostem v zemědělství, což dokumentuje i jeho výpomoc na statku u tety v době války. Významná je i silná vazba na lokalitu a celková neochota ke změnám (možnost přestěhovat se nevyužil). Svůj život chápe v závislosti na vnějších rodinných okolnostech, které jakoby určovaly příští směr jeho života. Určitá pasivita je znát i z výrazů, které v průběhu biografického vyprávění používá. „*Takže já jsem byl tak životem odsouzený bez peněz, svázaný, vázaný vypomáhat atd*“ – viz jádrová pasáž 1.

Pan Čír je typem vyrovnaného člověka, spokojeného s tím, co v životě dosáhl a je přesvědčen, že si vše, co má, zaslouženě a poctivě vydobyl prací. Neměl v životě žádné velké ambice a v žádném případě nezmiňuje nenaplnění nějakého životního přání. Prezentuje typický dělnický styl života za socialismu: renovoval domek, byl několikrát na podnikové rekreaci v zahraničí, koupil si nakonec i auto a měl pocit životní jistoty a vyrovnanosti. Je smířený s tím, jak život šel, a svým způsobem je hrdý, že to dosáhl vlastní prací. Dá se říci, že se životu spíše nenápadně přizpůsobuje, a tak poměrně klidně přežívá. Prokazuje spokojenost a vyrovnanost. V životních postojích se prokazují silné rysy konzervativního myšlení, což zejména vyniká ve srovnání s životní orientací a plány vnučky Dagmar, která se výrazně modernizuje a odchází z domova do Prahy „dobýt svět“.

Shrneme-li, pak pro pana Číra je typická jeho silná vazba na rodinu, vztah k rodnému místu a okolí, dále nevýrazná životní individualizace, značná skromnost, poctivost a pracovitost. Zejména práce (má na mysli především manuální dělnickou práci) je pro něho kritériem hodnot a oprávněním, jak dosahovat bohatství. Irituje ho nepoctivost, rozkrádání, spekulace a obohacování se na úkor jiných, bez práce. V tomto směru projevuje smysl pro sociální spravedlnost. Tuto svoji pozici ale nikterak výrazně nespojuje s politickou, či občanskou angažovaností.

Vnučka Dagmar, jádrová pasáž (1) – „Dva světy“

„...no, tak co by se týkalo těch mezilidských vztahů, tak tam u nás, jako na vesnici, tam je všechno takový osobnější, ty lidi se znaj a maj takovej svůj styl života, taková ta pravidelnost, ráno nějaká ta práce, pak nějaký to pokrmít králíky (úsměv) , jo, vyloženě, to tam tak je. Takhle to je pořád až si myslím, že ty lidi jsou vlastně kolikrát chudáci, oni vlastně tím, že tam maj celý rodiny, tak oni vlastně nemůžou, třeba i kdyby z toho chtěli z toho všeho vypadnout, tak oni nemůžou, se sebrat a odjet někam, protože tam už je ta rodina a tohleco všechno...“

„... No a v Praze je to takový míň osobnější, vlastně jdete do města a třeba nikoho známého nepotkáte nebo někoho potkat to je velká náhoda, anonymita i v tom jednání třeba já to vidím na sobě, ... no a pak třeba ta zábava tady v Praze, no já třeba občas chodím na nějakou kulturu nebo na diskotéku nebo do kina, ale zas je to pro mě finančně náročný, jako já to ani nemůžu doma říct, že kdyby naši věděli, že já si tady někam jdu, že prostě zaplatím za vstup stovku nebo, že si tady koupím něco, tady je to normální, prostě jsem se musela hodně Praze přizpůsobit, jo finančně“.
(Přepis z rozhovoru s Dagmar, 22 let, studentka)

Životní styl ve velkoměstě považuje za moderní, vyhovuje jí hlavně dynamika a do značné míry i anonymita. Neosobní sociální kontrola velkoměsta, která zde na rozdíl od malé vesnice funguje, jí dává pocit větší svobody a samostatnosti.

Aktivní a moderní přístup k životu se projevuje i ve vědomí významu a nezbytnosti zvyšování kvalifikace. To, co prožívá ve velkoměstě, není tedy jen zábava, pocit svobody, ale také vědomí možností uplatnění a odpovědnosti za sebe. Samostatnosti a nezávislosti může dosáhnout jen usilovnou přípravou. vyplývá to z druhé jádrové pasáže.

Jádrová pasáž (2) „Pracovat na sobě“.

„...Já třeba studuju 3 jazyky, angličtinu, němčinu a španělštinu a myslím si, že třeba i kdybych měla odjet do zahraničí, takže by mi to hodně dalo, jako praxe a takhle a pak by se třeba dalo tady, jako neříkám, že třeba budu mít cestovku, ale asi bych chtěla to poznat jako ze všech stran: i to cestování i to průvodcování, poznat hodně zemí, hlavně abych věděla, o čem mluvím, kam ty lidi posílám...Pak bych si chtěla zkusit i takovýto vedení nějaký cestovky nebo takhle, no fakt jako to poznat, protože hodně lidí, třeba naši si myslí, že to bude takový to jako, že budu sedět za stolem a budu prodávat zájezdy nebo, prostě k moři, ale oni tomu nerozuměj, jako člověk, kdo do toho nedělá, tak to vidí hodně zkresleně, jako cestovní ruch...“.

(Přepis z rozhovoru s Dagmar Č., 22 let, studentka)

Biografické vyprávění Dagmar lze charakterizovat jako svědectví mladé dívky, která prožívá změnu při odchodu z malé klidné vesnice do rušného velkoměsta, kde se setkává s odlišným prostředím naplněným „velkými“ možnostmi s atraktivním životním stylem, které jí imponují. Zajímavý je především způsob, jak prožívá konfrontaci nového prostoru velkoměsta a tradičního vesnického prostředí (viz jádrová pasáž 1). Po zkušenostech života v Praze dnes život na vesnici popisuje jako nezajímavý a příliš všední. Lidí žijící na vesnici dokonce označuje za *chudáky*, neboť se domnívá, že jsou svázáni s povinnostmi každodenního života natolik, že nemohou *vypadnout z toho všeho*, i kdyby chtěli. To ovšem vyplývá z jejich představ o životě, nikdy by nechtěla žít na malé vesnici a „*starat se o králíky*“.

Mezilidské vztahy na vesnici hodnotí jako příliš osobní a kontrolované. Životní způsob „vesničanů“ popisuje s jistou skepsí a místy až s despektem – (jádrová pasáž 1 – „*ráno nějaká ta práce, pak nějaký to pokrmít králíky* – smích). Charakteristická je celkově ironizující forma vyprávění, kdy v průběhu vyprávění byla mnohá hodnotící stanoviska doprovázena gestikulací, úšklebky a úsměvy, vyjadřujícími jakousi neúctu a pocit vlastní nadřazenosti nad „malostí“ vesnického života. „*No to je spíš takovej ten názor lidí od nás* (tón hlasu je odmítavý, vnitřně s tímto názorem nesouhlasí). *Mít školu a potom dostat práci v nějaký fabrice nebo kde se denně dojíždí, což teda jako pro mě absolutně není* (má vyšší cíle a očekávání, způsob vyjadřování je nekompromisní). *No, právě proto jsem se rozhodla, už prostě tím stylem života* (jiný než její dosavadní styl života je zde klíčovou kategorií, stejně je tomu v celém modernizačním procesu) *jako třeba zábava, spoustu lidí, hlavně teda do budoucna nějaká ta pracovní možnost i tady třeba zůstat a bydlet a takhle. No takže zatím jsem v Praze a...“*

Všechno podstatné a moderní se odehrává ve velkoměstech. Vesnici pojímá jako „útlumovou zónu“ klidu. Její první zkušenosti s Prahou však na ni zapůsobily stylem nárazového šoku, který Dagmar popsala typicky pro příchozí studenty z malých vesnic do Prahy. „...*jako čím bych třeba charakterizovala Pražáky, tak třeba když jsem přišla, tak mě to přišlo přesně tak, taková ta uspěchaná Praha, jak každéj někam pospíchá, jak prostě se hrnou davy lidí po eskalátorech do metra, lidi věčně nevrlí, i když teda za tady ten rok a půl pozoruju, že jsem taky taková, takovej ten Pražák*“ (dokumentují i některé další biografie). První reakce na život v Praze byla spíše negativní. Zanedlouho se Dagmar ovšem přizpůsobila novým podmínkám a dokonce se označila za *Pražáka*.

Zajímavým momentem je ovšem silná tendence Dagmar hodnotit odlišnost obou „světů“. Dagmar intenzivně přijímá a aktivně vyhledává moderní styl života, který Praha nabízí, přičemž se dostává do konfliktu se svým otcem, který nesouhlasí s modernizačními změnami postojů své dcery, v podmínkách konzervativní vesnice. „...s tátou si moc nerozumíme právě v názorech, že on je takovej, jako žije jakoby, jako nevnímá nový trendy nebo mi třeba zakazoval, jako když budu mluvit i o takovejch maličkostech, třeba nějaký lakování nehtů, barvení vlasů, což třeba u nás ty lidi si myslej, že je to zbytečný, prostě v tom vůbec nechápou mladý lidi...v tomhle je to jinej styl, já už nevím jak bych to řekla (zoufale argumentuje proti názorům otce a lidí z vesnice)...Konzervativní a ještě třeba tam to ani nesledujou takový to nový, co se nosí, nějakaj novej druh zábavy nebo takhle...“.

Podle názoru Dagmar je otec upjatý konzervavec s nedostatečným rozhledem. Podobně Dagmar hodnotí i postoje svých prarodičů. „Oni to hlavně moc nesledujou, tak nějak si řeknou, že to není vlastně, že to je záležitostí lidí v Praze a jich se to netýká (zřejmě odmítá jejich pasivitu) a kdyby na to měli říct svůj názor, tak třeba řeknou: to je strašný nebo: co to má na sobě, co to má s vlasama, že ho vůbec pustěj do televize a takový ty názory“.

„Chodím na nějakou kulturu nebo na diskotéku nebo do kina, ale zas je to pro mě finančně náročný, jako já to ani doma nemůžu říct (naznačení dalšího důvodu ke konfliktu s otcem), že kdyby naši věděli, že já si tady někam jdu, že prostě zaplatím za vstup stovku.....no prostě sem se musela hodně Praze přizpůsobit“.

Přijímání soudobého způsobu života ve velkém městě je hlavním zdrojem konfliktů s otcem a neporozumění s postoji prarodičů. Otec je zřejmě přísný a rád by dceru „držel zkrátka“, neboť tuší „nástrahy“ velkoměsta. Dagmar přesto vehementně prosazuje svoji individualitu, jak pokud jde o dosažení samostatného zaměstnání, tak pokud jde o životní styl města. Podléhá módě a současným trendům a pochvaluje si městskou anonymitu a neomezené možnosti zábavy.

Dagmar na základě srovnání životního stylu současné české vesnice a města se zřetelně vymezuje a cítí, kam patří a s čím se hodlá identifikovat. „Pro mě je mnohem lepší, když zůstanu v Praze, a když jdeme v Praze a navíc jsou tu, nový lidi, nový prostředí, všechno takový modernější a lepší a prostě jiný. Celkově ve stylu těch zábav, tak to je jasný, že tam prostě těm lidem stačí, když si tam koupěj pivo a poslechnou si písničky, který sou vohraný, jako těm je to jedno, ale tady ty lidi vyžadujou určitej styl právě proto jdu do klubu, ve kterym hrajou podle...“.

Dokumentuje touhu po inovaci, změně (*nové lidi, nové prostředí*) a především chce být moderní, ve smyslu osvojit si určitý životní styl, který se v Praze vyžaduje (*ty lidi vyžadujou určitej styl*) a jasně se tak někam zařadit, definovat svou identitu. Jednoduše se snaží být tzv. „in“.

Dalším momentem modernizačního chování je růst individuality. Dagmar se odpoutává od rodiny, také v tom smyslu, že se snaží získat vyšší vzdělání a kvalifikaci (jádrová pasáž 2). Začíná studovat obor cestovního ruchu (označuje tento obor za současný *trend*) a věří, že se v této oblasti v budoucnu uplatní. Je si vědoma současných vysokých nároků na kvalifikaci, a tak na sobě intenzivně pracuje. Studuje jazyky (angličtina, španělština, němčina) a plánuje vlastní profesní záměry a cíle, kterých chce dosáhnout. Ráda by se jednou postavila na vlastní nohy a otevřela si cestovní kancelář. Dagmar projevuje vysoké ambice a zájem prosadit se, přičemž si uvědomuje i jistá rizika této cesty. „Nevím, jako realita bude třeba bude krutší, že tam budou nějaký podmínky, který já zatím neregistruju“.

Shrnutí:

Dagmar se z hlediska mezigeneračního srovnání vyznačuje typickým modernizačním chováním. Snaží se vyvázat z rodinných pout (individualizuje se), nepřijímá život tradiční venkovské společnosti, kterou považuje za konzervativní, pasivní a nudnou. Přizpůsobuje se novému stylu života v Praze a rychle přejímá nejnovější trendy a životní styly městské společnosti. Vytváří si vlastní názor na svět (definuje se) a nové identifikační struktury, založené na individualistických principech. Vstupuje do tohoto světa velmi sebevědomě, možná i riskantně. Zdůrazňuje výraz vlastní osobnosti a důvěru ve vlastní schopnosti. Ve srovnání s dědou získala vyšší kvalifikaci (vyšší kulturní kapitál), komunikuje s podobně orientovanými vrstevníky, čímž si vytváří základ osobního sociálního kapitálu. V této souvislosti se dá hovořit o mezigeneračním vzestupu.

Na rozdíl od imanentně moderního typu mezigeneračního vztahu není Dagmar pro tento proces modernizace dostatečně připravena. Rodinné prostředí ji nevybavilo dostatečným kulturním a sociálním kapitálem a svým konzervativním životním způsobem jí vlastně komplikuje uskutečňování životních plánů. To právě považujeme za typický rys afirmativně modernizačního mezigeneračního vztahu.

Výrazná je značná neskromnost životního stylu a hedonistické zájmy a velké životní ambice, které jsou v kontrastu s životním stylem a celoživotním postojem dědy a celé rodiny. Dagmar nespolehá na nějaké náhody, nebo vnější pomoc, je si vědoma, že těchto cílů, o kterých uvažuje, je možné dosáhnout jen vlastní pracovitostí. Jen v tomto ohledu se podobá svému dědovi.

Uvedený kotevní příklad ukazuje, že ve srovnání s imanentně modernizačním typem mezigenerační konfigurace zde leží hlavní odpovědnost za naplnění životních cílů rozhodujícím způsobem na mladší generaci. Ta nachází inspiraci k modernizaci spíše ve vnějších celospolečenských podmínkách, v nabídce, kterou dnes poskytují transformační a strukturální změny, než v rodinném zázemí. To se naopak k této orientaci staví kriticky a s určitými obavami, k čemu modernizace stylu a životní orientace může vést.

3.4.2 Kategorie typu afirmativní modernizace v mezigeneračním srovnání a jejich dokumentace

Z analýzy uvedeného kotevního případu vyplývají jednotlivé konkrétní aspekty moderního chování vnučky, demonstrující významný mezigenerační posun, resp. změnu životních strategií a způsobů myšlení. Shrňeme-li jejich společné významy, můžeme formulovat obecnější kategorie, které vyjadřují mezigenerační relaci. Jejich obsah spoluurčila analýza a jejich vzájemná komparace dalších dvojic „modernizačních“ biografii. Kategorie se pochopitelně projevují v biografiích s různou intenzitou a autenticitou a v různých souvislostech. Z výše uvedeného je možno tedy formulovat následující kategorie afirmativní modernizace: *Skupinová individualizace*, *Úsilí o sociální vzestup*, *Pragmatická anticipace*.

Skupinová individualizace je příznačná svým vnitřním paradoxem. Afirmativně modernizační typ respondentů má potřebu odlišit se od původního okolí, definovat vlastní identitu a vyjádřit sám sebe. Zároveň ovšem inklinuje k určité skupině a zařazuje se do stylů, trendů a způsobů života, které jsou těmito sociálními skupinami definovány. Jedná se jak o vzory chování těchto referenčních skupin, tak o produkty různých médií propagujících „moderní životní styl“, zdravého a neustále „lepšího“ způsobu života. Tento aspekt kategorie „skupinové individualizace“ vyjadřuje náklonnost k módnosti, snahu být „in“, dělat to, co „frčí“, ne-

být pozadu a držet krok s dobou. Nabídka stylů a módy se přitom mění v souvislosti s poptávkou svých uživatelů a marketingovou strategií nadnárodních společností prodávajících nej-různější produkty. Stylovost a móda tak dosáhly nejen velké pružnosti, ale především celospolečenského významu v důsledku globalizace. Je náročná na reflexi i ekonomickou situaci jedince a jistě zdaleka ne každý je schopný tak rychle reagovat a přijímat nové podněty. Předpokladem je „percepční inteligence“, jistá předvídatost a ochota k inovacím.

„Pro mě je mnohem lepší, když zůstanu v Praze, a když jdeme v Praze a navíc jsou tu, nový lidi, nové prostředí, všechno takový modernější a lepší a prostě jiný. Celkově ve stylu těch zábav, tak to je jasný, že tam těm lidem stačí, když si tam koupěj pivo a poslechnou si písničky, který sou vohraný, jako těm je to jedno, ale tady ty lidi vyžadujou určitej styl právě proto jdu do klubu, ve kterym hrajou tohle nebo do klubu, kde hrajou spíš něco jinýho...no, takže takhle“.

(Přepis z rozhovoru s Dagmar, 22 let, studentka).

Dagmar vyjadřuje potřebu najít vnitřní pocit svobody při výběru v „pluralitách“ identit (široké spektrum klubů a vzájemně odlišných stylů), které svým obsahem a významem získávají své „voliče“. Aktéři či akceptoři identit (stylů, módy a trendů) pak nacházejí jakési osobní uspokojení z prožitku sebepotvrzení, podpořené a ověřené ostatními stoupenci daného stylu (módy). Dagmar považuje za výhodu tu skutečnost, že identitu vlastní osoby může plasticky měnit podle situace či nálady a může si „koupit“ podobu, která ji momentálně uspokojí. Platí zde ovšem souvislost s věkem, přirozeným zařazováním se do skupin (hledání té správné „smečky“) a hledáním vlastního „já“. Dagmar se navíc ocitla v novém prostředí velkoměsta a prožívá své první zkušenosti s anonymitou ve společnosti a nižší sociální kontrolou, než na jakou byla zvyklá na vesnici.

„S tátou si moc nerozumíme právě v názorech, že on je takovej, jako žije jakoby, jako nevnímá nové trendy, nebo mi třeba zakazoval, jako když budu mluvit o takovejch maličkostech, třeba nějaký lakování nehtů, barvení vlasů, což třeba u nás ty lidi myslej, že je to zbytečný, prostě v tom vůbec nechápou mladý lidi“. K lidem na vesnici se vyjadřuje „...Konzervativní a ještě třeba tam to ani nesledujou takový to nový, co se nosí, nějaký nový druh zábavy nebo takhle“.

(Přepis z rozhovoru s Dagmar, 22 let, studentka).

Modernizační chování Dagmar v této rovině obsahuje výrazný aspekt obecného generačního konfliktu.

Důležitou okolností jsou i podmínky místa, s nimiž je člověk konfrontován. Nejčastěji u tohoto typu jde o srovnání způsobu života na venkově, nebo v malém městě se životem velkoměsta, kde je nabídka této modernosti téměř všudypřítomná. To si v jiné biografii uvědomuje i slečna L., původem z malé obce, která se jako „nemoderní“ vesničan ocitla v Praze.

„To až potom na kosmetický škole, to jsem byla rok v Praze jako po maturitě, tam jsem měla tvrdý konflikty. No, protože já jsem tenkrát byla...jak to popsat... No spíš takovej ten styl - dlouhá sukně, dřevěný korálky, úplně rovný boty a takový svetry, ne obnošený nebo špinavý, to jsem se vždycky hájila...“. Slečna L. postupně inovovala vkus a styl a přistoupila na novou módu, ale začala i trávit jinak svůj volný čas (svým způsobem se modernizovala v podmínkách malé obce). „Tak my sme byli spíš doma a něco sme si četli nebo přes den jsme chodili ven...to až potom byl docela takovej zlom, když jsme se seznámili s Pánkovejma, protože s nima sme začali tak jako víc jezdit ven a na hory a furt někam vlastně, do kina a do sauny.... . I když oni jsou taky jako úplně někde jinde. Kdyby to člověk měl nějak škatulkovat, tak oni jsou jakoby jedna sorta, my jsme jiná a vy jste taky úplně jiná. My sme tady se Sandrou vyrůstaly vedle sebe, ale my sme se

nesnášely. Ona byla vždycky takováta v sukýnce s volánkami, namalovanéjma nehtama a chodila s klukama do vinárny. A mnou samozřejmě pohrdala. ...Taky to jak teď jakoby vypadám, to na mě má Sandra taky velké vliv, ona do mě furt šije - že mám dlouhý vlasy, tak abych si nechala udělat nějakou loknu a že mám nosit černý lesklý boty, tak já se jako přizpůsobím, já si taky jako kosmetička na takovým malým měste nemůžu dovolit chodit nějak moc...“..

(Přepis z rozhovoru se slečnou L., 28 let, kosmetička)

Referenční skupiny na vesnici jsou celkově přehlednější a rozřazení do skupin je samozřejmé. V tomto směru je proces individualizace obtížnější vzhledem k těsnému „manévrovacímu“ prostoru a vyšší sociální kontrole

V jistém smyslu lze jako modernizační projev individualismu, který rovněž vyjadřuje kategorii „skupinové identity“, označit i kroky směřující k osamostatnění a k odstěhování od rodičů (v jistém věku není moderní bydlet s rodiči) či názory, zdůvodňující odklad vstupu do manželství a zakládání rodiny. Toto osamostatnění přináší zpravidla integraci do jiné sociální skupiny, kde původní individualizace je konfrontována, nebo se podílí na jiných skupinových normách chování.

...já sem takovej jedinej držák, kterej se ještě nevoženil a ty co se voženili maj rodiny a už je nezajímáme, my jako my držáci co sme tady. No jo. Asi bych měl zasadit strom a založit rodinu, ale zatím je na to ještě čas. Právě nejdřív musí bejt barák, strom a potom rodina“.

(Přepis z rozhovoru s panem Tomášem, 24 let, střídavě manuální zaměstnání)

„to sem byla ráda, že sem šla pryč. Ne jako rodiče mám ráda, vycházíme bezvadně nehádáme se, ale tak zas nikdy sem nebyla zastáncem, že dvě generace v jednom baráku dělaj dobrotu. To nehrozí“.

(Přepis z rozhovoru se slečnou P., 24 let, podnikání)

Zjevná je i neochota bydlet s rodiči, i přesto, že s nimi nemá žádné konflikty - jednoduše odmítá tradiční soužití více generací a osamostatňuje se.

Modernizace této části nejmladší generace v některých aspektech připomíná spíše jakýsi znovubudovaný konzervatismus. Cílem je vlastně zajištění dobrého bydlení, dosažení ekonomické soběstačnosti a sociálního „bezpečí“ a jistoty. To vše v nových podmínkách otevřené společnosti. Dosažení těchto cílů pak spolurozhoduje o životních krocích, jako je vstup do manželství a založení vlastní rodiny.

Individualizace prostřednictvím referenční skupiny je typickým procesem vymezování, zařazování se pod vlivem nových společenských trendů. Nejstarší generace je částečně ušetřena tohoto tlaku, nepodléhá tolik módnosti, která se navíc v rámci (uvnitř) této věkové kategorie ani společensky nevyžaduje. V biografiích nejstarší generace se proto projevy a tendence moderních stylů neobjevují, respektive pokud se projevují, tak v jiných oblastech.

Úsilí o sociální vzestup je v biografickém vyprávění nejmladší generace ve srovnání s pozicemi dědů a babiček velmi časté a výrazné. Mladší generace si uvědomuje možnosti a cíle, kterých lze dosáhnout v současné společnosti, vnímá šance se prosadit a uplatnit se. Orientuje se na úspěch, usiluje o mobilitní vzestup a především přijímá tu skutečnost, že předpokladem „lepšího“ života je nezbytnost vyšší kvalifikace, znalost cizích jazyků, schopnost komunikace s lidmi a navazování nových vztahů. Významná je rovněž flexibilita např. i ochota vycestovat do zahraničí „na zkušenou“, či za prací apod.

... myslim si, že třeba i kdybych měla odjet do zahraničí, takže by mi ti hodně dalo, jako praxe a takhle a pak by se třeba dalo tady, jako neříkám, že třeba budu mít cestovku, ale asi bych chtě-

la to poznat jako ze všech stran: i to cestování i to průvodcování, poznat hodně zemí, hlavně abych věděla, o čem mluvím, kam ty lidi posílám. Pak bych si chtěla zkusit i takovýto vedení nějaký cestovky nebo takhle, no fakt jako to poznat, protože hodně lidí, třeba naši si myslí, že to bude takový to jako, že budu sedět za stolem a budu prodávat zájezdy, prostě k moři, ale oni tomu nerozuměj, jako člověk, kdo toho nedělá, tak to vidí hodně zkresleně, jako cestovní ruch...“.

(Přepis z rozhovoru s Dagmar, 22 let, studentka)

Je zde vyjádřena snaha pracovat v dnes atraktivní oblasti cestovního ruchu a cestovních kanceláří – v další pasáži biografie toto povolání označuje za „současný trend“ – hodlá využít možnosti cestovat, poznávat nové lidi, získávat zkušenosti a žít zajímavějším životem, než jak žijí rodiče a prarodiče. Touhy, ambice a přání dědečka jsou ve vzájemném mezigeneračním pohledu nesrovnatelně skromnější. Je celkově spokojen s tím, čeho v životě dosáhl. Nepřekračoval ve svém životě hranice svých možností, spokojil se s tím, co mu život dovolil. Nenáročný postoj k požadavkům na život (například cestování) přetrvává dodnes.

„No jo. No tak ono za život, prakticky..Já sem koupil barák, co bylo, byla střecha. Pak se udělal vodovod, pak se udělal splachovací záchod. Pak se udělalo topení.....no a během života jsem koupil čtyři nová auta, na dovolenou už nejezdím taky. V Rusku sme byli, v Bulharsku sme byli, dvakrát v Jugoslávii, v Maďarsku asi třikrát, čtyřikrát a v Německu nepočítaně. Co mě to je platný, že můžu jet do Ameriky, když na to nemám“.

(Přepis z rozhovoru s p. Čírem – dědečkem Dagmar, 76 let, původně zemědělský dělník)

Podobný postoj a naději na sociální vzestup vyjadřuje i další respondentka:

„Nějaký plány, no ? No něco s těma lidma, nechtěla bych skončit v kanceláři , no angličtinu a španělštinu, takže kdyby byla nějaká cestovní kancelář a nebo něco takovýho, teď mi taky hodně pomáhá ten Sychrov, takže tam potkáte hodně lidí, v budoucnu, teda kdyby to vyšlo, takový pozvání do zahraničí, to se tam taky stává, takže Sychrov prostě a jazyky, tím teďko žiju“.

(Přepis z rozhovoru se slečnou W., 21 let, studentka obchodní akademie v J.)

Opět je motivem cestovní kancelář, která se jeví jako nejúčinnější prostředek k opuštění tradičního (statického) prostoru a vstupu do „většího“ světa plného příležitostí a zážitků. Slečna W. vyjadřuje vlastní plány a představy o budoucím zaměstnání a zjevně se nehodlá smířit s tím, že by měla „skončit“ v pouhé kanceláři. Při práci průvodkyně na zámku si pochvaluje intenzivní kontakt s lidmi a v souvislosti s tím uvažuje i o příležitosti získat kontakty a nabídku (pozvání) do zahraničí. Cílevědomě komunikuje s lidmi, vyhledává kontakty a vytváří si tak sociální kapitál, který by jí mohl pomoci uskutečnit vlastní přání a cíle.

Zatímco slečna W. usiluje (např. se učí jazyky) o naplnění svých představ budoucího zaměstnání, projevuje snahu po změně (vycestovat do zahraničí) a vědomě směřuje k jistému cíli, její děda se svým postojem výrazně odlišuje.

„...hlavně odbornou práci tam chtěli, že jo, pak ze začátku to bylo trochu těžký, že jo, ono sklo, taková nálož, když to máta držet, tak ono to dá zabrat, ono to dneska.., ale je fakt, že když si člověk veme jakoukoliv práci, vždycky, a on děda mi taky vždycky říkal: no, to je jedno, co děláš. Vždycky musíš mít radost a musíš se koukat, aby se ti to líbilo. A o to ostatní se nestarej. Kolik vyděláš, to přijde po tom. A ono to bylo fakticky takhle“.

(Přepis z rozhovoru s panem W. – dědečkem sl. W., 68 let, brusič skla)

Děda byl a je v přístupu k práci skromnější, nevybírání si a neplánuje a přitom se odkazuje na postoj vlastního dědy (přejímá jej), v čemž se projevuje moment tradičního chování. Uvažuje nevypočítavě a přikládá důležitost pozitivnímu vztahu k práci a radosti z ní, přičemž finančnímu ohodnocení přisuzuje až druhořadý význam. Vnučka v tomto směru postupuje jinak, volí si vlastní „strategie“ uvažování spočívající v postupném získávání předpokladů a možností k dosažení svého cíle.

Cílevědomost a snahu „probojovat“ se k lepšímu životu dokumentuje i respondentka z J.

„V každým případě. Takový sny moje jo osobní. Hezkej dům mít no auto mít, to sice mám, ale takový malý já nevim no je to hezký, když je vopravdu člověk takovej, že umí bejt dravej a podnikat a dělat holt umí si vydělat peníze a užívat si a žít plným životem“.

(Přepis z rozhovoru se slečnou Hyskou, 25 let, pracuje u německé firmy v oblasti bižuterie)

Cesta k vyplnění svých snů, materiální hodnoty a smysl „plného“ života, kdy si člověk „užívá“, vede respondentku k volbě strategie „bojovnosti“ k dosažení těchto cílů. Podstatné je, že chce být úspěšná, a zřejmě na tom dále intenzivně pracuje a očekává zúročení svého úsilí v podobě sociálního vzestupu.

Snaha prosadit se v konkurenci ostatních a potřeba získat rychle životní zkušenosti jsou příčinnou zájmu o získání práce v zahraničí.

„...já bych jela i bych se k tomu možná odhodlala, protože si myslím, že bych něco určitě poznala tu němčinu bych si zdokonalila a pak bych si našla i tady práci, třeba když bych přišla a já umím perfektně německy, šikovná si myslím že docela taky sem mě to baví do té práce, vím že mě to baví, takže tím bych si líp našla práci a tam bych si přivydělala peníze...“.

(Přepis z rozhovoru se slečnou S., 20 let, studentka)

V obecném mezigeneračním srovnání se jedná o reakci na strukturální změny, jež jsou vytvořeny jako důsledek postsocialistické transformace. Mladší generace má ve srovnání s generací svých dědů a otců vytvořeny široké podmínky k sociální mobilitě a osobní realizaci a navzdory problémům s hledáním práce se je snaží využít.

Pragmatická anticipace. Obsah této kategorie se projevuje jako způsob myšlení a orientace v životě. Anticipace obecně slouží jako metoda při odhadování, plánování různých životních situací a při rozhodování o směru budoucího jednání. Pragmatická anticipace je specifický druh anticipace. Směřuje k identifikaci podnětů a rozhodování, o tom jak dosáhnout určitého víceméně z vnějšku nabízeného cíle. Prakticky se jedná o nalezení a využití příležitosti. Pragmatický obsah anticipace u tohoto typu mezigenerační konfigurace nemá většinou tedy povahu dlouhodobého, komplexního a koncepčního uvažování. Jedná se často jen o krátkodobou aktuální záležitost. Pragmaticnost spočívá právě ve snaze využít konkrétní situace, momentálních podmínek a informací pro vlastní profit. V důsledku toho tento druh anticipace často postrádá domyšlení důsledků a souvislostí. Pragmatická anticipace je většinou doprovázena nedostatečnou „kapitálovou“ vybaveností (deficitní kulturní, sociální, popř. informační kapitál). I přes vyšší míru rizika neúspěchu však umožňuje orientaci ve společenských procesech a ve využití situačního potenciálu. Tato charakteristika je zřejmá i z dalších příkladů:

„Potom jsem měl dilema zda pokračovat ve studiu na vysoké škole nebo ne. Jelikož jsem taky mluvil s kamarádama, který studovali na vysoký škole a který ji absolvovali a šli do praxe, dal jsem

si to dohromady, a řekl si že ne. Že dám přednost praxi a třeba za tu dobu než oni skončí vysokou školu, pokud ji vůbec skončí, že budu už mít nějaký peníze, že budu mít třeba zařízenou byt. Dal jsem přednost tomu materialismu, před tím duchovním náskokem. I když mě tenkrát doporučovali běž tam, nemáš extra, ale průměrný známky budeš mít všude. Nemám snahu mít nějaký extra známky, stačí to udělat Potom se mi naskytla šance od mého kamaráda, jeho otec byl v kontaktu s nějakým Němcem, kde u Mnichova byl nějaký hotýlek a sháněl pomocnou sílu. Nebyla tam potřeba žádná řeč, bylo to mytí nádobí, pomoc v zahradě, dělat dlažbu, levnou pracovní sílu. Říkal jsem si proč ne, tři měsíce a vydělám nějakou korunu“.

(Přepis z rozhovoru s panem H., 30 let, podnikatel)

Pan H. v této pasáži své biografie projevuje účelové myšlení a jedná podle toho, co se zdá být v daný moment nejvýhodnější. Dává přednost užitku a materiálním hodnotám před dlouhodobějším budováním kulturního kapitálu při studiu na vysoké škole. Kalkuluje s názory svých kamarádů a zvažuje vlastní zkušenosti. Pragmaticky přistupuje i na příležitostnou pracovní nabídku v Německu, kde pracoval, jak sám přiznává, jako *levná pracovní síla*, dělal vzhledem ke svým znalostem podřadné práce, nicméně tuto zkušenost hodnotí velmi pozitivně. Spatřuje v ní především praktický přínos do života. „*Myslím, že mi to hodně pomohlo v němčině. Takže jsem se tam hodně zdokonalil, mluvil sem a je důležitý vidět, jak tam lidi žijou. Potom sem se vrátil a nastoupil sem do firmy“.*

Pan H. anticipační chování s pragmatickým obsahem vyjadřuje i v souvislosti s rozhodnutím začít samostatně podnikat.

„Potom jsem začal laškovat s jednou firmou marketingovou z O. . Tudle nabídku sem přitáh jeden příbuzný manželky z O. . Ze začátku jsem občas prodával nějakou voňavku. Viděl sem, že von to dělá naplno, koupil si mazdu na leasing. Vrtalo mi hlavou. Říkal sem si, sem mladej kluk to dokážu taky, v práci do toho třísknu. Tak sem dal výpověď. Říkal sem si teď budu podnikat a všichni mi za chvíli budete ležet u nohou. Zkoušel sem to ze začátku to trochu šlo, jenže taky sem narazil na určitý svý vlastnosti, že nejsem tak až neodbytnej člověk, v týhle branži to je potřeba, drzý nebo snad i někdo řekne důsledný, ale nebylo to nic pro mě. Když už to nešlo a výděly šly pod pět tisíc měsíčně, říkal sem si, že to takle nejde“.

(Přepis z rozhovoru s panem H., 30 let, podnikatel)

Pan H. se snaží využít konkrétní možnosti, které plynou z transformace společnosti. Impulsem byla jistě i prosperita příbuzného, který si touto činností vydělal na nový zahraniční automobil. Pan H. opustil své dosavadní zaměstnání, aby tak mohl samostatně podnikat. Následně zjistil, že v tomto druhu činnosti postrádá určité vlastnosti (drzost, neodbytnost) a jen velmi těžce se podnikatelsky prosazuje. Rychlé, nepromyšlené a spíše intuitivní rozhodnutí přineslo panu H. jisté zklamání, nenaplnění cílů a další osobní komplikace. Nepřípravenost, neznalost nového „terénu“ a neuvážené riskování jsou častou příčinou neúspěchu a pozdějšího rozčarování.

Pragmatická anticipace je svými „nosiči“ pojímána jako taktický manévr, který by měl přinést určité výhody a zisk. Koresponduje s kategorií „úsilí o sociální vzestup“. Je silně účelová, praktická a dá se popsat jako „tah na branku“. Vždy záleží na společenských podmínkách –společenské nabídce a situaci, která má rozdílné generační obsahy (například pragmatická anticipace v podmínkách reálného socialismu spočívala v úvaze o výhodnosti členství v komunistické straně). Je individuální, závislá na změnách a vývoji „vnějšího prostoru“, proto jsou pragmatické anticipace ve svých konkrétních podobách časově (generačně) jen těžko přenosné a využitelné.

3.4.3 Shrnutí– stručný profil afirmativně modernizačního typu

U afirmativně modernizačního typu srovnání nalézáme mezigenerační změny, významné svým obsahem i způsobem projevu. Zatímco nejstarší generace tohoto typu mezigenerační konfigurace přistupuje k životu v tradičních rámcích spíše konzervativního myšlení a většinou se jen pasivně účastní strukturálních změn ve společnosti, jejich vnuci se v současných podmínkách aktivně chápou nabízených příležitostí. Nejmladší generace se chová dynamicky a tzv. „jde s dobou“. Charakteristickým rysem je inovativní chování často spojené s využíváním nejnovějších společenských trendů a stylů života. Tato část generace vnuků je v tomto směru velmi elastická a přizpůsobivá, čemuž odpovídá i poněkud povrchní a nestálý hodnotový systém respondentů.

Další významnou dimenzí mezigeneračního rozdílu je intergenerační mobilitní změna. Vnuci dosahují vyššího vzdělání, zpravidla však jen v důsledku obecně společenských změn. Disponují také relativně větším kulturním kapitálem než jejich prarodiče. Ve srovnání s nimi má nejmladší generace tohoto afirmativního typu výrazně náročnější osobní ambice a cíle, přičemž sama aktivně a intenzivně usiluje o jejich dosažení. V této souvislosti je ochotna se účelově vzdělávat, případně se i odstěhovat mimo domov, migrovat do zahraničí nejen za výdělkem, ale i za zkušenostmi a zdokonalením se v cizím jazyce.

Důležitou součástí jednání nejmladší generace je (anticipační) pragmatismus, který se projevuje v situacích, kdy je třeba učinit nějaké rozhodnutí, najít alternativy, přistoupit na nabídku apod. Jejich plánování a usilování je však většinou nekomplexní a málo zdůvodněné, často jde jen o nápad, nebo dobrodružství. Prarodiče naproti tomu výrazněji respektují tradice, odvolávají se na tradice předcházejících generací a „pracují“ s delším časovým plánem.

Hlavním obsahem afirmativní modernizace je tedy charakteristická odlišnost a posun jednání nejmladší generace, v „duchu doby“ vnímá a akceptuje okolní společenské změny i v širších (zahraničních) souvislostech a pouští se do vlastních „modernizačních projektů“, i když k tomu nemá většinou dostatečný sociální a kulturní kapitál. Je přesvědčena, že doba vyžaduje právě takovéto odvážné jednání. V tomto ohledu jsou tito mladí lidé spolunositeli (aktéry) moderních civilizačních procesů. Nejstarší generace je v tomto srovnání pasivní, pokud mění (měnila) jednání a pozice, pak pouze v souvislosti s celkovými celospolečenskými změnami.

3.5 Typ zlomový (*break*)³¹

(Barbora Spalová, Zuzana Kychlerová)

Biografické portréty

Paní Růžena se narodila roku 1929 v rodině zemědělského dělníka, „říkalo se tomu *deputátník*“. Narodila se jako nejmladší, deváté dítě, tatínkovi tenkrát již bylo přes 40 let. Vyrůstala sice spolu se šesti sourozenci (dva zemřeli), ale kvůli věkovým rozdílům (nejstarší sestra bylo 17, když se narodila) se s nimi příliš nesblížila. Vyrůstala v chudobných poměrech, bydleli ve dvou místnostech na statku, kde otec pracoval, svítili petrolejkami, „to bylo všechno takový

³¹ Jak již bylo uvedeno výše, tento typ jsme v rámci souboru 65 dvojic biografických rozhovorů zaznamenali jen jedenkrát. Nepovažujeme jej proto za dostatečně zdůvodněný a v duchu koncepce „teoretického výběru“ musí být dále ověřován. Uvádíme zde přesto popis našeho případu jako výchozí ilustraci tohoto možného typu mezigenerační biografické konstelace.

předpotopní“. První roky základní školy absolvovala přímo ve vesničce, kde bydleli (asi 20 km východně od Prahy), na dívčí měšťanku docházela pěšky do nedalekého městečka. Na dětství, jako ostatně snad na všechna období svého života, vzpomíná především jako na dobu, „*kdy si užili spoustu legrace*“. Zdůrazňuje ale, že byla vychovávána mnohem přísněji, než je dnes zvykem, rodičům musela zásadně vykat a na slovo je poslouchat.

Ve 43. roku šla do učení ke kadeřníkovi do Prahy, kam jezdila každý den vlakem. V této souvislosti vzpomíná na vojenské nálety na vlaky, na pražské povstání, na příjezd ruských tanků – „*my jsme to brali s humorem, nám se to líbilo. (...) Němci vyplašeně běželi, tam to, no a Rusáci, ty zase jezdili po silnici, protože jeli na Prahu. No a, no pro nás to bylo takový, byla to změna.*“ Učení však již nedodělala, protože brzy po konci války se u nich na vsi objevil podnikavý novoosídlenec, který chudým rodinám vyprávěl, že v pohraničí je možné zabrat si dům po Němcích. Hned několik rodin z okolí se rozhodlo, že to zkusí. Paní Růžena sice mohla zůstat v Praze, ale „*nechtělo se jí vovedít z domova*“ (tj. opustit rodiče). Odešla tedy ještě s předposlední sestrou a rodiči nejdříve k České Lípě, roku 1946 přišli do C. Rodiče se pak kvůli dýchacím problémům otce odstěhovali k Chomutovu a sestry zde zůstaly samy: „*...no a víte, jak si žijou děvčata. (...) docela dobře jsme si žily. Protože právě tam v té tkalcovně bylo nás několik těch děvčat, tak jsme se scházely u těch, tam říkalo se tomu u tří borovic, každá něco jsme přinesly, no prostě žily jsme si vesele.*“ Paní Růžena nastoupila do tkalcovny, po dvou letech do továrny na *nítěnky* a po svatbě pak do Severky, kde pracovala jako švadlena v pásové výrobě až do důchodu. Mezitím se vdala, její manžel pocházel z vesnice sousedící s její rodnou obcí. Stejně jako její sestra měla tři děti, které vychovávala v C. O poválečném životě v C. mluví jako o velmi harmonické, přívětivé době – vzpomíná především na živé společenství nových obyvatel a uvědomuje si i nesrovnatelně lepší ekonomickou situaci. Rok 1989 zrelativizoval její svět i kolektivní hodnoty, dnešní společenský život v C. hodnotí jako mrtvý ve srovnání s dobou jejího mládí. Nelíbí se jí zrušení povinnosti pracovat a uvolněná morálka mladé generace. Má šest vnoučat ve věku od 29 do 24 let, se kterými se docela často vídá, zajímá se o svou rodinu a oni se zajímají o ni.

Začátek vyprávění paní Růženy byl poněkud splašený, nervózní, pouze shrnula svůj sociální původ a aniž by vyprávěla o dětství, hned ve třetí větě mluvila o tom, jak se dostali do C. Zde podává krátký výčet svých zaměstnání. Na dotaz se krátce vrací k dětství, vzpomíná na sourozence a na docházení do školy: „*(...)když jde parta, tak je veselo.*“ Příchod do C. znamenal zajisté zásadní zvrat v jejím životě, přicházejí první narativní pasáže o kolektivu v práci, o trávení volného času, o oslavách 1. Máje.

Biografický portrét vnuka Tondy Blaška. Narodil se roku 1976 v Praze, kde žil až do 24 let. Jeho otec je „*typickéj pražskej týpek*“, pracuje na letišti, „*mamka je ze severu*“, pracovala v Praze jako prodavačka. Základní školu absolvoval se špatnými známkami z chování i z ostatních předmětů. Rodiče se mu údajně moc nevěnovali, protože „*byli furt v práci, takže jsem byl vlastně jenom se ségrou vlastně, vid', takže mě tak nějak i vychovávala tak trošku, je starší vo čtyři roky.*“ Ve volném čase hrál baseball a o víkendech jezdil s rodinou na chalupu „*na sever*“, kde postupně vznikla „*severská partička*“ dětí místních pražských rekreantů.

V roce 1989 ukončil základní školu, „*tím že je povinná, tak jsem ji dochodil*“, a matka mu doporučila, aby se šel učit kadeřníkem, protože ti budou mít vždy dost peněz. Od prvního ročníku měl problémy školou procházet, neboť mu studium připadalo zcela nepodstatné, ani ho moc nebavilo. Při baseballu si vážně poranil koleno a za půl roku neschopnosti si zcela zvyknul na život bez povinností. Stal se členem „*takový partičky, to se menovalo Švermáci, byla*

taková panková (...) s tou partou šel ten učňák trochu do prčic, protože už to nějak nebavilo, sem tam začal dělat bedňáka v jedný kapele...“. V 16ti se poprvé dostal do konfliktu se zákonem, protože se Švermáky ukradli někomu z rodičů auto, aby mohli vozit bedny na koncert. Po dalším úrazu strávil opět půl roku v nemocnici a půl roku na nemocenské, kterou prožil v restauraci U Holanů: *„půl roku dycky vod rána do večera na zahrádce, propíjel jsem tam tu nemocenskou, tak to docela šlo.“*

V sedmnácti letech se rodiče odstěhovali a Tonda zůstal v bytě se sestrou, která nemohla a ani nechtěla zabránit tomu, aby si sem vodil drogově závislé přátele. V této době asi také po zkušenostech s marihuanou a hašišem zkouší první pervitin a heroin. Po skončení učňáku půl roku vykonával toto zaměstnání, ale nebavilo ho a navíc se mu po ránu trásly ruce. Příští rok si tedy příležitostně vydělává s partou *„samejch pankáčů a squatterů“* mytím oken, vyklížením sklepů apod. Podnikl první cestu stopem po Evropě s kamarádem z učňáku. Začal pravidelně navštěvovat „kloubek“ Užovka, kde se při fixních srazech vytvořila další „partička“. O prázdninách jede opět stopem do Francie. V 19 letech začíná pracovat na letišti, nejdříve jako uklízeč, potom jako mechanik na Ogdenu. Sám se divil, jak zde vydržel pracovat tak dlouho (do 23 let): *„No to bylo takový že vlastně půl roku člověk smažil a vůbec na nic nemyslel, akorát tam prostě vydělal ty peníze v tý práci no a pak zase půl roku si hrál na hodnýho.“* Posléze byl z práce vyhozen pro požívání alkoholu na pracovišti. Sám uvádí jako důvod ještě fakt, že s přáteli založili odbory a že stejně chtěli snížit stavy. Situace mu vyhovovala, protože měl v záměru odjet na půl roku do Austrálie, kde by chtěl vydělat peníze a cestovat. Z plánu nakonec sešlo, Tonda si půjčil peníze od rodičů a s několika přáteli vyrazil na dva měsíce na Filipíny.

Po návratu si koupil Babetu v domnění, že bude dělat messenger a peníze rodičům vrátí. Vydělané peníze ale okamžitě utratil za drogy, ke kterým se vrátil kvůli *„nové roštěnce“*. Po roce takového života se rozhodl utéct z Prahy, odstěhoval se na chalupu na severu, kde žije jako soused svých rodičů, kteří jej stále finančně zčásti podporují. Další příjmy má z pronájmu pražského bytu a z údržby jedné ze sousedních chalup. Zdá se, že zde zatím chce zůstat, rozjet provoz na vlastní pile a vydělávat tolik peněz, aby přes zimu mohl podnikat delší cesty do zahraničí. V nadsázce říká: *„bude ze mě tady těžkej podnikatel a vosídlím Sude ty“ (...)* *to chce zase vydělat prachy, aby se dalo na nějakou tu zimu vypadnout zas na nějakou cestu zas na nějaký ty dva tři měsíce, aby to bylo takový, jako zpestřit, no. Jestli to vyjde, tak to je taky dobrý, ty vole, to zase člověka nabije.“*

Jádrové pasáže vyprávění

Paní Růžena 1. jádrová pasáž: 1. Máj

„A nebo taky, i když já vim, dneska se to řekne že je to přežitek, ale když byly ty první máje, to tady bejvalo hezký.“

Kdysi ještě když sme byli mladý, tak to byly dokonce i alegorický vozy a každej ten závod se snažil aby to měl něčím zvláštní a to bylo dycky lidí na náměstí a v předvečer, i když my sme tomu říkali ohňostroj, ale šli sme pod Zelenák, tam vypálili pár raket, no ale zase byl důvod k tomu, to se tam dostavil celej C. a většinou to bylo nejhorší na tom, už všecko připravený, vyzdobený a přišla taková buď liják pořádněj, vichřice, že jim to strhalo do rána. My sme několikrát zmokli když sme šli domů, no ale i to mělo svůj půvab. A potom to, děti chodily s těma mávátkama, no prostě bylo to hezký. Teď je to takový mrtvý. To v každým případě na toho 1. Máje kdo měl co novýho, tak určitě, anebo když měl možnost si to pořídít, tak určitě na 1. Máje v tom vyšel.

A nebo i ty děti když, já vim pionýři, ale chodily v tom pionýrským a konec konců Tončova máma ta by bejvala pro šátek dala všecko. Protože to bylo hezký, no, bylo to zvláštní.

Prostě tohle to co je krojovaný tak mě osobně se to líbí. A teďko na I. Máje pomalu ani pes neštěkne. A tenkrát sportovci chodili a teďko hasiči, no kdejaký ten spolek, každej v uniformách, vždyť to bylo hezký.“

Na základě vzpomínek na život v C. za socialismu se paní Růžena dostává ke srovnávání se situací po roce 1989 – kladně hodnotí zlepšení zásobování a rozmanitost sortimentu, znepokojuje jí „flákání“ lidí na podpoře. Lituje také, že v C. upadl společenský život. Po přímém dotazu hovoří krátce o rodině, má pocit, že všechny děti i vnoučata dosáhly toho, co chtěly. Nemluví (ve srovnání s jinými respondenty a hlavně respondentkami překvapivě) o jejich školách a zaměstnáních.

Respondentka vyjmenovává všechny možné skupiny obyvatelstva, které se po válce sešly v C: Češi ze středních Čech, původní Němci (málo, respondentka přišla až po odsunech), Volyňští Češi nazývaní Poláci, Jugoslávci (?), Slováci. Několikrát zdůrazňuje, že původ nového souseda nebyl vůbec důležitý, nikoho ani moc nezajímal:

Jádrové pasáže vnuka

Tonda začíná své vyprávění tím, že se lokalizuje do Prahy, kde se narodil a donedávna bydlel. Ačkoli si uvědomuje zápory pražského života, je mu zároveň jasné, že kdyby nevyrostal právě zde, nebyl by tím, čím je, takže k Praze cítí zasvěceneckou sympatii. Dětství shrnuje popisem svého špatného prospěchu na základní škole a ptá se, zda je třeba mluvit o rodině. Krátce popíše původ rodičů a dál se o nich nechce šířit, na několika místech prohlašuje, že na něj neměli opravdový vliv (tj. že se tomuto vlivu tak od svých patnácti značně bránil), na rozdíl od starší sestry, se kterou prožíval i pubertu.

Od prvního ročníku na učňáku ztrácí jeho vyprávění nějakou kontinuální, očekávanou osu. Vyprávění se stává živějším a jazykově zajímavějším. Školu a později zaměstnání uvádí vždy jako orientační bod z hlediska chronologie, ale větší prostor dává popisům svých aktivit ve volném čase, především různým partičkám, hospodám, kam chodili. Okrajově se zmiňuje o krátkodobých partnerských vztazích. V pravidelných intervalech se ve vyprávění objeví zahraniční cesta, důležitý atribut zvoleného životního stylu. Vyprávění působí jako horečnatý film typu *Trainspotting*, kde se neustále něco děje bez zjevného cíle či směřování, herci jsou zde animováni spirálovitým vírem děje. Výrazné je zde odlišení *my x oni* na úrovni partička x společnost. Obviňování společnosti (hlavně z toho, že ona nás obviňuje) ukazuje i první jádrová pasáž:

1. jádrová pasáž : „Velkej dlouhej flám“

„Votamtud' nás vyhodili, vid', že tam chtěl mít jenom klientelu. Nechodí, jenom u tý Ještěrky furt zůstalo no. No s těma historikama, to se nedá. To v tý hospodě to je úplně jiná náladka, no. Ha, ha. To už sem u 18, takže můžu pokračovat. „Jo, pak sem byl eštěs kámošem stopem, to bylo lepší, to sem byl vlastně jenom v tý Francii, to bylo hodně v pohodě, protože ten už si fakt na nic nestěžoval, ale naopak mu vyhovoval právě takový to že ho nic netíží, ty vole, a teď už je z něj docela dobrý fotograf, fotí pro Mladou frontu a tenkrát teprv začínal, poprvý s takovým nějakým foťáčkem, takovým šíleným, ty vole, a tak no. No, je tam hodně věcí s těma drogama, ty vole, těch je fakt dost, no.

Pak se vlastně rozpadla ta Švermovská partička protože z některých se stali nacisti, nevím proč z pankáčů, ale prostě dali si voholit hlavy a začali hajlovat no. To je vůbec fakt divný no. A vlastně ...taky no, z pankáče a z toho se stal ten, to sou takový skíni, no.

A, já si fakt některý roky, mě to připadá jako že to bylo takovej nějakej jeden velkej dlouhej ten, velkej flám no.

Jo vod 17 sem vlastně už zůstal bydlet už úplně jenom ze ségrou, to se rodiče vodstěhovali, takže sem moh začít tahat už vůbec dobrý lidi, což ségře se vůbec nějak nelíbí, ani dotedka, vono teď už je to jedno, nějaký sousedi zasnraný, pořád, vid', ty vole.

Taková klasika no. No pak nějaký ty roštěnky, dycky tak po půl roce nějaká se změnila...“

Vyprávění pokračuje stále ve stejném stylu, přes peripetie zaměstnání a dalších cest, stále v drogově mlžném oparu. Jako jistá katarze působí závěrečná pasáž spontánního vyprávění:

2. jádrová pasáž: Úlet na sever

„No a Mesindžer to je, v pražským provozu, začal sem někdy v létě a to byla pohoda. Přišla zima, začala bejt zima, našel sem si další roštěnku, kterou sem chtěl původně vytáhnout z drog, já už sem sám nebral asi rok nebo eště dýl, no a zvolil sem taktiku že přestane brát pervitin a začne brát heroin a pak že včas se to utípne no.

Ale to se nepovedlo, nepovedlo se to asi rok, ani u ní ani u mě, takže další rok ten stál úplně za hovno, to sem sice jezdil na tý Babetě, ale furt se něco sralo, takže sem stejně nevydělal ani kačku. No po tom roce asi nebo ted'ko v minulým létě, že jo, sem vodfrčel na ten sever, no ty vole, a to je asi tak všecko, no a sem tady no.

Tady je moc pěkně. Je tu dobrý pivo, sou tu hodný lidi a tak dále a tak dále.

Tak to je životopis ve zkratce, ty vole, takový hodně rychlý.“

K životu na severu Tonda dodává ještě pár detailních aktuálních historek z posledních „pařeb“ s místními a s kamarády z Prahy, něco hedonistických zážitků. Na dotaz, jak vidí svou budoucnost, odpovídá tak, že je jasné, že jeho priority jsou hlavně v současnosti. Přesto má mlhavou představu, jakým způsobem se zde žít, aby mohl podnikat zimní cesty do zahraničí. K otázce po hodnocení změn po roce 1989 dává velmi zajímavou, až sociologickou odpověď:

3. jádrová pasáž: Anarchy now!

„To bylo právě dobrý potom ne, že, to byly takový 3 roky takovýho absolutního bezvládní ne, že právě, to mělo grády, žádný zákony eště vymyšlený, nějaký potírání, ty vole, zločinu nebo, eště nás ani nenazývali že sme extrémisti, ne.

Prostě to byla ta mládež s těma čírama na hlavě, víš co ale jako, dneska si hned extrémista, ted' tě zase někde zaškatulkujou zase. Takže to bylo fakt, až někdy do toho 94 to byla takováhle prdel ty vole. Pak to teprv začalo to.“

Poslední otázka se snažila najít ovlivňující osobnosti, vzory, přijatelné alternativy. Tonda mluví o punkových textech písní, o starších punkových kamarádech, o sestře, o prostých lidech na Filipínách, o knize Jana Pelce „A bude hůř.“

Stručné shrnutí

Mezigenerační zlomový vztah spatřujeme v zásadních rozdílech životního stylu babičky a vnuka. Poměrně jednoduchý způsob života paní Růženy se opíral o organizační a sociální jistoty socialistického systému. Zdůrazňuje se potřeba být zařazen a pracovat. Na druhé stra-

ně vnuk se pokud možno vyhýbá pevnějšímu začlenění do nějaké organizace. Pokud jde o práci, je spíše fluktuant, hledá příležitostně zajímavé práce, pro získání prostředků na cestování po světě, na pivo apod. Orientuje se na vnější prožitky, včetně konzumace drog, naplňuje život volným pohybem mezi náhodnými známostmi a soustřeďuje se na flámy a večírky. Pokud bychom uvažovali o modernismu tohoto způsobu života, pak jediné ve smyslu snahy o uniknutí institucionálnímu zařazení k nezávislosti a svobodě. Z pohledu fungování moderní společnosti jde spíše o retardační životní orientaci. To koresponduje i s poměrně nízkým rodinným sociálním i kulturním kapitálem.

3.6 Dimenze sociální modernizace

(František Zich, Barbora Spalová, Ondřej Roubal)

Předmětem této části je shrnutí obsahu kategorií, které byly vyvozeny z biografických rozhovorů. Na pozadí průběhu modernizačních procesů na různých úrovních společenského života charakterizují základní rysy mentality zkoumaných obyvatel české části euroregionu Nisa. Mezigenerační srovnání umožnilo postihnout temporalitu, kontinuitu i vnitřní změny některých mentálních rysů české populace euroregionu.

Otevřené rodinné vazby

Vztah k rodině, rodinné tradici, povinnost vůči rodině, či spoléhání na rodinu, nebo povinnost naplňování rodinného poslání označujeme jako „rodinnou vazbu“. Z poznatků získaných analýzou biografii plyne, že rodinné vazby hrají v našich poměrech významnou roli, ale jsou spíše volné, nezávislé. Příslušnou kategorii označujeme proto jako „otevřené rodinné vazby“. Vazba na rodinu nemá, zejména u mladé generace, povahu fatálního závazku, ale spíše citlivého a respektovaného sociálního vztahu. Rodina, rodinná tradice jsou pro většinu respondentů nesporně významné hodnoty, kterých si váží. Většinou je respektují a chtějí pokračovat v jejich dalším udržování. Při „startu“ do života vystupuje v tomto případě rodina jako podpůrný systém, poskytuje ekonomickou podporu, funguje v podobě sociální sítě a referenční skupiny. V následné etapě osamostatňování individua, tato vazba slábne, nicméně rodina zůstává jakousi samozřejmou (nepatetickou) jistotou v pozadí. V této podobě funguje rodina zejména u generačních dvojic, které jsme označili jako *imanentně modernizační typ* a dosti i u *afirmativně modernizačního typu*. Vztah k rodině se pohybuje spíše v rovině úcty, (často i shovívavé) k rodinným zvykům, tradicím, hodnotám a k rodičům. Není to však závislost ekonomická nebo existenční, není svazující. Vyjadřuje spíše kulturní aspekt života pospolitostí.

Tyto typy (hlavně imanentně modernizační) jsou v souboru našich zkoumaných typů nejpočetnější, z čehož vyvozujeme, že v českém pohraničí došlo v mezigeneračním srovnání (z výpovědí respondentů se dozvídáme o širší rodině) k poměrně vysokému stupni modernizace. Jak je uvedeno výše, v případě imanentně modernizačního typu se setkáváme s určitou otevřeností vůči modernitě i u generace „dědů“. Inovace jednání, jako reakce na dynamiku společenských procesů, je u dvojic imanentně modernizačního typu hluboce „zakořeněná“. Životní styl obou generací je samostatný a oddělený. Mladší generace je vždy moderní a na „úrovni doby“. (kariéra, společenská angažovanost, důraz na studia, cesty do zahraničí, anticipace, sebedůvěra). Modernizace rodinných tradic spočívá hlavně ve snaze mít svůj život a zachovat si nezávislou vazbu na rodinu. Otevřenost tohoto „familiarismu“ se rovněž

projevuje v méně tradičním (dogmatickém) chápání partnerských vztahů a rituálů spojených se zakládáním rodiny (volné svazky místo svatby).

Nejméně se kategorie „otevřená rodinná vazba“ projevuje u persistentní typu mezigeneračního srovnání. Tento typ se vyznačuje silnou mezigenerační hodnotovou kontinuitou a vzájemnou vazbou až závislostí. Také závislost na podpoře rodiny je dosti silná a často i rozhodující. Změna chování a jeho jistá modernizace, která se zde ovšem u 3. generace rovněž částečně projevuje, je spíše vyvolána modernizací vnější – strukturální, ke které dochází v rámci celé společnosti.

Pro breakový typ je naopak typické, že vztah k rodině je z větší části přetrhán. Je rovněž sporné, zda u tohoto typu lze mluvit ve 3. generaci o modernizaci. Jak již bylo řečeno výše, pro moderní společnost není zlomový typ mezigenerační vazby překvapivý, ale je spíše retardační (v našem výzkumu se zlom projevuje jako statusový sestup). Co se týče rozvíjení životních strategií jednotlivce i skupiny, můžeme těžko hovořit o nějakém posunu, či přínosu. Rodinný kapitál zde není téměř vůbec zhodnocen, jeho kontinuita je přerušena, nebo je nástrojem pro dosažení pohodlného způsobu života.

Obecně (s přihlédnutím k výsledkům o povaze tohoto typu v polských a německých biografiích) však u tohoto typu dochází k vysokému stupni individualizace, strategií nositelů tohoto typu ve vztahu ke společnosti je snaha vymanit se z jejího rámce. Volí životní styl, v němž dominuje cestování a snaha po osobní svobodě a volnosti.

Potřeba sdružování (korporativismus)

Druhou kategorií, která vyplývá z analýzy biografií, je záležitost vazby na lokální společenství, různá místní sdružení, spolky a organizace. Vyjadřuje určitý aspekt regionální identity dotazovaných. Korporativismus zahrnuje vztah k lokalitě, prostřednictvím vazby na lokální sociální prostředí, na různé místní organizace a spolky. Zejména vazba na místní vlastivědné spolky a podobné zájmové organizace byla u nás velmi silná už od počátku 19. století, kdy poskytovala oporu hnutí za národní obrození. Původní spolky, mající kořeny v národnostním aspektu, byly aktivní, organizačně sevřené a spojoval je tehdejší společný zájem o prosazení národního zájmu. V mnoha místech byly jakousi reciproční aktivitou vůči aktivitám jiných etnik. Tyto spolky a sdružení jsou výsledkem aktivity občanské společnosti a tvoří její institucionální formu. Jejich aktivita, jak plyne z biografií generace „dědů“, byla před válkou vysoká. Za války pak byla tato činnost většinou násilně porušena. Po válce vznikla i v pohraničí mezi novými osídlenci široká škála korporací různého zaměření (baráčníci, hasiči, sportovní organizace...).

Během období státního socialismu se však charakter celé občanské společnosti změnil, v důsledku čehož nastal zásadní zlom v kontinuitě činnosti těchto korporací. Respondenti první generace uvádějí, že se začleňovali, nebo byli začleňováni, do různých reorganizovaných spolků, nebo do struktur různých nových ideologicky a politicky orientovaných organizací. Byl podporován zejména „oficiální kolektivismus“ (kolektivy na pracovišti, brigády socialistické práce, oslavy 1. máje, apod. ...). Vedle toho ale fungoval i kolektivismus neformálního typu. „Protože právě tam v té tkalcovně, bylo nás několik těch děvčat, tak jsme se scházely u těch, tam se říkalo se tomu U tří borovic (...) no a ty děvčata, každá něco jsme přinesly, no prostě, žily jsme si vesele.“ nebo „A nebo taky, i když já vim, dneska se to řekne, že je to přežitek, ale když byly ty 1. máje, to tady bejvalo hezký. (...) A tenkrát sportovci chodili a tedko hasiči, no kdejaký ten spolek, každé v uniformách, vždyť to bylo hezký.“³²

³² Přepis rozhovoru s paní Růženou Vodákovou.

Proti socialistickému formalismu a kontrole se lidé většinou uzavírali a vytvářeli, jak již bylo uvedeno výše, neformální (například hospodská nebo chatařská) sdružení. Zde realizovali svoje zájmy a neformální kolektivity. V transformačním období po roce 1989 došlo k určité renesanci některých spolků a tradic (skaut, ochotnické divadlo,...). Občanská společnost v 90. letech se však rozvíjí spíše v podobě různých účelových sdružení např. v oblasti ekologických zájmů, nebo na podporu handicapovaných skupin společnosti apod. Je zde zřetelný filantropický motiv, pocit solidarity, který je v Česku tradičně rovněž silný. U mladých lidí se rovněž setkáváme s různou angažovaností v činnostech, které je baví a kterým rozumí, navazují jedny z nejpevnějších přátelství: *„Ve škole teda jako moc těch kamarádů nemám, no. Takže hlavní kamarády teda co mám, tak co se známe hlavně ze Skauta a takhle. No to chodím tak, že teďkonc sem tam spíš jako vedoucí a připravuju různý zábavy pro ty děcka a tak. No takže sme tam prostě taková parta těhleťech, co sme spolu chodili už jako vod dětství a teďko spolu můžem samozřejmě podnikat různý akce, výlety a takovýhle, no a teďko připravujeme právě pro ty malý děti celotáborovou hru a to mě jako hrozně zaujalo a baví mě to.“*³³ Vedle toho však rovněž zaznamenáváme vznik různých neformálních společensky problémových skupin mládeže a nových spolků. Současně konstatujeme velkou fluktuaci, pokud jde o členství i pokud jde o vznikání či zanikání těchto sdružení a spolků.

Obecně lze konstatovat, že sdružování a vytváření různých korporací za účelem provozování zájmových a jiných činností a jako rys životního stylu má u českých lidí silnou tradici. Přes její jistý pokles v důsledku socialistického období a značné nestability vzniklých soudobých spolků a sdružení si zachovává poměrně velké rozšíření i mezi mladou generací. Korporativismus jako mentální rys současných českých obyvatel pohraničí však nemá univerzální charakter. Naopak zdá se, že spíše zeslabuje a setkáváme se s ním hlavně u persistentního typu mezigenerační vazby. U modernizačních typů, které jsou, jak jsme již uvedli, početnější, převažují mnohem volnější vazby na komunity i na různé místní korporace. Ty mívají navíc často „ad hoc“ charakter, jsou zřizovány za nějakým krátkodobým účelem.³⁴

Reflexivní přístup k tradicím

Tradicionalismus tvoří protipól modernizace. V nějaké krajní, vyhraněné podobě se s ním při srovnávání biografii generací prakticky nesetkáváme. Pokud tradice jsou zachovávány, pak v reflexivní podobě. Tím se rozumí individuální a skupinové zhodnocování tradic a zkušeností předávaných starší generací a jejich přizpůsobení rytmu a povaze současného životního stylu společnosti. Jejich přebírání mladší generací spočívá většinou na racionálním posouzení hodnot, norem, zvyků, postojů a vzorců chování a výběru toho, co je nutné a co lze přijmout a v nových podmínkách dále rozvinout (modernizovat – přehodnotit v duchu vývoje společnosti), nebo v čem je lepší nepokračovat. Nejčastěji zmiňované tematické okruhy našich respondentů, jichž se přenos tradic týká, jsou: rodina, manželství, rodinný život a děti, domov, lokální společenství, region, rodinná profesní tradice, politická či náboženská příslušnost a tradice sportu v rodině.

Reflexivní tradicionalismus je v podstatě založen na generačním diskursu a následně „adaptaci“ tradičních hodnot na nové podmínky. Mladší generace se na základě vlastního uva-

³³ Přepis rozhovoru se slečnou Bohunkou.

³⁴ To koresponduje s tím, co Z. Bauman v souvislosti s diskusí o modernitě a krizi komunitarismu označuje jako komunity do „šatny“. Srovnej Z. Bauman, *Tekutá modernita*, Mladá fronta 2002, str. 313 ad.

žení rozhoduje, zda, či nakolik, a v čem pokračovat ve stylu života a hodnotových konfiguracích starší generace. Koresponduje to s procesy individualizace společnosti a vyvazování z tradičních organizačních struktur. Významně jsou rodinné tradice reflektovány a přehodnoceny u generace „vnuků“ z rodin funkcionářů socialistického systému. Tradiční hodnoty „dědů“ nejsou přijímány ve většině případů ve své ideologické podobě, ale jejich reflexe se projevuje v zájmu o veřejnou činnost v nepolitické oblasti, v jistém sociálním citění a podobně.

V rovině rodinných hodnot se setkáváme s reflexí významu manželství. (Srovnej výše s kategorií „otevřená rodinná vazba“.) U generace dědů bylo manželství, zejména ve spojení s tradičním křesťanským vyznáním posvátné a často zachovávalo za „každou cenu“. Naproti tomu u mladší generace se zdůrazňuje jeho význam, jen když má smysl, jinak je považováno za zbytečný formalismus.

Reflexivní přístup k tradicím je typický zejména pro imanentně modernizační typ mezigenerační konfigurace, který se vyznačuje relativně vysokou úrovní kulturního a sociálního kapitálu a s tím spojenou osobní zodpovědností (samostatností) a schopností kriticky promýšlet a zaujímat vlastní pozice. Důležitá je i schopnost orientace a znalosti okolního prostředí, ve kterém se může konkrétní tradice či zkušenost aplikovat a nově etablovat. Naproti tomu u afirmativně modernizačního typu nejsou tradice tak závazné, neusiluje se o jejich přehodnocení. U zlomového typu mezigenerační konstelace pak dochází nejčastěji k jejich porušování a nedodržování. Nesilněji a tedy nejméně reflexivně pojaté jsou tradice u persistentního typu mezigeneračního vztahu.

Anticipace

Anticipace jako schopnost předjímat vývoj věcí a koncipovat prostředky dosažení určitého výsledku je spolu s flexibilitou a schopností improvizovat často zmiňovaným mentálním rysem české povahy. V biografických vyprávěních jsme se setkali s dvěma polohami anticipace. Je to jednak *univerzalistická anticipace*, která je založena na informované a poměrně široké schopnosti vidění vývoje světa v jeho souvislostech. Koresponduje s otevřeností k dialogu, ze kterého se předem nikdo nevyklučuje. Vyznačuje se ochotou sladit protiklady, chápat cizí, komunikovat a hledat východiska a optimalizovat vlastní jednání. Má většinou dlouhodobou povahu, je dokonce určitým kontinuálním generačním znakem a jako taková umožňuje modernizační reflexi tradic.

Pragmatická anticipace se naproti tomu vztahuje spíše ke krátkodobému a výrazně účelovému jednání. Obsahuje, na rozdíl od kategorie „reflektovaná tradice“ a „univerzální anticipace“, určité momenty nekonceptnosti. Vyznačuje se častou nepřipraveností aktéra modernizačního chování (např. nedostatečná kvalifikace), který svým úsilím směřuje k rychlému dosažení výsledného efektu. U jednotlivce jde o způsob myšlení, pro který je typické využívání momentální nabídky a vnějších příležitostí. Dosažení určitého cíle závisí na „anticipačních“ schopnostech (tj. předjímání a „tušení“ událostí či situací, které zatím nenastaly, ale je pravděpodobné, že se v budoucnu uskuteční) a na pragmatickém uvažování jednotlivce. Jde především o to, včas přistoupit k situaci a správně ji řešit, aby byl získaný profit adekvátní vynaložené energii. To předpokládá dobrou orientaci ve společenských procesech a efektivního využití skrytých vlastních i cizích potenciálů. Pragmatická anticipace je profilující kategorií pro afirmativně modernizační typ. Ten se vyznačuje velkou aktivitou a flexibilitou.

Prostředkem (nástrojem) anticipačního chování s pragmatickým obsahem na úrovni organizované společnosti je potom tvorba sociální sítě, která slouží v případě potřeby k vzá-

jemným výhodám a upřednostňuje „vlastní“ členy před ostatními. Disponabilita sociálního kapitálu³⁵ celou sociální síť ve svých důsledcích pouze posiluje a rozvíjí (členy zavazuje k dalším protislužbám). Pragmatická anticipace tedy zahrnuje rovněž vyhledávání známostí (kontaktů) s cílem využívání jejich sociálního potenciálu.

„Nějaký plány, no? No, něco s těma lidma, nechtěla bych skončit v kanceláři, takže kdyby byla nějaká cestovní kancelář a nebo něco takovýho, teď mi taky hodně pomáhá ten (zámek) S., takže tam potkáte hodně lidí, strašně lidí, takže by mohli být tím dobrým zaměstnavatelem v budoucnu, teda kdyby to vyšlo, takový pozvání do zahraničí, to se tam taky stává“.

(Přepis z rozhovoru se slečnou W., 20 let, studentka)

Respondentka W. uvažuje pragmaticky o své současné brigádě na zámku S., neboť zde spatřuje možnost navázat nové kontakty s „užitečnými“ lidmi. Rovněž zde anticipuje šanci nově vzniklých konexí využít k vlastnímu prospěchu. V případě nabídky je ochotna přistoupit i k pozvání do zahraničí, ale konkrétní představu nevyjadřuje. Je zřejmě přesvědčena, že by se většinou novým podmínkám možných příležitostí rychle přizpůsobila a využila k vlastnímu užítku. Důležitou okolností je, s jakou samozřejmostí a jistotou uvažuje o výhodnosti rozvoje okruhu kontaktů a známostí.

Společnost (aktéři) a jimi vybudované sociální sítě se modernizují současně s prostředky, které využívá. Pragmatická anticipace jednotlivců pak potvrzuje hodnotu sociálního kapitálu v celé společnosti, která každodenním užíváním sociálních sítí její existenci legitimizuje. Podobně „účelově“ se přistupuje i ke kulturnímu kapitálu, i když ten většinou mezigenerační typ afirmativní modernizace nemá příliš veliký. Součástí pragmatické anticipace zde bývá i úsilí o doplnění funkčního praktického vzdělání, zejména znalosti jazyků, jako předpokladu pro naplnění vlastních cílů.

Individualizace a samostatnost

Individualizace je základní projev současné modernizace (postmodernizace) společenských procesů. Je řešením rozporu a napětí, které existuje mezi formální (organizovanou) a neformální (neorganizovanou) stránkou života společnosti (N. Elias). Stupeň individualizace ve smyslu schopnosti být samostatný a nezávislý může sloužit k posouzení stavu modernizace společnosti jako celku i jako míra modernizační připravenosti a jednání individuí.

Při srovnávání biografii 1. a 3. generace v našem výzkumu vyniká u mladé generace posun v nutnosti jednat v různých okamžicích života jako samostatný člověk. Tento rozdíl se jeví jako téměř univerzální pro všechny typy mezigeneračních konfigurací. Logika biografii 1. generace (generace dědů) vyplývá spíše z tlaků normativních a organizačních (závaznost rodinného poslání, závaznost společenských a kulturních norem, tlak politického režimu atd.), než z osobních rozhodnutí. Pocit vnější řízenosti osobní biografie je zvláště silný v období protektorátu (1939–1945) a totalitního státu (1948–1989), který se snaží regulovat všechny stránky společenského i soukromého života. Ve vyprávění 1. generace často slyšíme formulace typu: „oni (rodice, organizace, podnik, strana) mě poslali“, „tak jsem se dostal“, „ale tatínek řekl, že ne, tak to se nedalo nic dělat“... Velmi příznačný je výrok pana Číra (dělník, 76 let):

³⁵ „Sociální kapitál je vše, co můžeme využít k vybudování sociální sítě, díky níž snadněji dosahujeme svých cílů“, Bělohorský, V., 2002.

„byl jsem vázaný vypomáhat tam, potom... Já tu byl spokojený...“³⁶ Individuální řešení tedy nebylo nemožné, ale proč nějaké hledat, když je člověk *spokojený*?

Přesto se v biografiích dědů a babiček dá dost evidentně určit konkrétní historické období, které individualizaci přímo vyžadovalo. Jedná se o tři bezprostředně poválečné roky (s možným přesahem do padesátých let, někdy až do roku 1968), kdy do pohraničí přicházeli noví osadníci a s elánem „grunderů“ začínali vytvářet nová společenství. Nadšení těchto let určoval především osvobozující pocit z konce války, verva do nové práce, převládající mládí novoosídlenců, naděje na lepší život v lepších materiálních podmínkách. Bez opory i bez závaznosti původních, často velmi tradičních³⁷ společenství veškeré rozhodování závisí předně na osobní volbě. (V souvislosti s významem kategorie anticipace jde o „pragmatickou anticipaci“ ve smyslu využití situace bez větší vlastní připravenosti.) I když si většina lidí vlastně s nepřehlednou situací mnoha možností neví rady, najdou se i tací, kteří se pokusí zorientovat. Pan Pracant, 80 let, odborník na zahraniční obchod, popisuje, jak se rozhodl, že nemůže zastávat zodpovědnou funkci jenom kvůli tomu, že je *spolehlivější*, a že si musí doplnit vzdělání: „Nastoupil sem tam do funkce vrchního účetního, no ale já sem vo účetní nikdy neměl sem poněti. No von to zase účtař byl, no já to za tebe udělám, ale já tam potřebuju spolehlivýho člověka. No ono to tak bylo, že. Takže ty lidi byly všelijaký, to složení těch přistěhovalejšich lidí, ten byl hrozně různej. No tak sem si říkal, takhle to ale nemůžu jaksi víst, abych dělal vrchního účetního a sice mnoho věcí sem se naučil a mnoha věcí mě zasvětil, no ale pro mě to jako, mě to nestačilo a tak jsem se, jo tehdy to bylo eště, to bylo v padesátým roce, byly teda takhle při Věháešce, byl pořádán jednorozční družstevní kurs kde se vyučovalo v první řadě účetnictví a zbožiznalství a všechny tyhle věci a tak přesto že už sem byl ženatěj a měl sem vlastně rodinu, tak sem se rozhod, že tam do toho půjdu.“³⁸

Vývoj společnosti po roce 1948 a s novou intenzitou po roce 1968 však vybudoval zřetelnou hranici mezi veřejným a soukromým světem respondentů, a tak i individualizaci u první generace nalézáme převážně ve dvou polohách:

a) *Individualismus vyvolaný vnějším tlakem (důsledek exkluze, nebo vzdoru)* je spojen s reflexí osobního, většinou marginálního postavení – může se jednat o člověka, který se odmítl „přizpůsobit“ požadavkům strany s „vedoucí úlohou“, nebo i o situaci českého dítěte v německém prostředí, o postavení „osoby německé národnosti“ v poválečném vysídleném a dosídleném pohraničí apod. Ať už je důvod individuálního postoje jakýkoli, vždy je to situace ne-normálnosti, nesamozřejmosti. Individualizace na jednu stranu vyžaduje úsilí jednotlivce (a proč by je *spokojený* jednotlivec vynakládal?), na druhou stranu je často hodnocena jako protispolečenská. Individualizovaný člověk v socialistickém zřízení narušuje předvídatelnost společenského vývoje, nezapadá do pětiletok, „nejede podle plánu: svatba, první dítě, auto, druhé dítě, chata...“ Ti, kteří svou individualitu nejenom trpně nesou, ale přebírají za ni dokonce zodpovědnost, jsou ostrakizováni do dalšího pokolení. Pan Princip (učitel, 85 let) popisuje situaci, kdy se jeho syn vrátil domů s vyjádřením, že nesmí studovat, protože jeho rodiče jsou „nepřizpůsobiví“: „...manželka měla taky sen, sama se taky nedostala ke studiu a aby ty naše děti ten přístup ke studiu měly otevřený a tak taky, proč bych se nepřiznal, zoufali

³⁶ Přepis rozhovoru s panem Čirem.

³⁷ Historici se shodují na tom, že většina dosídlenců pocházela z chudých rodin, z menších lokalit, z tradičních regionů. Viz Kastner, Q. 1999. *Osídlování českého pohraničí od května 1945 (na příkladu vybraných obcí Litoměřicka)*. Ústí nad Labem: Sociologický ústav AV ČR.

³⁸ Přepis rozhovoru s panem Pracantem.

*sme, klesli sme na mysli a manželka říkala, poslouchej, vždyť všichni hrajou tu komedii, všichni tví kolegové a maj se dobře, maj pokoj, proč my zrovna sme tak na ráně, neměli bychom se taky přizpůsobit?*³⁹

Kromě „útrpného“ individualismu *člověka na ráně* se v některých případech mohl realizovat individualismus v profesním či celospolečenském životě – týkalo se to profesí s velkou mírou zodpovědnosti, o kterých se dozvídáme z jednostranně zaměřených biografii⁴⁰ aktivních, úspěšných mužů – lékařů, referentů zahraničního obchodu, ředitelů podniků, umělců. Podle odvětví práce je tato seberealizace buď provázena členstvím v komunistické straně nebo naopak snahou se tomuto členství vyhnout.

b) *Únikový individualismus*. Individualismus prvního typu se týkal velmi úzké skupiny lidí. Většina lidí se realizovala mimo svět profesních kariér a rubrik „Ze společnosti“. Hraniče tohoto relativně omezeného manévrovacího pole byly dány tím, nakolik se daný člověk vnitřně i prakticky adaptoval na vládnoucí systém. Jednalo se o individualismus v realizaci zájmů, ve využití volného času, v hledání osobních „životních smyslů“, ve vytváření neformálních skupin. Biografie pana Bedly, 77 let, účetního je v tomto ohledu výmluvná: *A tam jsem pak dodělal, z Kabrhelova jsem pak odešel až na začátku důchodu, no a jinak se zabývám výhradně a jediné sportem*⁴¹. Touto větou je oddělena stručná část biografie, která popisuje sled různých zaměstnání, a začíná „opravdová“ biografie pana Bedly – sportovce, sánkaře a trenéra. Antagonismus mezi světem vnějším (organizovaným, zpolitizovaným, profesním) a chráněným (rodinným, přátelským, zájmovým) byl pro 1., a ještě silněji asi pro 2. generaci, typický. V mezigeneračním srovnání pak vyniká fakt, že respondenti 3. generace mají k dispozici většinou vcelku modernizované modely a vzory pro život v tomto chráněném světě, nikoliv však ve světě vnějším. Potýkají se také vůbec s překonáváním tohoto antagonismu, který ve své nejrozšířenější podobě staví do opozice rodinný a profesní svět. Jak byl tento individualismus omezen ve svém, tak říkajíc, poli působnosti, tak byl neúplný i ve svém provedení – jednalo se spíše o my-vymezení, než já-vymezení. Z nepřátelského a nehostinného „jejich“ světa člověk uniká do smysluplné my-skupiny. Tuto formu „skupinové individualizace“ nalézáme i u 3. generace, kde je naopak spíše obranou proti vnějším tlakům vyžadujícím samostatnost a proti „osamělosti samostatných“.

U respondentů 3. generace, jejichž biografie se odehrávají v porevoluční době⁴², je výchozí situace radikálně odlišná. Individuální přístup ke světu se automaticky předpokládá, je nevyhnutelnou nutností. Respondenti se v mnoha okamžicích života musí rozhodovat sami za sebe – při výběru školy, zaměstnání, partnera, místa bydliště, způsobu zábavy, životního stylu, sebe prezentace, při volbě skupinové identity atd. Možností je v zásadě tolik, kolik si jich daný člověk dovede představit a považovat za reálné. Rychlé rozšíření nabídky možností po roce 1989 však není provázeno stejně spontánní inovací „klíčů“ k tomu, jak se v této chaotické situaci orientovat. „Moderní společnost je zaplněna lidmi, kteří se umíněně snaží přežít v moderním světě podle starých receptů. Jejich umíněnost je však spíše výrazem

³⁹ Přepis rozhovoru s panem Principem.

⁴⁰ Tito respondenti většinou hovoří minimálně o rodinném životě – spíše se zmíní o svých rodičích, než o manželce a vlastních dětech.

⁴¹ Přepis rozhovoru s panem Bedlou.

⁴² Je pozoruhodné, že i u respondentů, kteří si nutně musí dobře pamatovat doby reálného socialismu, se projevuje jakási „zrychlená zapomnětlivost“ – vcelku nové politické a společenské zřízení a jeho standardy jsou považovány za zcela samozřejmé a automatické, jakoukoliv kontinuitu si nikdo neuvědomuje, nebo je přímo popírána. Tento fakt se dá interpretovat jako zaměření na budoucnost či na přítomnost, ale také jako cílené odstřížení se od minulosti.

nekonečné trpělivosti než vzpurné tvrdohlavosti. Nic jiného než staré recepty totiž v ruce nemají.“⁴³

Obsahy individualismů 3. generace se pohybují na škále od radikálního egoismu spojeného s jistým druhem hédonismu až k pokusům ignorovat širší svět a uzavřít se do relativně bezpečného ghetta úzkého rodinného kruhu, či do profesního stavu, „étosové skupiny“⁴⁴. Značné rozdíly těchto obsahů se tým českých sociologů pod vedením L. Prudkého snaží vysvětlit „generačním zlomem“ kolem roku 1993.⁴⁵ Popisovanou změnu společenského klimatu reflektuje i anarchisticky orientovaný (brejkový typ) Tonda Blažek, 26 let, příležitostně se živící manuální prací: *„To bylo právě dobrý potom, ne, že to byly takový tři roky takovýho absolutního bezvládní, ne, že právě, to mělo grády, žádný zákony ještě vymyšlený, nějaký potírání, ty vole zločinu nebo, eště nás ani nenazývali, že jsme extremisti, ne. Prostě to byla ta mládež s těma čírama na hlavě, víš co ale jako, dneska jsi hned extrémista, teď tě zase někam zaškatulkujou, zase. Takže to bylo fakt až někdy do toho 94. To byla takováhle prdel, ty vole. Pak to teprv začalo to.“*⁴⁶

To, co pak začalo a dodnes trvá, se může jevit jako stabilizace společnosti, ale i jako petrifikace nových či spíše staronových struktur provázená novým konformismem a konzervatismem. V biografii se tento vývoj projevuje většinou hledáním nějakého „menšího světa“, ve kterém by bylo možné se smysluplně realizovat, etablovat své postavení a sdílet nějaké normy a hodnoty. „Velký svět“ je často vnímán jako neuchopitelný, ohrožující, budící strach. Martina Principová, 35 let, překladatelka, vyjadřuje tento strach v souvislosti s výchovou svých dětí: *„protože když si třeba přečtu nákej článek vo tom že na náměstí Í Pé Pavlova, což je dvě stanice tramvaje od místa, kde teďka sedíme ehm v každým baru se prodávají drogy a že tam tři čtvrtě dětí z každý třídy střední školy si chodí ty drogy kupovat a pravidelně je bere tak si říkám, jak jenom já ty svoje děti ušetřím, aby dokázaly bejt svý, aby dokázaly odolat nějakému tlaku party a tlaku toho kolektivu třídy a dokázaly se prosadit aniž by musely používat tyhlety podpurný berličky, z toho mám trošku strach z tohodletoho jedinýho nó, aby se povedlo ty děti, aniž by je člověk izoloval vod ostatních ehm tak vychovat tak silný jedince který by dokázali vobhájit svoje stanovisko“*⁴⁷

Naprostá většina respondentů si však také uvědomuje, že tento „velký svět“ je třeba poznávat, získávat v něm zkušenosti, „odvažovat se do něj“ – cesty do zahraničí jsou téměř nutnou součástí vzdělání a profesní kariéry, turistické „cesty za poznáním“ mají dobrý zvuk u mladé i starší generace. Uvažování o „velkém“, dnes často slyšíme „globalizovaném“ světě, se však ubírá v nejlepší tradici českého přísloví „všude dobře, doma nejlíp“. Výmluvně o tom hovoří Jan Pracant, 26 let, počítačový programátor: *„Já tady zůstanu, dyž to pude. Do tý ciziny jako chtěl bych se tam podívat, zkusit... ale tím, že je to jako pro mě nepředstavitelný, protože... mám takovej pocit, že bych se určitě vrátil. (...) ale myslím si, že během několika let bude jedno,*

⁴³ Keller, Jan. (1995). *Dvanáct omylů sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství. str. 10.

⁴⁴ Výraz používá polská socioložka Aldona Jawlowska primárně pro uzavřené náboženské menšiny, v nichž je celý život jedince uspořádán podle vybraných hodnot. Tvrdí, že v těchto skupinách se jedná o pokus vytvořit alespoň dílčí axionormativní řád v době, kdy širší společnost je charakterizována rozpadem norem a absencí nového řádu. Pod tento pojem se jistě dají zařadit také všechny parareligiozní a ideologické skupiny.

⁴⁵ Výzkum popisuje dvě polistopadové generace – první je „generace svobody“, jejímž určujícím zážitkem je období od listopadu 1989 do voleb 1990 a do rozpadu ČSFR v roce 1992. Následující generaci nazývá „generací pravidel podle peněz“, jejímiž určujícími zážitky jsou úspěchy v podnikání, vlastnění a prosazení za každou cenu. Viz L. Prudký: Výzkumná zpráva publikována na internetu: <http://vize-cr.fsv.cuni.cz/publikace/pruvodce>

⁴⁶ Přepis rozhovoru s Tondou Blažkem.

⁴⁷ Přepis rozhovoru s Martinou Principovou.

*jestli budu pracovat tam nebo budu pracovat tady, tím spíš že je to takovej obor, že můžu pracovat tady pro ně.*⁴⁸

Postoj k modernizaci je u třetí generace v zásadě kladný, nedá se však říci, že nějak přehnaně optimistický – převažuje názor, že nic není jednoduché, nic není zadarmo, v různých okamžicích se mohou dostavit pocity osamění, ztráty smyslu, vyčerpání.

Jako nejobecnější lék na strach z neznámého se uznává vzdělání, získávání zkušeností. Vnuk pana Drogisty, 16 let, učeň to spontánně potvrzuje: *„tak teď už toho znám víc takže teď už nemám strach. Předtím sem měl strach že to bude nějaký takový hodně toho bude.“*⁴⁹ U respondentů, kde převažuje perzistentní mezigenerační konfigurace, má také velký vliv hodnocení současné doby 1. generací, která se často strachuje o budoucnost svých vnoučat: *„Já sem tak rád že sem takhle starej že se nemusím s touto dobou už sžívat. Já myslím postaru že jo i když jako musím sem tam dělat. A na všechno teprve doplatí, na to doplatí, to ta doba přide až spadne klec a až pudou ceny nahoru tak já teda nevím co budou ty lidi dělat.“*⁵⁰

V univerzálně kladném postoji ke vzdělání, který je možná pro českou společnost typický a tradiční, však můžeme vidět naději, že současné mladé generaci se dříve či později podaří inovovat „klíče“ ke světu. Podle našich výsledků se zdá, že na cestě individualizace jsou relativně nejdále respondenti imanentně modernizačního typu, kteří svou individualizaci provázejí neustálou reflexí a vědomím odpovědnosti za svůj život. Martina Principová, 35 let, překladatelka, jmenuje výhody své samostatnosti: *á já sem vlastně nikdy nenastoupila do zaměstnání díky tomu, že sem začala v roce devadesát na základě živnostenského listu podnikat, tak ehm sem se živila i sama a nesmírně mi to vyhovuje protože sem odpovědná sama za sebe, a co si seženu to mám á nemusím dělat to co se mi nechce někdy (smích).*⁵¹ Individualizace tohoto typu probíhá na pozadí silného a stále se modernizujícího sociálního kapitálu, který Martina získala díky rodině a socializaci cestou vzdělání. Uvědomuje si, nakolik jí rodina, učitelé, spolužáci i kolegové pomáhají najít samu sebe, takže její individualismus není sobecký, soutěživý, obsahuje smysl pro komunitu a vlastní místo v ní.

Naproti tomu respondenti, které označujeme jako afirmativně modernizačního typu, vstupují (či jsou vtahováni) do modernizačních procesů téměř nepřipraveni, bez sociálních zdrojů, které u respondentů předchozího typu tvoří většinou rodinná či přátelská síť. Jejich individualizace je spontánní a vlastní jednání je vyvoláno spíše módními impulsy, než hlubší reflexí a anticipací. Jejich snaha vymezit se proti jedné skupině volbou jiného způsobu života spěje k příklonu k jiné skupině, se kterou se dobrovolně identifikují, i když jim nemusí vždy poskytovat také větší svobodu. Tuto poněkud skokovitou cestu s možnými regresiemi nazýváme „skupinovou individualizací“.

Jak tedy vypadá individualizace „po česku“? Snad bychom mohli říci, že je opatrnická. Probíhá plynule, většinou připraveně, v relativním bezpečí různých my-skupin. Tyto skupiny či individuality nebývají zaměřeny na konflikt, ale ani na kooperaci – mají spíše obranářský charakter. Může se jednat o úzce pojaté rodiny či širší rodové klany, může jít o náboženské skupiny (farní společenství, „mládež ze sboru“ atd.), o přátele podobného sociálního postavení („lokální smetánka“, okruh kolegů z práce, hospodská parta), o různé zájmové a politické skupiny, a to jak „vládní“, tak nevládní. V jejich mezích se pak může odehrávat Haškův „mírný pokrok v mezích zákona“. V duchu Komenského „Uč se, synu, moudrým býti“ se

⁴⁸ Přepis rozhovoru s Janem Pracantem

⁴⁹ Přepis rozhovoru s vnukem pana Drogisty

⁵⁰ Přepis rozhovoru s panem Drogistou.

⁵¹ Přepis rozhovoru s Martinou Principovou.

klade důraz na neustálé vzdělávání jako na prostředek k dosažení autonomní samostatnosti a obecně lidskosti. Učitel národů totiž praví: „Odstraní-li se svoboda volby, jsou lidé nuceni podrobovat svou vůli cizímu rozhodování, z vůle se stává nevůle a z člověka nečlověk.“⁵² Svobodu volby tedy 3. generace strukturálně nepostrádá, ovšem to jí rozhodně neusnadňuje hledání lidskosti a míry pro uplatňování své vůle.

⁵² Komenský, J. A. 1987. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Praha: NDS., str. 174.

4. Shrnutí poznatků

(František Zich)

4.1 Společenský proces v biografích

Mezigenerační konfiguraci biografii generace „dědů“ a „vnuků“ jsme sledovali v historickém rozmezí přibližně osmdesáti let. Osudy našich starších generací se tedy odehrály v pohnuté době dvacátého století – dvou světových válek, rozpadu Rakousko-Uherské říše, porážky německého fašismu, poválečného transferu obyvatelstva, nastolení komunistické moci, budování socialismu a jeho pádu. Všechny tyto historické události proběhly v rámci obecných civilizačních změn a procesů, jakými jsou například všeobecná alfabetaizace, industrializace, urbanizace, masová komunikace, masová společnost, kultura a spotřeba, rozvoj informačních technologií atd. Součástí civilizačních změn je rovněž měnící se role národního státu a jeho funkcí a snaha o zdokonalení správy a řízení společenských procesů. Rozvoj všech těchto a dalších sfér společnosti je dán, nebo je ovlivněn rozvojem technologií, (výrobních sil) a je doprovázen vznikem institucí a prostředků, které umožňují efektivní regulaci (řízení) korporací a společenských procesů. Je to etapa označovaná jako industriální společnost.⁵³ Procesy industriální modernizace společnosti v oblasti technologie (hlavně v české části ČSR) započaly již v období Rakouska-Uherska. Jako moderní země založená na poměrně rozvinutém průmyslu a na principech soutěživé demokracie, tržní ekonomiky se ČSR konstituovala i po svém vzniku v roce 1918 a za tzv. 1. republiky do roku 1938. Následovalo období, kdy byly tyto atributy moderní demokratické společnosti a celý stát zlikvidovány německým fašismem. Krátký poválečný demokratický vývoj Československa byl po roce 1948 vystřídán socialistickým režimem s vedoucí úlohou komunistické strany v politickém systému. Modernizační a civilizační procesy v těchto podmínkách probíhaly komplikovaně a v mnoha oblastech vznikala stále větší odstup od liberálně -demokratických západních zemí, fungujících na principech soutěživé ekonomiky

Česká republika (celé bývalé Československo) se do roku 1989 vyznačovala velmi tvrdou restrikcí soukromého podnikání. V ekonomické oblasti v podstatě existovaly jen dvě formy vlastnictví: státní a družstevní. Podíl samostatných (podnikatelů) byl zanedbatelný a tvořil v roce 1983 0,7 a v roce 1988 1,0 % z ekonomicky aktivního obyvatelstva. O dynamické porevoluční změně svědčí skutečnost, že již v roce 1993 byl tento podíl 11 %.⁵⁴ Tím se podíl podnikatelů v české populaci kvantitativně vyrovnal velikosti této kategorie v ostatních post-socialistických zemích (s výjimkou Polska, kde je netypicky vysoký počet „samostatných“ ovlivněn vysokým podílem drobných zemědělců). Zejména v počátečním stadiu však nebyl tento kvantitativní nárůst v českém prostředí následován podstatnými a žádoucími změnami v oblasti modernizace ekonomiky. Největší část nových podnikatelů tvoří živnostníci a „samostatní“ v oblasti obchodu a služeb. Specifika pohraničí v této oblasti se projevuje v tom, že je zde relativně větší počet „nových“ podnikatelů, (tj. těch, kteří privatizovali nějakou firmu, nebo založili firmu zcela novou), než podnikatelů restituentů. Souvisí to s tím, že živnostníci z řad nových osídlenců po roce 1945 si nestačili vytvořit dostatečně pevný vztah k této práci, a tím méně vytvořit generační základ pro podnikatelskou vazbu a tradice. Formování takovýchto vztahů bylo definitivně přerušeno v důsledku socializace v padesátých

⁵³ V této souvislosti jsou významné práce šedesátých a sedmdesátých let minulého století, v nichž jsou postiženy obecné civilizační procesy industriální a postindustriální společnosti. Viz např. W. W. Rostow 1960. *The Stages of Economic Growth. A Non-Communist Manifesto*, Cambridge, 1960; D. Bell 1973. *The Coming of Post-Industrial Society*, New York.

⁵⁴ Večerník, J., P. Matějů, 1998, s.161.

letech. Rodové podnikatelské tradice ovšem existují v těch částech euroregionu, kde vždy bylo a je původní české obyvatelstvo. Restituční podnikatelské aktivity jsou zde založeny na rodových tradicích. V tomto historickém prostředí se formovala biografická identita a mentalita lidí.

K závěrům výzkumu patří poznání způsobu, jakým na tyto složité události a poměry minulého století reagovaly (jak je prožívaly, řešily různé problémy, volily životní strategie, vychovávaly děti apod.) nejstarší a nejmladší generace obyvatel pohraničí.

Analýza biografických rozhovorů potvrzuje citlivou reflexi všech těchto složitých společenských událostí (zejména u generace dědů) a způsoby jejich individuálního prožití. Biografická vyprávění jsou v tomto ohledu „prožitým viděním“ společenských procesů, dokumentací individuálních a rodových osudů a v neposlední řadě prezentují i určitou podobu svědectví o osobní aktivitě, vůli i charakteru. Potvrzuje se rovněž vliv sociální pozice (postavení v sociálním prostoru) na způsob prožití životního příběhu. Biografie tak specifickým způsobem vyjadřují sociální diferenciaci, hodnotovou orientaci, identitu a mentalitu hlavních sociálních skupin. Víceméně tak můžeme zřetelně rozlišit např. dělnickou mentalitu, mentalitu středních tříd a společenských elit, případně i mentalitu bývalých stranických funkcionářů. K významným rysům mentality většiny obyvatel české části euroregionu Nisa zřejmě patří modernizační chování. Potvrzuje to i obsah kategorií vyvozených z analýzy biografických vyprávění. (viz část 3.6.)

4.2 Česká společnost je s převahou otevřená modernizaci

K hlavním poznatkům, které máme na základě analýzy biografických výpovědí k dispozici, patří zjištění o modernizačním chování většiny příslušníků mladší generace a hypotéza o tom, že toto modernizační jednání pramení z kulturních rodinných tradic, respektive z určitého způsobu života, který obsahuje zájem a tíhnutí k novým věcem, nebo alespoň nezavírání se před nimi. Na otázku, zda je mladá generace české populace opravdu otevřená modernizaci, můžeme na základě analyzovaných biografických odpovědí výpovědí a srovnání odpovědět kladně. Tato otevřenost není však bezbřehá, není ani naivní, ani všeobecná. Je dokonce sporné, zda je s ohledem na potřebu doby dostatečná. Modernizační procesy ve společnosti i individuálně probíhají diferencovaně, a měříme-li je na základě růstu neformálnosti a samostatnosti individuí na organizacích (N. Elias) ve společnosti a nezávislosti na tradicích, pak právě mezi mladými lidmi mají pochopitelně většinu zastánců a nositelů. Poměrně vysoká úroveň moderního myšlení a chování je produktem společenského vývoje a zřejmě i historických zkušeností a událostí, jimiž česká společnost prošla. Pokud bychom překročili rámec euroregionu, mohli bychom vyslovit hypotézu, že je to součást české mentality a její schopnosti anticipovat. Moderní chování lidí, jehož jádrem je právě individualizace, tedy samostatnost a zodpovědnost za vlastní život, záleží jak na vnějších podmínkách (globalizace, postmodernita, integrace, politický systém státu), tak na užším sociálním okolí a individuálních dispozicích.

Naše studie poskytuje rovněž poznatky o tom, že vedle nepříliš silné a pomalé „organizační, plánované a otevřené modernizace“ socialistického systému jako celku (např. technologie industriální společnosti, přístup ke vzdělání dětí z dělnických rodin, dílčí změny v řízení, apod.) *probíhaly významné modernizační procesy v soukromé neformální sféře*. Jejich význam spočívá v tom, že umožnily nejen generační zachování určitých standardů kulturního a sociálního kapitálu, ale (zejména u středních vrstev) i jeho rozšiřování v souladu s civi-

lizačními změnami a vědeckým vývojem. V těchto neoficiálních sociálních relacích bylo možno z části překonat i politické překážky přístupu ke vzdělání (např. dálkovým studiem), rozšiřovat prostor informality, (hlavně ovšem rozšiřováním vlivu privátní sféry a „druhé“ společnosti) apod.

Ve svém celku to znamená, že modernizační proces probíhal, i když ve značně deformované podobě, i v podmínkách státního socialismu. Paradoxně je možné konstatovat, že nepříznivé oficiální podmínky pro modernizaci v duchu otevřené společnosti vedly některé sociální skupiny k hledání způsobů jejich překonání a zakládání imanentně modernizačního chování v rámci privátní sféry. To spočívá v hledání „děr“ v tuhé byrokratické organizační struktuře v zájmu naplňování vlastních zájmů a potřeb. Tyto situace se odrážejí v biografii nejstarší a nejmladší generace a hlavně v několika doplňujících biografii střední generace.

Analýza našeho biografického empirického materiálu potvrdila, že život v podmínkách státního socialismu neumožňoval plně rozvinout modernizaci veřejného života zejména prostřednictvím svobodných individuálních aktivit. Z analýzy ale lze rovněž vyvodit, že se v rámci tohoto systému vytvářela mentalita s prvky toho, co lze nazvat jako *latentní modernizace*. Míra této „připravenosti k modernizaci“ představitelů mladé generace se liší podle sociálního prostředí a koresponduje s typy mezigenerační biografické konstelace. *Připravenost k modernizaci koresponduje se sociálním zázemím, hlavně se sociálním a kulturním kapitálem rodiny* a se schopností anticipovat společenské změny a optimálně se orientovat v životních situacích. V průběhu transformace postsocialistické společnosti se tato rozdílná připravenost projevila jako rozdílná šance a předpoklad úspěchu při hledání optimální životní orientace zejména u mladé generace. V celkovém pohledu na výsledky výzkumu se potvrzuje převaha tohoto modernizačního mezigeneračního chování.

4.3 Mezigenerační konfigurace a její typy

Tato studie je hlavně zaměřena na mezigenerační aspekt biografických vyprávění z hlediska možných typů mezigenerační konfigurace. Z analýzy biografických vyprávění byly vyvozeny typy mezigenerační konfigurace vyjadřující způsob přenosu životního stylu a hodnot v rámci rodinných vazeb.

Persistentní typ mezigenerační biografické konfigurace se vyznačuje převažujícím zachováním stavu, (postavení, situace, chování) mladší a starší generace. Mladší generace je aktivní jen v souladu s poskytnutými vnějšími institucionálními změnami ve společnosti, nebo v souladu s podmínkami, které vytvořila starší generace. Jednání, ani myšlení (anticipace) nepřekračuje tuto nabídku, je zde málo samostatnosti a flexibility, nevyhledávají, tím méně se vytvářejí nové možnosti. Nejčastěji se vyskytuje v dělnickém milieu a v milieu nižších středních vrstev. Tento typ chování nepředpokládá vysoké ambice, riskování, změnu, vychází z opory sociálního prostředí, spoléhá se na ni a z psychologického hlediska poskytuje lidem jistou vyrovnanost a pohodlí. Podle našich poznatků není persistentní mezigenerační typ v české části euroregionu převažující.

Modernizační typ. Nejzřetelnějším obsahem mezigenerační biografické konfigurace jsou v našich poměrech změny, které lze označit jako modernizaci. Generace „vnuků“ většinou dosáhla, nebo usiluje o dosažení vyšší kvalifikace, vyššího vzdělání, než mají jejich rodiče a prarodiče, jsou samostatní, nejsou závislí, nebo se snaží být nezávislí na rodinném prostředí (i když ho většinou respektují), jsou vynalézaví a podnikaví v hledání možností dosažení vlastní prosperity a sociálního vzestupu. Příznačná je hlavně mobilita a migrace za vzdě-

láním a za prací mimo místo trvalého bydliště. Modernizační chování generace vnuků, jak jsme zjistili v biografických vyprávění, má dvojí podobu:

Imanentně modernizační (vnitřně modernizační) vychází z vnitřních, hluboce osvojených a generačně ověřených a prohlubovaných zásad civilizačního chování. Tento typ jednání koresponduje s obecnými civilizačními trendy, nositelé se vyznačují dobrou informovaností, jakož i schopnostmi anticipovat v souvislostech a následně většinou úspěšně jednat a řešit vlastní životní otázky. Nositelé imanentní modernizace si jsou vědomi osobní odpovědnosti za svůj život a jsou schopni se podle toho chovat. Zpravidla se jedná o generační dvojice, které mají k dispozici relativně vysoký kulturní (včetně jazykové vybavenosti) a sociální kapitál. Rekrutují se nejčastěji z prostředí středních vrstev (vyšších zaměstnanců, odborníků, samostatných, podnikatelů). Je pozoruhodné, že tento typ je častý v prostředí „původních“⁵⁵ středních vrstev, o jejichž likvidaci a převýchovu usiloval komunistický režim. To naznačuje, že i v těchto velmi nepříznivých podmínkách si sociální milieu středních tříd uchovalo z větší části svůj profil a předalo mladším generacím nejen kulturní kapitál, ale i schopnost anticipace aktivního života. Tyto schopnosti lze popsat zejména kategorií „reflektované tradice“.

Imanentně modernizační chování můžeme nalézt i u většiny příslušníků mladší generace tzv. „socialistické (dělnické) střední vrstvy“, která vznikla na základě politické podpory „dělnických kádrů“ v období socialismu. Pokud jde o habitus chování této skupiny, s generačním posunem se stále silněji shoduje s habitem chování „původních“ středních vrstev (maloburžoazie) a konstituuje se postupně ve víceméně shodné „středostavovské“ milieu bez ohledu na sociální původ. Navíc v transformačním procesu po roce 1989 v řadě případů vstupuje „socialistická střední třída“ vehementně do privatizačních procesů a využívá příslušné informace a konexe k zachování a upevnění své materiální úrovně.

Afirmativně modernizační (vnějškově modernizační) mezigenerační typ se vyznačuje v zásadě shodnými rysy mezigeneračního chování jako typ imanentně modernizační. Na rozdíl od tohoto typu však jako hlavní motiv modernizačního jednání působí změna vnějších společenských podmínek. Modernizace společenských struktur (transformace) přinesla nabídku k zlepšení sociálního postavení téměř pro každého. I když existují nerovné výchozí podmínky, chopila se této příležitosti řada mladých lidí i z rodin s nižším kulturním a sociálním kapitálem. Modernizační chování (cesta k samostatnosti, nezávislosti, úspěchu) u nich není většinou založeno na univerzální, ale spíše jen na pragmatické dílčí anticipaci. Modernizační počínání je do značné míry spíše módní a do značné míry z pohledu možností i riskantní záležitostí. Tento typ se rekrutuje častěji z milieu nižších zaměstnanců a dělníků. Má některé rysy „zlomového“ chování, především v tom smyslu, že se vymyká tradici rodinného prostředí a sociální pozici nejstarší generace. Nejvíce se v našem případě také objevuje ve venkovském prostředí, kde je toto jednání spojeno se zájmem o migraci z venkova do větších center.

Zlomový typ mezigenerační biografické konstelace je takové chování, kdy se biografie příslušníků generace vnuků orientují zcela jinam a jinak, než je biografie prarodičů. Chování mladší generace, je charakterizováno přetržením většiny tradic, vazeb na rodiče a vyvázání se z hlavních povinností jak vůči rodině tak vůči dalším institucím. Významná je orienta-

⁵⁵ V souladu se sociologickou tradicí (např. Mills, Ch. W., 1951; Berger, P. L., 1986) lze rozlišit: „staré střední třídy“- zahrnují drobné podnikatele, živnostníky, řemeslníky, sedláky, samostatné odborníky (lékaře, právníky, učitele, umělce) a „nové střední třídy“ úředníky (vyšší, nižší) a odborníky a manažery státních i soukromých institucí.

ce způsobu života na hedonistický prožitek. Představitelé tohoto typu jsou většinou konfliktní, nesnaží se o širší konsensus a svoje chování chápou jako svého druhu revoltu proti společnosti. V našem případě jsme zaznamenali pouze jeden případ takové mezigenerační konstelace. Nepovažujeme proto tento typ mezigenerační biografické konstelace u nás za zcela prokázaný a dostatečně charakterizovaný. Častěji byl tento typ mezigenerační konstelace identifikován v německých a polských biografiích. Jaký je podíl případů zlomových typů mezigenerační konstelace v českém prostředí, bude nutné dále zkoumat.

V souvislosti s charakteristikou zlomového typu je třeba poznamenat, že při analýze biografií jsme zjistili, že mezigenerační zlomy, či významné změny identity a mentality se objevují často jen z pohledu jednotlivých sekvencí, nebo sfér životního příběhu. Například takovým dílčím zlomem je nezáměr o tradiční povolání dědů a otců a volba nové profesionální orientace, konverze v ateistické rodině, nebo naopak. V biografiích byl zaznamenán častý zlom v politické orientaci generací. Zejména pokud jde o „socialistickou střední vrstvu“, např. komunistická ideologie nenachází ve většině případů u generace „vnuků“ přímé pokračovatele ani u následovníků bývalých „nomenklaturních kádrů“. Dochází jen k některým projevům dopadu této ideologie. Pozorujeme zde např. větší sociální citlivost, kritičnost ve vztahu k stavu společnosti, kolektivistické myšlení apod.

Podle analýzy biografií tedy převažuje v české části euroregionu jednoznačně obecně kontinuální mezigenerační vztah. To znamená, že mladší generace ve změněných společenských podmínkách zachovávají přibližně stejný habitus chování a směr životní orientace formovaný a prožitý generacemi staršími. Jde většinou však o *reflektovanou tradici*. Kontinuální povaha mezigeneračního vztahu nebrání modernizačním změnám. Ve většině případů zaznamenáváme právě přizpůsobování se měnícím se společenským podmínkám, nebo aktivní účast na těchto změnách. Modernizační změny v biografiích generace vnuků jsou v našem výzkumu velmi silné a časté. To podle našeho názoru svědčí o tom, že v českém prostředí euroregionu patří modernizační jednání k přirozené součásti mentality lidí a je víceméně samozřejmou reakcí na měnící se společenskou situaci. Tato modernizační orientace koresponduje i s jistou schopností včasné anticipace a přizpůsobování jako metody umožňující přežití. To vytváří celkem příznivé podmínky pro otevřenou společnost i pro integraci v širším mezinárodním prostředí. Proto také konstatujeme, že právě typ modernizační mezigenerační konfigurace je početně nejčastější. Je příznačný zejména pro prostředí středních vrstev. Podobná situace je v polské části euroregionu. Naproti tomu v německé části euroregionu byl jako nejčastější případ mezigenerační konstelace zjištěn typ persistentní.

4.4 Specifika regionu v dosavadních výsledcích

Paralelně se zkoumáním mezigenerační konfigurace biografické identity byl rovněž sledován aspekt *regionální identity*. Biografická identita vzniká, působí, upevňuje se v činnostech realizovaných v prostoru, ve kterém lidé žijí. Tento „žitý prostor“ je vnímán většinou jako samozřejmost. V každodennosti prožitku je možné rozlišit různé dimenze tohoto prostoru (prostor praxe, identity, symbolický prostor apod.). Jednotlivé dimenze žitého prostoru, byť mají společného nositele, se nemusí shodovat a překrývat. Jsou spolu většinou v komplementárním vztahu, ale mohou spolu být i v rozporu. Například u mnohých dosídlenců, kteří přišli do pohraničí po odsunu Němců, se dlouho projevoval rozpor identity mezi místem praxe (nového působiště) a místem, s nímž byli vnitřně srostlí (většinou původní bydliště). V biografiích starší generace se poměrně často objevuje spontánní popis „žitého prostoru“ z mládí. Svědčí o tom i následující výpověď respondentky, která žije v pohraničí od roku 1945.

„No tady už to dožiju. I když třeba přijede bratr a vodjízdí domů tak říkám já bych nejradši jela s tebou domů tam k nám. No ale je tam rovina na tom Pardubicku tam je rovina všude tam můžete všude na kole objet to. Tam je to krásný naproti našim tam je nádhernej rybník 50 hektarů tam se kempuje a to je tam hezky no ale zas mám všechny děti mám tady. Dcerku mám zde ve Š. syna mám ve Š takže...“

(Respondetka Č. 70 let)

Regionální identita obou zkoumaných generací obyvatel euroregionu Nisa je celkově velmi silná. Regionální identita generace „dědů“, která sem z větší části přišla po válce, je, i když jen z části, poznamenána faktem „dvojího domova“. To se však pohybuje jen ve verbální vzpomínkové rovině. Nezaznamenali jsme ani jeden případ zájmu o odstěhování. Je zajímavé, že s tímto „dvojím domovem“ počítá rovněž značná část mladých lidí, kteří jsou většinou velmi silně identifikovaní s regionem, ale současně se setkávají s jeho jistou omezeností (zejména venkovské části regionu), pokud jde o nabídku práce, nebo i dalších podmínek pro život. Na druhé straně existují možnosti, které nabízejí jak větší centra (Praha), tak zahraničí.

Identita s regionem je u obou generací všeobecně opřena o jeho ekologické a estetické kvality. Jsou oceňovány příznivé podmínky pro rekreaci a sport. V těch místech posuzovaného regionu, kde je souběh těchto okolností ještě s celkem příznivou ekonomickou situací (hlavně regionální centra Liberecko-Jablonecko), existuje všeobecná spokojenost a vysoká míra regionální identity bez ohledu na to, zda se jedná o předválečné starousedlíky, či o osídlence, kteří přišli po roce 1945, nebo i později. Celá česká část euroregionu Nisa se, pokud jde o souběh těchto „přírodních“ a „industriálních“ okolností, liší od německé i polské části, kde zejména negativně působí postupný útlum a likvidace průmyslu paliv.

Nejméně příznivou situaci pro regionální identitu mají ty části regionu, kde byl prakticky likvidován textilní průmysl a omezeno i strojírenství. Jde především o Šluknovský a Frýdlantský výběžek. Určité problémy jsou ovšem také na Semilsku a částečně i na okrese Česká Lípa. Zde konstatujeme také nejsilnější realizované i manifestované migrační tendence. V tomto ohledu lze za problematické považovat zejména migrační tendence mladých lidí s vysokoškolským vzděláním. I když i u nich se setkáváme s manifestací pozitivního vztahu k regionu, je odchod kvalifikovaných lidí do značné míry ochuzením územního potenciálu. Za pozitivní výraz regionální identifikace v těchto obtížných podmínkách je možno naopak považovat snahu zejména mladých lidí hledat obživu v místě formou zakládání živností v oborech, které mohou přinést nejen vlastní profit, ale jsou i přínosné pro region. Pozitivní mimoregionální migrační bilance naznačuje přitažlivost Libereckého kraje, hlavně jeho průmyslových a rekreačních center.

4.5 Některé metodické zkušenosti a otevřené otázky výzkumu

- Důležitou otázkou je, zda zjištěné poznatky vztahující se k typologii mezigeneračních vztahů je možné vztáhnout na celou populaci ČR, nebo alespoň na její část. V některých formulacích ve výše uvedeném textu jsme se takovému rozšíření neubránili. Není to však zcela oprávněné. Pochybnost o možnosti širšího zobecnění plyne například z poznání, že v těch částech euroregionu, odkud nebylo odsunuto německé obyvatelstvo, se setkáváme se silnější regionální, kulturní i sociální vazbou. Například na Českodubsku konstatujeme i silnou (na rozdíl od vlastního pohraničí) návaznost na rodinné tradice podnikatelských středních tříd. Zobecňování těchto poznatků na širší českou populaci by však vyžadovalo komparaci s dalšími biografiemi z vnitrozemského prostředí.

- Již jsme zmínili problém reprezentativnosti výběru získaného souboru dvojic biografických rozhovorů. Je zde zejména problém výběru ve vztahu k vnitrorodinné diferenciaci. Výběr jiné dvojice v rámci rodiny by patrně mohl vést k jiným, někdy i opačným závěrům, pokud jde o zařazení dvojice do typů. Např. pan Princip – náš výše uvedený kotevní typ. Jeho žena se celý život starala o rozvětvenou rodinu, často i za nedostatku prostředků. Jak v doplňujícím biografickém rozhovoru uvedl syn, (a potvrdila to i vnučka), mnohokrát říkala, že by její muž měl být méně principiální v politické oblasti a trochu se přizpůsobit (dělali to tak i jiní), aby bylo snazší přežít. Pokud bychom tedy srovnávali biografie matky, dostali bychom se k jiným otázkám a patrně i k jiným závěrům i pokud jde o mezigenerační konfiguraci. Patrně by mluvila o stejném prostředí, stejných problémech, ale jinak? Jak bychom to hodnotili. Jako dvě rozdílné identity na jednom místě, v jedné rodině? Dva rozdílné způsoby řešení stejných problémů, dvě rozdílné mentality? Je proto třeba vzít v úvahu, že dvojice biografii, které máme, nereprezentují celé rodinné prostředí.

- Jádrem použitého postupu vyhodnocení získaného biografického materiálu je pracovní vymezení ideálních typů mezigenerační konfigurace. Tento postup byl použit jako východisko pro následné srovnávání a upřesňování a jako první stupeň k postupnému vytváření „grounded theory“ (zakotvené teorie) zkoumané skupiny obyvatel. Typologie mezigenerační konstelace se dotýká však jen jednoho aspektu biografické identity příslušníků obou generací. Koncipování dalších aspektů „zakotvené teorie“ vyžaduje novou etapu analýzy a interpretace shromážděných biografii. V další práci se soustředíme zejména na regionální a národní aspekty těchto biografii.

Literatura

- Bauman, Z., 2002. *Tekutá modernita*. Praha: Mladá fronta.
- Bell, D., 1973. *The Coming of Post –Industrial Society*. New York.
- Berger, P.L., 1986. *The Capitalist Revolution. Fifty Propositions about Prosperity, Equality, and Liberty*. New York: Basic Books
- Kastner, Q. 1999. *Osídlování českého pohraničí od května 1945 (na příkladu vybraných obcí Litoměřicka)*. Ústí nad Labem: Sociologický ústav AV ČR.
- Keller, J., 1995. *Dvanáct omylů sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Komenský, J. A., 1987. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Praha: NDS.
- Mills, Ch.W.: (1951) *White Collars. The American Middle Classes*. Oxford University Press
- Prudký, L.: Výzkumná zpráva publikována na internetu:
<http://vize-cr.fsv.cuni.cz/publikace/pruvodce>
- Rostow, W.W., 1960. *The Stages of Economic Growth. A Non . Communist Manifesto*. Cambridge.
- Večerník, J., P. Matějů, 1998. *Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1998*. Praha: Academia.

Shrnutí

Studie obsahuje poznatky z biografického výzkumu identity a mentality obyvatel české části euroregionu Nisa. Navazuje na výsledky mezinárodního projektu „Biografická identita v pohraničí“, který realizovalo oddělení České pohraničí Sociologického ústavu AV ČR v letech 1999 až 2002 ve spolupráci s Universitou Göttingen a Universitou Wroclaw. Zahrnuje rovněž poznatky ze zkoumání regionální dimenze biografické identity obyvatel.

Česká část euroregionu Nisa je většinou tvořena územím, odkud byli po 2. světové válce odsunuti Němci. Studie zaznamenává procesy formování sociálního a kulturního prostředí těchto nově vznikajících místních společenství, všímá si sociální struktury obyvatelstva a jeho regionální identity. Těmto otázkám jsou věnovány první dvě kapitoly.

Metoda výzkumu je založena na biografických rozhovorech s příslušníky generace „dědů“ a generace „vnuků“. To umožňuje jejich komparativní analýzu a vyvozování poznatků vztahujících se k otázkám biografické identity a národní mentality v generačním pohledu. Bylo provedeno 60 dvojic biografických rozhovorů s respondenty z různých sociálních prostředí a z různých územních částí regionu. Cílem bylo dosažení potřebné reprezentativnosti získaných poznatků.

Na základě postupné srovnávací analýzy biografii byly vyvozeny dimenze charakterizující podstatné obsahy identity zkoumaných obyvatel a následně byly vyvozeny základní typy mezigeneračních biografických konstelací. Nejvlivnější dimenzí mezigenerační konfigurace se jeví „modernizace“ (jako trvalý civilizační trend), respektive její reflexe, chápání, postoje k ní a především pak účast zkoumaných osob v dobových modernizačních procesech. Z analýz biografických rozhovorů generačních dvojic plyne, že intenzita, či míra modernity v chování mladší generace ve srovnání s generací dědů je různá. Sledování modernizační osy při analýze biografii obou generací umožnilo koncipovat tři základní typy mezigenerační biografické konstelace: a) *persistentní*, vyznačující se silnou mezigenerační shodou; b) *modernizační* typ, pro který je příznačná návaznost „vnuků“, na reflektované zkušenosti a pozice „dědů“ a důrazná snaha „vnuků“ po samostatnosti; c) *zlomový* (break) typ, kde jde především o diskontinuitu stylu života starší a mladší generace. V komparaci s podobnými postupy německého a polského výzkumného týmu bylo možno specifikovat tyto typy i v nadnárodním pohledu. Pro českou část byl ještě modernizační typ rozlišen na *imanentně modernizační* a *afirmativně modernizační* subtyp. Liší se od sebe úrovní „připravenosti“ rodiny k modernizaci. *Imanentně modernizační* prostředí rodiny programově počítá s modernizací celé společnosti, je schopno anticipovat situace a příslušné procesy a vhodným způsobem na nich participovat a profitovat. Vyskytuje se nejčastěji v rodinách s vysokým sociálním a kulturním kapitálem, zpravidla v prostředí středních vrstev. Naproti tomu *afirmativně modernizační* typ se vyznačuje výrazným aktivním chováním, snahou a přesvědčením mladé generace o nezbytnosti využít šance, které nabízí současná (transformující se) společnost. Toto úsilí o modernizaci (samostatnost, vyvázání se z rodinných tradic), je však většinou nedostatečně připra-

veno, uskutečňuje se bez dostatečného potenciálu potřebného kulturního a sociálního kapitálu a většinou i bez ekonomického zázemí.

Podle analýzy biografii převažuje v české části obecně kontinuální mezigenerační vztah. To znamená, že mladší generace si ve změněných společenských podmínkách zachovávají přibližně stejný habitus chování a směr životní orientace formovaný a prožitý generacemi staršími. Jen málo se setkáváme s případy zásadního mezigeneračního zlomu v pojetí života jako celku a změny životního stylu ať ve smyslu radikálního sociálního vzestupu, či sestupu. Tato návaznost je však výrazně reflektována a modernizována. Modernizační typy tak v našem výzkumu převažují. To svědčí o tom, že v českém prostředí patří modernizační jednání (obou typů) k obsahu mentality lidí a je víceméně samozřejmou reakcí na měnící se společenskou situaci. Tato modernizační orientace koresponduje i s jistou schopností včasné anticipace a přizpůsobování se jako metody umožňující přežití. To vytváří celkem příznivé podmínky pro otevřenou společnost i pro integraci s širším mezinárodním prostředím.

Jednotlivé typy jsou v práci charakterizovány prostřednictvím kategorií, které byly vyvozeny ze srovnávací analýzy biografii. Kategorie charakterizují generační návaznost a změny některých rysů mentality a identity mladší generace obyvatel ve zkoumaném regionu.

Kategorie: „*otevřené rodinné vazby*“ ukazuje, že rodinné vazby hrají v našich poměrech stále významnou roli, ale jsou dosti volné. Vazba na rodinu nemá, zejména u mladé generace, povahu fatálního závazku, ale spíše citlivého a respektovaného sociálního vztahu.

Kategorie označená jako *potřeba sdružování (korporativismus)* je většinou záležitostí vazby na lokální společenství, různá místní sdružení, spolky a organizace. Korporativismus je i specifickou formou regionální identity lidí. Je nejsilnější u persistentního mezigeneračního typu. *Reflexivní přístup k tradicím* spočívá na racionálním posouzení hodnot, norem, zvyků, postojů a vzorců chování starší generace a výběru toho, co je nutné a co lze přijmout a v nových podmínkách dále rozvinout (modernizovat – přehodnotit v duchu vývoje společnosti), nebo v čem je lepší nepokračovat. *Anticipace* jako schopnost předjímat vývoj věcí a koncipovat prostředky dosažení určitého výsledku je spolu s flexibilitou a schopností improvizovat zřetelným rysem české povahy. *Individualizace a samostatnost* je základní projev současné modernizace (postmodernizace) společenských procesů. Je řešením rozporu a napětí, které existuje mezi formální (organizovanou) a neformální (neorganizovanou) stránkou života společnosti. Je typický pro oba modernizační subtypy mezigenerační konstelace.

Z výsledků vyplývá, že česká společnost se s převahou vyznačuje modernizačním mezigeneračním chováním, (početně převažují mezigenerační relace modernizačního typu). Tato otevřenost není však bezbřehá, není ani naivní, ani všeobecná. Modernizační procesy ve společnosti i u jednotlivců probíhají různě, a měříme-li je na základě růstu neformálnosti a samostatnosti individuí na organizacích a nezávislosti na tradicích, pak právě mezi mladými lidmi mají pochopitelně většinu zastánců a nositelů. Poměrně vysoká úroveň moderního myšlení a chování je produktem společenského vývoje a zřejmě i historických zkušeností a událostí, jimiž česká společnost prošla. Je to součástí české mentality a schopnosti anticipovat. Moderní chování lidí, jehož jádrem je právě individualizace, tedy samostatnost a zodpovědnost za vlastní život, záleží jak na vnějších podmínkách, (globalizace, postmodernita, integrace, politický systém státu), tak na užším sociálním okolí a individuálních dispozicích.

Summary

The study contains data and information from the biographic research on the identity and mentality of the population living in the Czech part of the NISA Euroregion. It follows up on the results of the international project “Biographic Identity in the Borderlands“, which was carried out by the “Borderlands Team“ at the Institute of Sociology AS CR, in 1999 to 2002, in cooperation with Göttingen University and the University of Warsaw. The study also includes data from the research conducted on the regional dimensions of the biographic identity of the population.

The Czech part of the NISA Euroregion is mainly comprised of the territory from which Germans were transferred out of the country at the end of the Second World War. The study records the process of forming the social and cultural environment in these newly arisen local societies, and notes the social structure of the population and its regional identity. These questions are addressed in the first two chapters.

The method of research is based on biographic interviews with members of the generation of “grandparents“ and the generation of “grandchildren“. This enabled a comparative analysis and made it possible to derive data relating to the issues of biographic identity and national mentality in a generational perspective. Altogether 60 pairs of biographic interviews were conducted with respondents with varying social backgrounds and from various parts of the region. The aim was to ensure the necessary representative level for the data that was to be acquired.

On the basis of a gradual comparative analysis of the biographies, dimensions characterising the substantial content of the identity of the population under study were deduced, and subsequently basic types of intergenerational biographic constellations were constructed. The most influential dimension of the intergenerational configuration is “modernisation“, (as a lasting civilisational trend), or the reflection and understanding of modernisation and people’s attitudes towards it, and primarily then also the participation of these individuals in contemporary modernisation processes. The analyses of the biographic interviews of the generational pairs indicate that the intensity or the degree of modernity in the behaviour of the younger generation varies in the comparison with the generation of grandparents. By tracing the modernisation axis in the analysis of the biographies of both generations, it was possible to put together three basic types of intergenerational biographic constellations: a) the *persistent type*, characterised by strong intergenerational congruence; b) the *modernising type*, for which a continuity between the generation of grandchildren and the reflected experience and position of the generation of grandparents is typical, along with a stressed effort on the part of the grandchildren to establish their independence; c) the *dislocated (break) type*, which primarily relates to a discontinuation in the life style between the older and younger generations. In a comparison with the work of the German and Polish research teams using similar methods, it was possible to also specify these types in an international

perspective. In the Czech section of the research, it was possible to further specify the modernising type by distinguishing between *immanently modernising* and *affirmatively modernising* sub-types. These two sub-types differ from one another in terms of the degree to which the family is “prepared“ for modernisation. The *immanently modernising* family environment calculates on the modernisation of the entire society and is capable of anticipating the given situation and the related processes of participating in them, as well as profiting from them in the appropriate manner. This type is most frequently found among families with high social and cultural capital, usually in a middle-class environment. Conversely, the *affirmatively modernising* type is characterised by distinctly active behaviour, and the effort and conviction among the younger generation that it is essential to take advantage of the opportunities offered by the current (transforming) society. However, this effort towards modernisation (independence, freeing oneself from family traditions) usually takes place without a sufficient level of preparedness and without sufficient potential in the social and cultural capital that is required, and usually also without the required economic background.

According to the analyses of the biographies, the continuous intergenerational relationship generally dominates in the Czech part. This means that in the changed social conditions the younger generation still preserves roughly the same habitus of behaviour and direction in their life orientations as formed and experienced by the older generations. Only rarely do we encounter cases in which a fundamental intergenerational break has occurred in the conception of life as a whole, whether this then means a radical rise in social standing or a decline. This connection is, however, strikingly reflected and modernised. The modernising types thus dominate in the research. This is evidence of the fact that, in the Czech environment, modernising behaviour (of both types) forms a part of the mentality of the people and is more or less a natural reaction to the changing situation in society. This modernising orientation also corresponds to a certain capacity for timely anticipation and the ability to accommodate oneself, as methods facilitating survival. These features establish overall favourable circumstances for an open society and for integration into a broader international environment.

In the study, the individual types are characterised according to categories that were derived from a comparative analysis of the biographies. The categories characterise the generational continuity and changes in some features of the mentality and identity of the younger generation of inhabitants in the region under study.

The category “*open family ties*“ reveals that family ties still play an important role in the Czech environment, but that these ties are also quite loose. The family bond, especially among the younger generation, is not of the nature of a fatal commitment, but is rather a sensitive and respected social relationship.

The category designated as the *need to associate (corporativism)* is usually a matter of a tie to a local community, various local associations, groups, and organisations. Corporativism is also a specific form of the regional identity of the people. It is strongest among the persistent intergenerational type. The *reflexive approach to traditions* consists in the rational assessment of values, norms, customs, attitudes, and models of behaviour of the older generation and in making the selection between that which is necessary and can be adopted, and in the new circumstances can even be further developed (modernise – re-assess in the spirit of the development of society), and that which it would be best to leave behind. *Anticipation*, as the ability to foresee how things will develop and to conceive of means of achieving certain results, is, along with flexibility and an ability to improvise, a clear feature of Czech character. *Individualisation and independence* is a basic expression of the current

modernisation (post-modernisation) of social processes. It is a solution to the conflict and tension that exist between the formal (organised) and the informal (unorganised) sides of the life of society. It is typical for both modernising sub-types of intergenerational constellations.

The results reveal that Czech society is dominantly characterised by the modernising intergenerational behaviour, (the intergenerational relations of the modernising type numerically dominate). This openness is not, however, without its limits, nor is it naively conceived or even universal. Modernising processes in society and among individuals occur variously, and if we measure them on the basis of the increase in the informality and independence of individuals from organisations and their independence from traditions, then it is among young people that they have the majority of advocates and representatives. The relatively high level of modern thinking and behaviour is a product of the development of society, but clearly also of the historical experiences and events that Czech society has been through. It is a part of the Czech mentality and the ability of people to anticipate. The modern behaviour of people, at the heart of which lies individualisation, and thus also independence and responsibility for one's own life, depends both on external circumstances (globalisation, post-modernity, integration, the political system of the state), and on the narrower social environment and personal dispositions.

Zusammenfassung

Die Studie beinhaltet Erkenntnisse aus der biographischen Untersuchung der Identität und Mentalität der Bewohner im tschechischen Teil der Euroregion Neiße. Sie knüpft an die Ergebnisse des internationalen Projektes „Biographische Identität im Grenzraum“ an, das in den Jahren 1999 bis 2002 durch das „Team Grenzraum“ des Soziologischen Instituts der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik in Zusammenarbeit mit der Universität Göttingen und der Universität Breslau realisiert wurde. Sie fasst ebenfalls Erkenntnisse aus einer Untersuchung der regionalen Dimension der biographischen Identität der Bewohner zusammen.

Der tschechische Teil der Euroregion Neiße umfasst zum größten Teil das Gebiet, aus dem nach dem Zweiten Weltkrieg die Deutschen ausgesiedelt wurden. Die Studie erfasst die Prozesse der Ausformung des sozialen und kulturellen Milieus dieser neu entstehenden lokalen Gemeinschaften, berücksichtigt die soziale Struktur der Bevölkerung und ihre regionale Identität. Diesen Fragen sind die ersten beiden Kapitel gewidmet.

Die Untersuchungsmethode beruht auf biographischen Gesprächen mit Vertretern der Generation der „Großeltern“ und der Generation der „Enkel“. Dies ermöglicht ihre komparative Analyse und die Ableitung von Erkenntnissen, die sich auf die Fragen der biographischen Identität und der nationalen Mentalität aus generationsübergreifender Sicht beziehen. Es wurden mit 60 Generationspaaren biographische Gespräche geführt, und zwar mit Respondenten aus unterschiedlichen sozialen Milieus und verschiedenen Gebieten der Region. Ziel war es, die erforderliche Repräsentativität der erhaltenen Erkenntnisse zu erreichen.

Auf der Grundlage einer schrittweisen vergleichenden Analyse der Biographien wurden die Dimensionen abgeleitet, welche die grundlegenden Inhalte der Identität der untersuchten Bewohner charakterisieren, und im Anschluss daran wurden die Grundtypen der biographischen Konstellationen zwischen den Generationen abgeleitet. Als einflussreichste Dimension der Konfiguration zwischen den Generationen zeigt sich die „Modernisierung“ (als dauerhafter Zivilisationstrend) bzw. ihre Reflexion, Erfassung, die Einstellungen zu ihr und vor allem die Teilnahme der untersuchten Personen an den aktuellen Modernisierungsprozessen. Aus den Analysen der biographischen Gespräche der Generationspaare geht hervor, dass sich die Intensität bzw. das Maß der Modernität im Verhalten der jüngeren Generation im Vergleich mit der Generation der Großväter unterscheidet. Die Verfolgung der Modernisierungsachse bei der Analyse der Biographien beider Generationen ermöglichte es, drei grundlegende Typen der biographischen Konstellation zwischen den Generationen zu konzipieren: a) den *persistenten*, der durch eine starke Übereinstimmung zwischen den Generationen gekennzeichnet ist; b) der *modernisierende Typ*, für den eine deutliche Anknüpfung der „Enkel“ an die reflektierten Erfahrungen und Positionen der „Großeltern“ und ein nachdrückliches Streben der „Enkel“ nach Selbständigkeit charakteristisch ist; c) der *Break-Typ*, bei dem es in erster Linie um die Diskontinuität zwischen dem Lebensstil der älte-

ren und jüngeren Generation geht. Im Vergleich mit ähnlichen Vorgehensweisen des deutschen und polnischen Forschungsteams war es möglich, diese Typen auch aus dem nationalen Blickwinkel zu spezifizieren. Für den tschechischen Teil wurde der modernisierende Typ noch in einen *immanent modernisierenden* und einen *affirmativ modernisierenden* Subtyp unterteilt. Sie unterscheiden sich voneinander durch den Grad, in dem die Familie auf die Modernisierung vorbereitet ist. Das *immanente Modernisierungsumfeld* der Familie rechnet programmatisch mit der Modernisierung der gesamten Gesellschaft, ist fähig, die Situation und die entsprechenden Prozesse zu akzeptieren und in geeigneter Weise an ihnen zu partizipieren und von ihnen zu profitieren. Dies tritt am häufigsten in Familien mit einem hohen sozialen und kulturellen Kapital auf, in der Regel im Umfeld der Mittelschichten. Dagegen zeichnet sich der *affirmativ modernisierende Typ* durch ein signifikant aktives Verhalten der jungen Generation aus, die sich bemüht und von der Notwendigkeit überzeugt ist, die Chancen zu nutzen, welche die gegenwärtige (sich transformierende) Gesellschaft bietet. Dieses Bemühen um Modernisierung (Selbständigkeit, Sich-Lösen von den Familientraditionen) ist jedoch meist unzureichend vorbereitet, realisiert sich ohne ausreichendes Potential an kulturellem und sozialem Kapital und meist auch ohne den entsprechenden ökonomischen Hintergrund.

Der Analyse der Biographien zufolge herrscht im tschechischen Teil im Allgemeinen eine kontinuierliche Beziehung zwischen den Generationen vor. Das bedeutet, dass die jüngeren Generationen unter den veränderten gesellschaftlichen Bedingungen annähernd den gleichen Verhaltenshabitus und die Richtung der Lebensorientierung wahren, die von den älteren Generationen geformt und gelebt wurden. Nur selten begegnen wir Fällen eines grundsätzlichen Bruchs zwischen den Generationen, was die Lebensauffassung als Ganze betrifft, und einer Veränderung des Lebensstils, unabhängig davon, ob es sich um eine Veränderung im Sinne eines radikalen sozialen Abstiegs oder Aufstiegs handelt. Diese Anknüpfung wird jedoch ausdrücklich reflektiert und modernisiert. Die modernisierenden Typen haben so in unserer Untersuchung das Übergewicht. Das zeugt davon, dass im tschechischen Umfeld ein modernisierendes Handeln (beider Typen) zum Inhalt der Mentalität der Menschen gehört und eine mehr oder weniger selbstverständliche Reaktion auf die sich verändernde gesellschaftliche Situation darstellt. Diese Modernisierungsorientierung korrespondiert auch mit einer gewissen Fähigkeit zur rechtzeitigen Antizipation und Anpassung als Methode, die das Überleben ermöglicht. Dies bringt im Ganzen positive Bedingungen für eine offene Gesellschaft und für die Integration in ein breiteres internationales Umfeld mit sich.

Die einzelnen Typen werden in der Arbeit durch Kategorien charakterisiert, die aus der vergleichenden Analyse der Biographien abgeleitet wurden. Die Kategorien charakterisieren die Anknüpfung der Generationen und die Veränderungen einiger Züge der Mentalität und Identität der jüngeren Generation der Bewohner in der untersuchten Region.

Die Kategorie „*offene familiäre Bindungen*“ zeigt, dass die familiären Bindungen in unseren Verhältnissen dauerhaft eine bedeutende Rolle spielen, aber relativ locker sind. Die Bindung an die Familie hat, insbesondere bei der jungen Generation, nicht den Charakter einer fatalen Verpflichtung, sondern eher den einer sensiblen und respektierten sozialen Beziehung. Die Kategorie, die als *Verbindungsbedürfnis (Korporativismus)* bezeichnet wird, ist meist eine Angelegenheit der Bindung an die Gemeinschaft vor Ort, an verschiedene lokale Vereinigungen, Vereine und Organisationen. Der Korporativismus ist auch eine spezifische Form der regionalen Identität der Menschen. Am stärksten ist sie beim persistenten generationsübergreifenden Typ ausgebildet. *Die reflexive Einstellung zu den Traditionen* besteht in einer rationalen Beurteilung der Werte, Normen, Gewohnheiten, Einstellungen und Verhal-

tensmuster der älteren Generation und einer Auswahl dessen, was notwendig ist und was akzeptiert und unter den neuen Bedingungen weiterentwickelt (modernisiert – im Geiste der Entwicklung der Gesellschaft neu bewertet) werden kann, oder was lieber nicht weitergeführt werden sollte. Die *Antizipation* als Fähigkeit, die Entwicklung der Dinge vorwegzunehmen und Mittel zum Erreichen eines bestimmten Ergebnisses zu konzipieren, bildet gemeinsam mit der Flexibilität und der Fähigkeit zu improvisieren einen deutlichen Zug des tschechischen Naturells. *Individualisierung und Selbständigkeit* sind grundlegender Ausdruck der derzeitigen Modernisierung (Postmodernisierung) der gesellschaftlichen Prozesse. Sie bilden die Lösung des Widerspruchs und der Spannung, die zwischen der formellen (organisierten) und informellen (nicht organisierten) Seite des Lebens der Gesellschaft existiert, und sind für beide modernisierenden Subtypen der Konstellation zwischen den Generationen typisch.

Aus dem Ergebnis folgt, dass sich die tschechische Gesellschaft überwiegend durch das modernisierende generationsübergreifende Verhalten auszeichnet (zahlenmäßig überwiegt die generationsübergreifende Beziehung des modernisierenden Typs). Diese Offenheit ist jedoch nicht grenzenlos, sie ist weder naiv, noch allgemein. Die Modernisierungsprozesse in der Gesellschaft und bei den Einzelnen verlaufen unterschiedlich und wenn wir sie auf der Grundlage der Zunahme von Unkonventionalität und Selbständigkeit der Individuen gegenüber Organisationen und der Unabhängigkeit von den Traditionen messen, dann haben sie natürlich unter den jungen Leuten die meisten Verfechter und Träger. Das verhältnismäßig hohe Niveau des modernen Denkens und Verhaltens ist das Produkt der gesellschaftlichen Entwicklung und offenbar auch der geschichtlichen Erfahrungen und Ereignisse, welche die tschechische Gesellschaft durchlaufen hat. Dies ist ein Bestandteil der tschechischen Mentalität und der Fähigkeit zu antizipieren. Das moderne Verhalten der Menschen, dessen Kern eben gerade die Individualisierung ist, also Selbständigkeit und Verantwortung für das eigene Leben, hängt sowohl von den äußeren Bedingungen (Globalisierung, Postmodernität, Integration, politisches System des Staates), als auch vom engeren sozialen Umfeld und der jeweiligen individuellen Disposition ab.

PUBLIKACE EDICE SOCIOLOGICKÉ TEXTY/SOCIOLOGICAL PAPERS:

- SP 03:1 P. Matějů, B. Řeháková, N. Simonová: Strukturální determinace růstu nerovností.
- SP 02:13 E. Rendlová, T. Lebeda: Výzkumy veřejného mínění – teoretické souvislosti a praktická aplikace. 52 s., 100 Kč
- SP 02:12 M. Havelka, M. Tuček, J. Černý, J. Česal, M. Hudema: Skupinové mentality. 85 s., 154 Kč
- SP 02:11 M. Hájek, T. Holeček, J. Kabele, J. Kandert, P. Kohútek, Z. Vajdová: The World of Hierarchies and Real Socialism. 108 s., 190 Kč
- SP 02:10 A. Křížková, L. Václavíková-Helšusová: Sociální kontext života žen pracujících v řídicích pozicích. 48 s., 107 Kč
- SP 02:9 L. Linek, P. Rakušanová: Parties in the Parliament. Why, When and How do Parties Act in Unity?. 73 s., 81 Kč
- SP 02:8 A. Křížková: Životní strategie manažerek: případová studie. 67 s., 129 Kč
- SP 02:7 T. Kostecký, J. Stachová, D. Čermák: Region a politika. 76 s., 116 Kč
- SP 02:6 M. Hájek, T. Holeček, J. Kabele, J. Kandert, P. Kohútek, Z. Vajdová: Svět hierarchií a reálný socialismus. 97 s., 169 Kč
- SP 02:5 P. Sunega, D. Čermák, Z. Vajdová: Dráhy bydlení v ČR 1960 – 2001. 97 s., 177 Kč
- SP 02:4 Z. R. Nešpor: Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty. Prolegomena k sociologickému studiu českých emigračních procesů 20. století se zvláštním zřetelem k západní reemigraci 90. let. 85 s., 148 Kč
- SP 02:3 M. Lux: Spokojenost českých občanů s bydlením. 56 s., 93 Kč
- SP 02:2 N. Simonová: The Influence of Family Origin on the Evolution of Educational Inequalities in the Czech Republic after 1989, 36 s., 73 Kč
- SP 02:1 P. Machonin, M. Tuček: Zrod a další vývoj nových elit v České republice (od konce osmdesátých let 20. století do jara 2002; 64 s., 97 Kč
- SP 01:12 M. Hájek, T. Holeček, J. Kabele, P. Kohútek, Z. Vajdová: Kdo se bojí hierarchií? Dědictví komunistické vlády; 99 s., 133 Kč
- SP 01:11 H. Jeřábek a E. Veisová: 11 September. Mezinárodní internetový komunikační výzkum International On-line Communication Research; 60 s., 95 Kč
- SP 01:10 J. Rychtaříková, S. Pikálková, D. Hamplová: Diferenciace reprodukčního a rodinného chování v evropských populacích; 83 s., 117 Kč
- SP 01:9 T. Kostecký: Vzestup nebo pád politického regionalismu? Změny na politické mapě v letech 1992 až 1998 – srovnání České a Slovenské republiky; 96 s., 133 Kč
- SP 01:8 M. Novák a K. Vlachová: Linie štěpení v České republice. Komparace národní úrovně s příkladem konkrétní lokality; 32 s., 68 Kč

- SP 01:7 D. Kozlíková: Romská otázka – překážka vstupu České republiky do Evropské unie?; 64 s., 100 Kč
- SP 01:6 P. Soukup: ISSP – Životní prostředí; 74 s., 105 Kč
- SP 01:5 J. Večerník: Mzdová a příjmová diferenciaci v České republice v transformačním období; 66 s., 111 Kč
- SP 01:4 F. Zich: The Bearers of Development of the Cross-Border Community on Czech-German Border; 54 s., 88 Kč
- SP 01:3 P. Sunega: Adresný příspěvek na nájemné v prostředí České republiky: komparace vybraných modelů; 96 s., 138 Kč
- SP 01:2 M. Kreidl: The Role of Political, Social and Cultural Capital in Secondary School Selection in Socialist Czechoslovakia, 1948-1989; 48 pp., 89 Kč
- SP 01:1 P. Štěpánková: Income Maintenance Policies, Household Characteristics and Work Incentives in the Czech Republic; 40 pp., 77 Kč
- SP 00:7 L. Simerská, I. Smetáčková: Pracovní a rodinná praxe mladých lékařek; 70 s., 95 Kč
- SP 00:6 P. Machonin, L. Gatnar, M. Tuček: Vývoj sociální struktury v české společnosti 1988-1999; 70 s., 101 Kč
- SP 00:5 K. Vlachová: Stranická identifikace v České republice; 38 s., 62 Kč
- SP 00:4 M. Kreidl: What makes inequalities legitimate? An international comparison; 54 pp., 80 Kč
- SP 00:3 D. Hamplová: Náboženství a nadpřirozeno ve společnosti (mezinárodní srovnání na základě jednoho empirického výzkumu); 64 s., 90 Kč
- SP 00:2 K. Müller, V. Štědranský: Transformace a modernizace společnosti na příkladech vybraných institucí. První část případových studií: střední průmyslový podnik, softwarová firma, banka, různá zdravotnická zařízení, vysokoškolský institut; 116 s., 109 Kč
- SP 00:1 M. Lux: The housing policy changes and housing expenditures in the Czech Republic; 64 pp., 82 Kč

PUBLIKACE EDICE “WORKING PAPERS“

- WP 99:11 M. Jeřábek (ed.): Geografická analýza pohraničí České republiky; 184 s.
- WP 99:10 M. Kreidl, K. Vlachová: Rise and Decline of Right-Wing Extremism in the Czech Republic in the 1990s; 40 p.
- WP 99:9 B. Řeháková: Vnímané a spravedlivé nerovnosti: vývoj v devadesátých letech a další souvislosti; 46 s.
- WP 99:8 L. Brokl, A. Seidlová, J. Bečvář, P. Rakušanová: Postoje československých občanů k demokracii v roce 1968; 84 s.

- WP 99:7 H. Jeřábek, R. Gabriel, M. Kříž, H. Malečková, M. Novák, E. Pilíková, K. Plecítá, J. Remr, A. Vlachová: Utváření postojů obyvatel českého města I. Lidé s vlivem a osobní mezilidská komunikace při utváření politických postojů v lokální komunitě; 136 s.
- WP 99:6 H. Maříková: Muž v rodině: demokratizace sféry soukromé; 110 s.
- WP 99:5 M. Musilová: Vývoj politiky rovných příležitostí mužů a žen v České republice v kontextu evropské integrace; 60 s.
- WP 99:4 F. Zich: Nositelé přeshraniční spolupráce na česko-německé hranici; 108 s.
- WP 99:3 L. Bušíková: Známosti osobností lokální politiky; 68 s.
- WP 99:2 A. Nedomová (editor), L. Bušíková, E. Heřmanová, T. Kostelecký, Z. Vajdová, P. Vojtěchovská: Trh bydlení, jeho regionální diferenciaci a sociální souvislosti; 82 s.
- WP 99:1 M. Tuček, E. Rendlová, M. Rezková, A. Glasová, J. Černý: Odras společenských změn ve veřejném mínění 1990-1998 (analýza dat IVVM); 104 s.
- WP 98:6 K. Müller: Modernizační kontext transformace, strukturální a institucionální aspekty; 82 s.
- WP 98:5 L. Brokl, Z. Mansfeldová, A. Kroupa: Poslanci prvního českého parlamentu (1992-1996); 94 s.
- WP 98:4 M. Lux: Konzervatismus a liberalismus na pozadí percepce sociálního státu; 56 s.
- WP 98:3 M. Tuček a kol.: Česká rodina v transformaci – Stratifikace, dělba rolí a hodnotové orientace; 162 s.

Mezigenerační biografická konfigurace obyvatel české části Euroregionu Nisa

František Zich, Ondřej Roubal, Barbora Spalová

Edice Sociologické texty/Sociological Papers SP 03:2

Řídí: Marie Čermáková

Překlady: Robin Cassling, Daniel Meier

Redakce: Anna Čermáková

Sazba: Martin Pokorný

Vydal: Sociologický ústav AV ČR

Jilská 1, 110 00 Praha 1

Náklad 200 ks

1. vydání

Prodej zajišťuje Tiskové a ediční oddělení SoÚ

tel.: 222 221 761, fax: 221 183 250

e-mail: prodej@soc.cas.cz